

ISSN 2306-5540 (Print)
ISSN 2788-8894 (Online)

Ғылыми-теориялық журнал ■ Научно-теоретический журнал ■ Scientific-theoretical Journal

**ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН
ӘДІСТЕМЕСІ**

**ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
ФИЗИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ**

**THEORY AND
METHODOLOGY
OF PHYSICAL EDUCATION**

№4 (70) 2022

ҚАЗАҚ СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ АКАДЕМИЯСЫ 1944
KAZASTAN

Ғылыми-теориялық журнал
Научно-теоретический журнал
Scientific-theoretical journal

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

THEORY AND METHODOLOGY
OF PHYSICAL EDUCATION

№4 (70) 2022

Журнал поставлен на учет в Министерстве культуры, информации Республики Казахстан.
Свидетельство №13039-Ж от 20.09.2012 года (первичная постановка на учет – №969-Ж от 14 мая 1999 года).

Главный редактор

Авсиевич Виталий Николаевич – доктор PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Заместитель главного редактора

Шалабаева Лаура Исмаилбековна – доктор PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Выпускающий редактор

Тазабек Еркебұлан Нұрланұлы – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Редакционный совет

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Бабушкин Геннадий Дмитриевич – доктор педагогических наук, профессор, Сибирский государственный университет физической культуры и спорта (Россия)

Жуманова Алия Султангалиевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Кулахметова Гульбарам Амантаевна – доктор PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

Кулбаев Айбол Тиналович – доктор PhD, ассоциированный профессор, Академия физической культуры и массового спорта (Казахстан)

Макогонов Александр Николаевич – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Платонов Владимир Николаевич – доктор педагогических наук, профессор, Национальный университет физического воспитания и спорта Украины (Украина)

Потоп Владимир Владимирович – доктор наук по физическому воспитанию и спорту, профессор Экологического университета Бухареста, (Румыния)

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Уральский государственный университет (национальный исследовательский университет), (г.Челябинск, Россия)

Хаустов Станислав Иванович – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Учредитель и собственник:
**КАЗАХСКАЯ АКАДЕМИЯ
СПОРТА И ТУРИЗМА**

Адрес редакции:

г. Алматы, пр. Абая, 85
Телефон: 8 (727) 292-68-84

При перепечатке ссылка на журнал «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Теория и методика физической культуры. Theory and Methodology of Physical Education» обязательна. Рукописи и фотоснимки не рецензируются и не возвращаются.

Компьютерная верстка и дизайн обложки

Айша Калыева

ИБ № 07

Подписано в печать 25.12.2022.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Печать цифровая. Объем 9,4 п.л.
Тираж 500 экз. Заказ №88.

Отпечатано в типографии издательство
«Smart University Press».
050040, г. Алматы, ул. Кенесары хан, дом 54/43

Приказом Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН РК №776 от 29.10.2021 года научно-теоретический журнал «Теория и методика физической культуры» включён в Перечень изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности. Журнал индексируется в РИНЦ (импакт фактор 2021 г. – 0,070). КАЗБЦ (импакт фактор 2019 г. – 0,152). CrossRef (префикс DOI: 10.48114).

МАЗМҰНЫ // СОДЕРЖАНИЕ // CONTENT

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ, СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНДА МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ, СПОРТА И ТУРИЗМА

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF PHYSICAL EDUCATION, SPORT AND TOURISM

Акимов О., Цолов Б., Құлбаев А.Т.

Современное состояние и проблемы развития отрасли физической культуры и спорта в Республике Казахстан 6

Даумов А.А.

Анализ управления объектами индустрии футбола в Республике Казахстан..... 16

Иманбетов А.Н., Абишев Ж.Б., Мускунов К.С., Саликов Ж.К.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлау мазмұны 22

Иманбетов А.Н., Саликов Н.К., Қожамжаров Е.Ж., Омаров О.С., Сериков Т.Ш.

Болашақ денешынықтыру мамандарының кәсіби даярлығы..... 30

Ризаходжаева Г.А., Нұрмағанбетқызы Н., Акешова М.М.

Туризм мамандығы студенттерін оқытуда «Flipped Classroom» технологиясын қолданудың тиімділігі..... 37

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ- БИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

MEDICAL AND BIOLOGICAL PROBLEMS OF PHYSICAL EDUCATION

Моисеева Н.А., Процюк О.А., Белькович В.Н.

Оценка физического развития и функционального состояния организма первокурсниц специального медицинского отделения ЕНУ им. Л.Н. Гумилева..... 48

Шепетюк М.Н., Телемгенова А.М., Торегожина А.Ж., Салыкова А.А., Кудашова Н.В.

Различные варианты оценки функциональных возможностей организма дзюдоисток..... 57

ХАЛЫҚТЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ

PHYSICAL EDUCATION OF THE POPULATION

Акимов О., Құлбаев А.Т., Лесбекова Р.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік саясаттың тиімділігін арттыру әдістері мен тәсілдері (Қызылорда облысының мысалында) 67

Беделбаева А.Е., Калдияров Д.А., Жакипбекова С.С., Кыдырбаева Г.Т.

Жоғары мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың дене тәрбиесі 77

Йылдыз М., Ермаханов Б., Тастемірұлы Б., Дошыбеков А., Копжанов Г.

Гази университеті мен Анкара университеті білімгерлерінің салауатты өмір салтын зерттеу 83

Тен А.В., Зауренбеков Б.З., Байтасов Е.К., Телемгенова А.М., Шепетюк Н.М.

Перспективы и возможности развития физической культуры и массового спорта в Республике Казахстан 89

**СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ**

**ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
СПОРТИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ**

**THEORY AND METHODOLOGY
OF ATHLETIC TRAINING**

Ахмадиев Т.М., Болдырев Б.Н., Онгарбаева Т.Б.

Путь каратэ – от древних традиций к современным реалиям восточных единоборств 101

Бекнұрманов Н.С., Кудериев Ж.Қ., Темірбай Н.М.

Ұлттық-қозғалмалы ойындардың бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін
калыптастырудағы мүмкіндіктері 108

Каршиганова Е.М., Усина Ж.А., Құсмиденов М.Е.

Кәсіпқойлар мен әуесқойлар: шахматшылардың жаттықтырушылық қызметін салыстырмалы талдау..... 115

Орлов А.И., Есельбаева А.К., Абдыкадырова Д.Р., Тауасарова Д.А., Тутибаев К.А.

Особенности периодизации тренировочных нагрузок студенческой молодежи на разных
этапах занятий боевым искусством Дзю-дзюцу 123

**ТУРИЗМНІҢ БЕЛСЕНДІ
ТҮРЛЕРІНІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН
ӘДІСТЕМЕСІ**

**ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
АКТИВНЫХ ВИДОВ
ТУРИЗМА**

**THEORY AND
METHODOLOGY OF ACTIVE
TYPES OF TOURISM**

Irgebayev M.I., Konayev T.A., Karlybayev M.C., Nauryzbekova S.M., Yesenbayeva R.K.

Analysis of the growth dynamics of tourist sports trips in the Republic of Kazakhstan over the years
of independence 134

Сведение об авторах 140

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ,
СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНДА
МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ
В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ,
СПОРТА И ТУРИЗМА

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD
OF PHYSICAL EDUCATION,
SPORT AND TOURISM

¹Акимов О.а, ²Цолов Б., ³Кулбаев А.Т.

¹Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

²Национальная спортивная академия «Васил Левски», г. София, Болгария

³Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Акимов Олжас, Цолов Бисер, Кулбаев Айбол Тиналович

Современное состояние и проблемы развития отрасли физической культуры и спорта в Республике Казахстан

Аннотация. В статье приведены данные исследовательской работы по комплексному изучению особенностей организационно-правовых аспектов организации и управления сферой физической культуры и спорта в Республике Казахстан и проводится поиск путей повышения эффективности процесса управления сферой физической культуры и спорта на региональном уровне. Проведенные исследования позволили нам выявить текущее состояние развития системы управления сферой физической культуры и спорта в Казахстане, а также определить пути повышения ее эффективности. Основными мероприятиями по повышению эффективности функционирования системы управления сферой физической культуры и спорта в регионе, по мнению экспертов, являются: увеличение финансирования массового и детско-юношеского спорта и изменение законодательной базы, регулирующей деятельность в сфере физической культуры и спорта; повышение полномочий региональных управлений физической культурой и спортом; привлечение коммерческих структур в развитие физической культуры и спорта и повышение полномочий общественных объединений.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, управление, региональный уровень, эффективность.

Akimov Olzhas, Tsolov Beads, Kulbayev Aibol Tinalovich

The current state and problems of development of the branch of physical culture and sports in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article presents the data of the research work on the comprehensive study of the organizational and legal aspects of the organization and management of the sphere of physical culture and sports in the Republic of Kazakhstan and the search for ways to improve the efficiency of the process of managing the sphere of physical culture and sports at the regional level. The conducted research allowed us to identify the current state of development of the management system of physical culture and sports in the Kazakhstan, as well as to identify ways to improve its effectiveness. The main measures to improve the efficiency of the management system of physical culture and sports in the region, according to experts, are: increasing the financing of mass and youth sports and changing the legislative framework governing activities in the field of physical culture and sports have spoken out; increasing the powers of regional departments of physical culture and sports; attracting commercial structures in the development of physical culture and sports and increasing the powers of public associations.

Key words: physical culture and sports, management, regional level, efficiency.

Акимов Олжас, Цолов Бисер, Құлбаев Айбол Тінәлұлы

Қазақстан Республикасындағы дене шынықтыру және спорт саласын дамытудың заманауи күйі мен проблемалары

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында дене шынықтыру және спорт саласын ұйымдастыру мен басқарудың ұйымдық-құқықтық аспектілерінің ерекшеліктерін кешенді зерделеу, өңірлік деңгейде дене шынықтыру мен спорт саласын басқару процесінің тиімділігін арттыру жолдарын іздеу жөніндегі зерттеу жұмысының деректері келтірілген. Жүргізілген зерттеулер бізге Қазақстан дене шынықтыру және спорт саласын басқару жүйесінің заманауи жай-күйін анықтауға, сондай-ақ оның тиімділігін арттыру жолдарын анықтауға мүмкіндік берді. Сарапшылардың пікірінше, өңірде дене шынықтыру мен спортты басқару жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттыру жөніндегі негізгі іс-шаралар: бұқаралық және балалар-жасөспірімдер спортын қаржыландыруды ұлғайту, дене шынықтыру мен спорт саласындағы қызметті реттейтін заңнамалық базаны өзгерту; өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының өкілеттіктерін арттыру; дене шынықтыру мен спортты дамытуға коммерциялық құрылымдарды тарту мен спорт және қоғамдық бірлестіктердің өкілеттіктерін арттыру болып табылады.

Түйін сөздер: дене шынықтыру және спорт, басқару, өңірлік деңгей, тиімділік.

Введение. Степень эффективности системы управления сферой физической культуры и спорта, а также ее потенциал можно выявить по проценту вовлеченности населения страны в регулярные занятия физическими упражнениями и спортом [1].

Существует мнение, что, если более 30% населения страны вовлечены в систематические занятия физической культурой и массовым спортом, система управления сферой физической культуры и спорта эффективно выполняет возложенные на нее функции [2].

Вполне понятно, что без грамотной организации процесса управления в области физической культуры и спорта, слаженной работы всех контролирующих структур добиться этих показателей будет трудно. В процессе налаживания управленческой машины необходимо учесть все внешние и внутренние факторы, условия, в которых функционирует страна. Это и законодательная база, и экономическое положение страны, и ситуация, которая сложилась в международной политике. То есть без комплексного изучения всех имеющихся ресурсов, факторов рисков и передового зарубежного опыта невозможно построить эффективно действующую систему управления отраслью физической культуры и спорта.

На сегодняшний день наблюдается недостаток исследований, посвященных изучению состояния и проблем системы управления в сфере физической культуры и спорта в нашей стране, что и определило **цель данной исследовательской работы**, а именно – комплексное изучение особенностей организационно-правовых аспектов организации и управления сферой физической культуры и спорта в Республике Казахстан и поиск путей повышения эффективности процесса управления сферой физической культуры и спорта на региональном уровне.

В связи с поставленной целью нами были определены следующие задачи:

– изучить особенности организации и управления физической культурой и спортом в зарубежных странах;

– выявить организационно-правовые особенности управления сферой физической культуры и спорта в Республике Казахстан.

Объектом исследования являются организационно-управленческая и правовая структуры органов управления сферой физической культуры и спорта.

Предмет исследования – эффективность организационно-управленческой и правовой

базы системы физической культурой и спорта в Республике Казахстан.

Методы исследования: анализ литературных источников по теме исследования, изучение нормативно-правовых документов, контент-анализ материалов средств массовой информации, экспертная оценка, изучение материалов социальной статистики.

Результаты исследования и их обсуждение. Эффективность действия всех законов, Указов, Программ и Концепций можно оценить по тому, насколько увеличилась доля населения страны, вовлеченного в активные занятия физическими упражнениями, по динамике количества учреждений и организаций, оказывающих физкультурно-спортивные услуги населению, по динамике количества спортивных сооружений, по рейтингу казахстанских спортсменов на международной спортивной арене.

Внедрение первых отраслевых программ по развитию и совершенствованию системы физической культуры и спорта должно было решить ряд острых проблем. Так, до начала действия Государственной программы развития массового спорта на 1996-2000 годы, которая была разработана в рамках мероприятий по исполнению Указа Президента Республики Казахстан «О неотложных мерах по развитию массового спорта в Республике Казахстан» от 4 мая 1995 года №2261, из ста взрослых в систематические занятия физическими упражнениями были вовлечены только восемь человек. Самой катастрофической была материально-техническая оснащенность общеобразовательных школ. Так, только 24,4% школ имели спортивные залы, 35,5% – плавательные бассейны, 37,9% – лыжные базы и 19,9% – плоскостные спортивные сооружения. Закрывались детско-юношеские спортивные школы и детско-юношеские спортивные клубы, ощущалась нехватка тренерско-преподавательского состава, а физкультурно-оздоровительная работа по месту проживания и работы вообще не проводилась [3].

Из таблицы 1 видно, что с каждым годом в стране увеличивалось количество граждан, вовлеченных в занятия физическими упражнениями на ежедневной основе. За период с 2001 по 2021 год эта цифра увеличилась более чем на 20%. Наибольший прирост произошел за последние годы, после утверждения Концепции развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан до 2025 года. По состоянию на начало 2022 года в систематические занятия физической культурой и спортом вовлечено 6 534 919

казахстанцев, что составляет 34,26%. Этих цифр удалось достичь в том числе благодаря действию программы «Доступный спорт» [4]. Однако даже

эти цифры не идут ни в какое сравнение с показателями вовлеченности в физкультурно-спортивное движение за рубежом.

Таблица 1 – Динамика доли населения Казахстана, вовлеченного в систематические занятия физическими упражнениями за период с 2001 по 2021 год

№ п/п	Действовавшая в данный период государственная программа или концепция	Годы	Количество людей, тыс.	Количество граждан, %
1	Государственная программа развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан на 1996-2001 годы	2001	1 436 300	7,5
2	Государственная программа развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан на 2001-2005 годы	2002	1 546 300	10,4
		2003	1 752 100	11,8
		2004	1 885 900	12,6
3	Государственная Программа развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан на 2007-2011 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 28 декабря 2006 года №230	2006	2 000 000	13,7
		2007	2 300 000	15,0
		2008	2 350 000	15,1
		2009	2 400 000	15,0
		2010	2 800 000	17,7
		2011	3 300 000	20,0
4	Программа развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан на 2011-2015 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2011 года № 1399	2012	3 600 000	21,6
		2013	3 900 000	23,2
		2014	4 300 000	25,1
		2015	4 560 000	26,0
5	Концепции развития физической культуры и спорта в Республике Казахстан до 2025 года. 11 января 2016 года № 168	2016	4 880 000	27,4
		2017	5 700 000	30,6
		2018		29,8
		2019	5 700 000	30,6
		2020	5 953 835	31,4
		2021	6 534 919	34,26

Для сравнения: в России доля лиц, вовлеченных в систематические занятия физическими упражнениями, в 2020 году составила 45,4% [5], тогда как в Эстонии доля таких граждан превышает 64% [6].

Из таблицы 2 видно, что количество детско-юношеских спортивных школ растет из года в год. Однако, количество ДЮСШ на сегодняшний день даже не приблизилось к тому количеству, которое в Казахстане функционировало в 1991 году.

Так, к 2004 году количество функционирующих в Казахстане ДЮСШ сократилось почти вдвое (367 против 617) [7].

По состоянию на 1 января 2005 года в стране действовало уже 389 детско-юношеских спортивных школ, а занятиями спортом было охвачено 200 529 человека.

Кроме этого, за указанный период было открыто 3 республиканских центра олимпийской подготовки (ЦОП) и 13 региональных центров подготовки олимпийского резерва [8].

Таблица 2 – Динамика количества детско-юношеских спортивных школ, ДЮКФП в Республике Казахстан за период с 1991 по 2021 год

Годы	Количество ДЮСШ	Количество занимающихся
1991	617	Не определено
2004	367	185 876
2005	389	200 529
2010	423	240 000
2011	417	256 246
2012	417	264 901
2013	417	Не определено
2014	435	Не определено
2017	481	386 000

Увеличение количества объектов для занятий спортом и физической культурой привело к планомерному росту числа школьников, вовлеченных в систематические занятия физическими упражнениями. Так, по данным Д.Б. Кулумбетовой и Е.С. Ялфимова (2014), в 2007 году число школьников, регулярно занимающихся физической культурой и спортом, составляло 2338,3 тысячи человек, то уже к 2013 году эта цифра возросла до 3 900 тысяч [9].

В 2012 году подготовкой молодых спортсменов в республике занимались 417 детско-юношеских спортивных школ, а количество занимающихся в них составило 264 901 человек [10].

Результатом действия Государственной программы развития физической культуры и спорта на 2007-2011 годы стало открытие новых ДЮСШ, численность которых составила 423, в которых занимались спортом и обучались свыше 240 тысяч молодых спортсменов.

Кроме того, в стране увеличилось количество спортивных клубов до 1 725, детско-юношеских клубов физической подготовки – до 106, детских подростковых клубов – до 530, физкультурно-оздоровительных клубов – до 1020 и профессиональных клубов по видам спорта – до 113 [11].

Увеличилось количество региональных центров олимпийской подготовки – до 17, а число республиканских ЦОПов увеличилось до 8. К 2014 году выросло количество учреждений дополнительного образования. В стране действовало 569 детско-подростковых клубов и 105 ДЮКФП, в которых в активные занятия физи-

ческими упражнениями было вовлечено 120 тысяч детей и подростков [12].

К 2017 году количество действующих ДЮК и ДЮКФП в стране составляло уже 537 и 96 соответственно [13].

По состоянию на 2021 год развитием детско-юношеского спорта занимались 481 спортивная школа, 13 школ-интернатов для одаренных в спорте детей, 4 республиканские школы-интернаты и 1 колледж спортивного профиля, 25 региональных и 1 республиканская школа высшего спортивного мастерства, 652 ДЮК и 138 ДЮКФП [14].

Данные по количеству спортивных сооружений в Казахстане весьма противоречивые. Единой базы, в которой бы регистрировались все спортивные сооружения, объекты физкультурно-спортивного назначения и другие объекты, оказывающие физкультурно-оздоровительные и физкультурно-спортивные услуги, в открытых источниках Казахстана нет.

По данным некоторых авторов, за годы приобретения независимости в Казахстане было организовано немало мероприятий по развитию и дальнейшему укреплению материально-технической оснащенности отрасли физической культуры и спорта [15, 16].

Согласно данным маркетинговых исследований, проведенных АО «Фонд предпринимательства «Даму»», в 2012 году в Казахстане насчитывалось уже 33347 спортивных сооружений, из них в учреждениях образования и спортивных школах – 24938 и 1383 единицы соответственно, 7026 объектов физкультурно-спортивного на-

значения. Большее количество спортивных объектов было сосредоточено в сельской местности [17].

В 2013 году число спортсооружений составляло 34200, а в следующем году этот показатель увеличился на 2% и составлял 34 900 единиц [18].

Согласно данным, указанным в содокладе к докладу Министра культуры и спорта А. Мухамедиулы «О развитии физической культуры и спорта: правительственный час в Мажилисе» от 18 апреля 2016 года, в стране функционирует 36 тысяч спортивных сооружений, в том числе 24,5 тысяч – в учреждениях образования, более 1,5 тысяч – в спортивных школах, в более 9,0 тысяч являются объектами физкультурно-спортивного назначения [19].

В 2017 году в стране функционировало 11,1 тысяч спортивных сооружений. Эта цифра вызывает недоумение, так как в ранее опубликованных отчетах количество спортсооружений в стране почти вдвое выше [20].

В своем отчете по результатам маркетинговых исследований, опубликованном в октябре 2018 года, АО «Фонд предпринимательства «Даму»» предложил следующие цифры и классификацию спортивных сооружений. Всего на 1 января 2018 года в стране действует 11 300 спортивных сооружений, из них 2 тысячи объектов физкультурно-спортивного назначения, а оставшиеся 22 479 единиц относятся к простейшим спортивным сооружениям, что свидетельствует о том, что опубликованные цифры о материально-техническом оснащении спортивной подготовки не соответствуют действительности [21].

Тем не менее в официальной статистике принято указывать общее количество спортивных сооружений. Так, по состоянию на 2019 год количество спортивных сооружений в Казахстане составляло 38,6 тыс. единиц, что на 27377 единиц больше, чем в 2017 году.

В Стратегическом плане Министерства культуры и спорта Республики Казахстан на 2020-2024 годы [22] говорится, что в 2017 году в стране функционировало 11,3 тысяч спортивных сооружений, в 2018 году их количество увеличилось до 38,7 тысяч, а по состоянию на 1 января 2020 года число спортсооружений составляло около 39,9 тысяч единиц, из которых 23964 – это простейшие спортивные сооружения [23]. Около 30% относятся к объектам физкультурно-спортивного назначения, а остальные сосредоточены в учреждениях образования, в том числе и в спортивных.

К концу 2021 года количество спортсооружений составляло уже 42521, из них более 33% – это объекты физкультурно-спортивного назначения, около 60% – это объекты, находящиеся на балансе учреждений образования, а остальные принадлежат спортивным школам [24].

В Казахстане функционируют 9 многоцелевых спортивных стадионов: Центральный стадион Алматы; Дворец спорта имени Балуана Шолака; Центральные стадионы в городах Актобе, Астана, Шымкент, Костанай, Павлодар, Тараз и Стадион «Окжетпес». В то время как в Венгрии насчитывается 15, в Германии – 28, во Франции – 42 многоцелевых спортивных стадиона, не считая спортивных площадок и объектов, предназначенных для занятий различными видами спорта [25].

Казахстан отстает от стран Европы по развитию спортивной инфраструктуры от развитых стран не только по количеству спортивных объектов. Качество спортивных сооружений оставляет желать лучшего.

Так, несмотря на позитивные результаты внедренных Государственных программ, среди нерешенных проблем развития отрасли остаются следующие: сосредоточение физкультурно-спортивной инфраструктуры в крупных населенных пунктах и городах; моральный и физический износ большинства спортивных объектов; имеющиеся спортивные сооружения не адаптированы под нужды лиц с ограниченными возможностями здоровья; имеющая инфраструктура используется неэффективно.

Е.Н. Никитинский и Е.В. Те (2021) указывают на следующие факторы, сдерживающие развитие индустрии спорта: несовершенство нормативно-правовой основы и государственной поддержки спорта в стране; слабое функционирование системы национальной стандартизации в области спорта; недостаточное обеспечение научно-технической и производственных баз; низкая профессиональная компетентность специалистов в области спорта; низкая конкурентоспособность спортивной индустрии [26].

Согласно данным авторов, 30-35% услуг на сегодняшний день предоставляют частные коммерческие структуры. Однако механизмы взаимодействия государства с бизнесом по вопросам предоставления физкультурно-спортивных услуг до конца не определены.

Еще одной существенной проблемой, влияющей на эффективность функционирования системы физической культуры и спорта, является низкий уровень научно-методического обеспечения,

особенно в области организации учебно-тренировочной и соревновательной деятельности. По данным К.К. Закирьянова с соавт. (2013), вклад данного фактора составляет 30,2%. Кроме данного фактора, к числу факторов, тормозящих развитие спорта в Казахстане, относятся: несоответствие спортивных сооружений современным требованиям (33,1%); недостаточное количество современных тренажеров и тренажерных устройств (29,9%); недостаточное количество спортивных сооружений (28,3%). Эти данные были получены авторами в результате опроса 126 тренеров различной категории в возрасте 21-76 лет [27].

Из доклада председателя Комитета по спорту и физической культуре Республики Казахстан С. Ергалиева ясно, что дефицит спортивных площадок на сегодняшний день составляет 39%, или 574 тыс. м², а большая часть бюджета ДЮСШ уходит на покрытие расходов по аренде спортивных сооружений. Сегодня 24% ДЮСШ вынуждены арендовать помещения для проведения учебно-тренировочного процесса [28].

Центры Олимпийской подготовки также не имеют своих баз для осуществления учебно-тренировочного процесса. Стоимость арендной платы в казахстанских спортивных центрах настолько высокая, что спортивным федерациям выгоднее организовывать учебно-тренировочные сборы за рубежом.

В этой связи проблему можно было бы решить за счет нормативно-правового закрепления государственно-частного партнерства, однако и эта часть деятельности системы управления сферой физической культуры и спорта является отстающей.

Даже в имеющихся спортивных сооружениях ощущается недостаток тренировочных баз для «медалеёмких» видов спорта, таких, как стрельбища, гребные каналы, плавательные бассейны, велотреки и т.д.

Проблема оснащённости спортивным оборудованием не обошла и учреждения образования. Так, по данным 2018 года только 57% школ оснащены современным оборудованием, необходимым для качественного проведения занятий [29], из-за чего занятость детей в спортивных секциях составляет 22%. Только 66,3% детских дошкольных образовательных учреждений имеют спортивные залы.

О необходимости решения этой проблемы говорится в содержании чуть ли не каждой государственной программы.

На совещании, посвященном обсуждению актуальных проблем и перспектив развития

детского и массового спорта в Казахстане, Премьер-Министр Е. Тугжанов озвучил ряд первоочередных мер. Реформы, озвученные Премьер-Министром, призваны решить проблемы с доступностью занятий массовым и детским спортом; недостатком материально-технического оснащения спортивных объектов; дефицитом профессиональных кадров и их материальным стимулированием; обеспечением медико-биологической психологической и научной поддержки спортивного процесса. Для это Е. Тугжанов предлагает пересмотреть некоторые положения Комплексного плана развития физической культуры и массового спорта в стране до 2025 года и законодательства Республики Казахстан; расширить полномочия Комитета по делам спорта и физической культуры Республики Казахстан [30].

Уже сегодня в Комплексный план внесены 33 поправки, в Закон «О физической культуре» – 8 поправок, которые призваны стимулировать развитие массового, детского и национального видов спорта [31].

Дефицит квалифицированных кадров ощущается не только в спортивной науке. Недостаток тренерско-педагогического состава или в большинстве своем низкая его квалификация также являются фактором, тормозящим развитие отрасли. Отток физкультурно-спортивных кадров в другие отрасли привел к большому его дефициту. Так, по официальным данным, в спортивных организациях потребность в квалифицированных кадрах составляет 962 единицы [32].

В решении всех перечисленных проблем краеугольным камнем являются проблемы финансирования отрасли. В нашей стране решение большей части проблем физической культуры и спорта полностью связано не только с недостаточностью финансирования, но и неэффективностью использования выделенных государством средств. Большая часть расходов отрасли покрывается за счет бюджетного финансирования. Кроме того, благотворительные фонды, юридические и физические лица могут оказывать финансовую помощь развитию отрасли через единого оператора, который назначается Комитетом по делам спорта и физической культуры.

За период с 2013 по 2019 год из государственного бюджета на развитие культуры, спорта и туризма выделено 831,4 млрд тенге. Из года в год увеличивался размер финансирования. Так, если в 2013 году в общем на развитие культуры, спорта и туризма было выделено 93,8 млрд тенге, то к 2019 году эта сумма составила 117,8 млрд тенге [33].

Даже эти цифры не идут ни в какое сравнение с финансированием спорта в европейских странах. Так, Франция ежегодно выделяет на развитие спорта 4,3 млрд евро, из которых более 80 % тратится на оплату труда специалистов, работающих в учреждениях образования. Финансирование спорта осуществляется из нескольких источников: Министерства спорта; территориальных органов местного самоуправления; спортивных движений, в которые входят спортсмены, волонтеры, спортивные ассоциации и федерации. 70 % затрат на спорт, а это около 10,8 млрд евро, покрываются за счет органов местного самоуправления [34].

Кроме того, большой проблемой, сдерживающей развитие физической культуры и спорта, является неравномерное финансирование регионов. Так, разница в финансировании спорта в городах Алматы и Астана и регионах может составлять от 3 до 6 млрд тенге [32, с. 208].

Эффективному решению всех этих проблем в нашей стране мешает, в частности, то, что многие вопросы, касающиеся эффективного финансирования и распределения денежных средств, находятся вне компетенции Комитета по делам спорта и физической культуры. Также уполномоченный орган не имеет контрольно-надзорных полномочий по контролю деятельности местных органов исполнительной власти по вопросам развития детско-юношеского спорта, подготовки спортивного резерва.

Проблемы, связанные с материально-техническим сопровождением подготовки спортсменов, могли бы быть частично решены за счет коммерческих структур. Такая система показала свою эффективность в некоторых западных странах, в которых развит институт спонсорства и меценатства. Однако, для этого в стране должно быть пересмотрено законодательство, в частности налоговое. Должна быть отработана система налоговых льгот и преференций коммерческим структурам, оказывающим поддержку социально значимым областям.

При разработке отраслевых программ их авторы очень часто ссылаются на результаты действия систем управления сферой физической культуры и спорта в зарубежных странах. Однако, дело ограничивается лишь констатацией цифр, которые характеризуют эффективность той или иной системы управления. Более глубокий анализ существующих эффективных систем управления и внедрение их передового опыта позволили бы как минимум не допустить оши-

бок в деятельности системы управления сферой физической культуры и спорта.

Так, по примеру западных стран можно было бы возложить часть бремени по решению проблем спорта в стране на доходы, поступающие от лотерейного бизнеса, продажи прав на трансляцию и т.д.

Таким образом, с приобретением независимости в стране проблемы, оставшиеся нам как наследие советской эпохи, не только не были решены, но и усугубились. На сегодняшний день назрела необходимость пересмотра старой системы управления отраслью физической культуры и спорта. Необходимо усовершенствование системы управления сферой физической культуры и спорта на всех уровнях.

Проведенные исследования позволили также нам выявить текущее состояние развития системы управления сферой физической культуры и спорта в Казахстане, а также определить пути повышения ее эффективности.

Так, основными мероприятиями по повышению эффективности функционирования системы управления физической культуры и спорта в регионе, по мнению экспертов, являются: увеличения финансирования массового и детско-юношеского спорта и изменение законодательной базы, регулирующей деятельность в сфере физической культуры и спорта; повышение полномочий региональных управлений сферой физической культуры и спорта; привлечение коммерческих структур в развитие физической культуры и спорта и повышение полномочий общественных объединений.

Полученные данные согласуются с данными российских авторов, занимающихся поиском путей повышения эффективности функционирования системы физической культуры и спорта в России.

Выводы. Таким образом, полученные нами данные показали большую значимость организации работ, посвященных поиску путей решения проблем недостаточной эффективности системы управления физической культурой и спортом в Казахстане. Исследования не должны ограничиваться изучением одного из компонентов системы физической культуры и спорта в стране, а должны строиться комплексно. Мероприятия по повышению эффективности отрасли не должны проводиться в рамках одного только компонента этой системы, пересмотру должны подвергаться нормативная, правовая базы, регулирующие деятельность в сфере физической культуры и спорта.

Литература

- 1 Гилазиева С.Р. Отношение взрослого населения к занятиям физической культурой (на примере г. Оренбурга) // Вестник ОГУ. – 2014. – №2 (163). – С. 58-63.
- 2 Намазов А.К., Газиева И.С. Массовый спорт за рубежом // Здоровье – основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения. – 2016. – № 1. – С. 433-438. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovyy-sport-za-rubezhom> (дата обращения: 15.08.2022).
- 3 Государственная программа развития массового спорта в Республике Казахстан на 1996-2000 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 19.12.1996 года №3276. <https://pavlodar.com/zakon/?all=all&dok=00509&ysclid=1877ctryrz900189688>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 4 Как развивается массовый спорт в Казахстане. Международное информационное Агентство Kazinform. 16 января 2022 года. https://www.inform.kz/ru/kak-razvivaetsya-massovyy-sport-v-kazahstane_a3885914?ysclid=188gavjd72240873899. (дата обращения: 15.08.2022).
- 5 Матыцин О. 45,4% – доля граждан РФ, систематически занимающихся физкультурой и спортом. По итогам 2020 года. Sports.ru. 18 марта 2021 года. <https://www.sports.ru/athletics/109510926-minsporta-rossii-dolya-grazhdan-sistematicheskizanimayushhixsya-fizku.html?ysclid=187h1tl6dg921003985>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 6 Массовый спорт в РК: развитие, популяризация и перспективы. Strategy2050.kz. <https://strategy2050.kz/ru/news/massovyy-sport-v-rk-razvitiye-populyarizatsiya-i-perspektivy/?ysclid=187ccbqifm86745241>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 7 В Казахстане сократилось количество ДЮСШ. Мейрмбек Байгарин. Из доклада Председателя Агентства по туризму и спорту Е. Кожаяганова на правительственном часе Мажилиса Парламента РК. Sports.kz. 21 октября 2013 года. <https://www.sports.kz/news/v-kazahstane-sokratilos-kolichestvo-dyushh?ysclid=187ik6rae0432874165>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 8 О действии государственной программы развития физической культуры и спорта на годы. <https://pandia.ru/text/77/196/42805.php?ysclid=188eizuwj9315727493>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 9 Управление развитием физической культуры и спорта в Республике Казахстан // Вестник казахско-русского международного университета. – 2014. <https://article.com/article/20633ysclid=16oy1gilku592704931> (дата обращения: 15.08.2022).
- 10 «Спортивное образование и образование специалистов организации досуга. Отчет по результатам исследования». Агентство маркетинговых и социологических исследований «Damu Research Group». Проведено в рамках «ДКБ 2020». – Алматы, 2013. – С. 27-28.
- 11 Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 168.
- 12 Стратегический план Агентства Республики Казахстан по делам физической культуры и спорта на 2012-2016 годы.
- 13 Информация о реализации государственной политики в области физической культуры и спорта в Республике Казахстан. Пространство интеграции. Интернет-портал СНГ. <https://e-cis.info/cooperation/2919/82382/?ysclid=1871ppb6wa382996855>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 14 В Министерстве культуры и спорта рассмотрели основные итоги работы за 2021 год. Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан. 2 марта 2022 года. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/v-ministerstve-kultury-i-sporta-rassmotreli-osnovnye-itogi-raboty-za-2021-god-223520?ysclid=188fucb13k325072028>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 14 История создания физического воспитания в Казахстане. Zharar.kz. <https://zharar.kz/course/txt/3674?ysclid=188ds9riq4490815199>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 16 В Казахстане насчитывается более 31 000 спортивных объектов. Sports.kz. 29 марта 2011 года. <https://www.sports.kz/news/v-kazahstane-naschityvaetsya-bolee-sportivnyih-obyektov?ysclid=188iq9xzod685327309>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 17 Отчет по результатам исследования «Спортивное образование и образование специалистов организации досуга» АО «Фонд предпринимательства «Даму»» (проведено в рамках «ДКБ»). – 2020. – С. 87.
- 18 Информация о реализации государственной политики в области физической культуры и спорта в Республике Казахстан (по материалам заседания Совета по физической культуре и спорту участников соглашения о сотрудничестве в области физической культуры и спорта государств – участников СНГ). <https://e-cis.info/cooperation/2919/82382/?ysclid=1739vcw4w7948443430>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 19 Свод доклад Комитета Мажилиса по культурному развитию – Правительственный час. Астана, 18 апреля 2016 года. 19.04.2016. г. Nomad. Кочевник <https://nomad.su/?a=3-201604190017&ysclid=188hi9ua8t327961584>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 20 Стратегия «Казахстан-2050»: Физическая культура и спорт стали особой заботой государства. NewTimes. 15 сентября 2017 года. <https://newtimes.kz/obshchestvo/59199-strategiya-kazakhstan-2050-fizicheskaya-kultura-i-sport-stali-osoboj-zabotoj-gosudarstva?ysclid=188hqbyqrg434960017>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 21 Отчет по результатам маркетингового исследования «Реконструкция школьных футбольных площадок в Республике Казахстан». Подготовлен в рамках проведения маркетинговых исследований в приоритетных секторах Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020». Отрасль – Деятельность в области спорта, организации отдыха и развлечений (ОКЭД – 93). Заказчик: «Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен». – Алматы, 2018. – 95 с.
- 22 Стратегический план Министерства культуры и спорта Республики Казахстан на 2020-2024 годы. Министерство культуры и спорта Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcs/documents/details/146280?lang=ru&ysclid=188k1iag4a752019156>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 23 Представлен комплексный план по развитию спорта. Prosports.kz. 14 мая 2020 года. <https://prosports.kz/news/449870-predstavlen-kompleksnyi-plan-po-razvitiyu-massovogo-sporta?ysclid=188kmt1vqg774396515>. (дата обращения: 15.08.2022).

- 24 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне дене шынықтыру және спорт, мәдениет және мұрағат ісі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы жобасының тұжырымдамасы. Ашық. НҚА.gov. <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14142199&ysclid=188kvk2kbj924633283>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 25 Многоцелевые стадионы в Европе по странам https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-en.ru.4553af64-63022085-7b6367e0-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Category:Multi_purpose_stadiums_in_Europe_by_country. (дата обращения: 15.08.2022).
- 26 Никитинский Е.Н., Те Е.В. Тенденции и перспективы развития спортивной индустрии // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2021. – № 1 (89). – С. 68-72.
- 27 Закирьянов К.К., Андрущишин И.Ф., Макагонов А.Н. Состояние и перспективы развития спорта в Республике Казахстан // Теория и практика физической культуры. – 2013. – № 9. – С. 101-104.
- 28 Доклад председателя КДСФК С. Ергалиева «О развитии спорта» 8 апреля 2022 года. <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/86487?lang=ru>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 29 Стратегический план Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2020-2024 годы. Официальный сайт Министерства Просвещения Республики Казахстан. 25 января 2021 года. <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/documents/details/120909?lang=ru&ysclid=188q2mfw6d920060032>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 30 Совещание по дальнейшему развитию массового спорта в Казахстане: Е. Тугжанов озвучил целый ряд ключевых задач. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/soveshchanie-po-dalneyshemu-razvitiyu-massovogo-sporta-v-kazakhstane-e-tugzhanov-ozvuchil-celyu-ryad-klyuchevykh-zadach-127154?ysclid=160zfnwpvk274811643>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 31 Как будут развивать массовый спорт в Казахстане, рассказала Актоты Раимкулова. Новости – Forbs Kazakhstan. URL: https://forbse.kz/news/2020/05/14/newsid_225365?yesclid=16boxu8iank33927559. (дата обращения: 15.08.2022).
- 32 Нурпеисова А.А. Проблемы внедрения новой модели финансирования спорта в Казахстане // Молодой ученый. – 2019. – №50 (288). – С. 206-208.
- 33 Опыт зарубежных стран в организации системы физического воспитания. Всероссийский Форум школьных спортивных клубов. Министерство Просвещения Российской Федерации. ФГБУ «ФЦОМОФВ» <http://fcomofv.ru/files/ioe/documents/CKI7OBUBTHV549SX72ZB.pdf?ysclid=18eazj76zz94112449>. (дата обращения: 15.08.2022).
- 34 Отчет по результатам маркетингового исследования «Реконструкция школьных футбольных площадок в Республике Казахстан». Подготовлен в рамках проведения маркетинговых исследований в приоритетных секторах Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020» Отрасль – Деятельность в области спорта, организации отдыха и развлечений (Окэд – 93). Заказчик: Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен». – Алматы, 2018.

References

- 1 Gilazieva S.R. Otnoshenie vzroslogo naseleniya k zanyatiyam fizicheskoy kul'turoj (na primere g. Orenburga) // Vestnik OGU. – 2014. – №2 (163). – S. 58-63.
- 2 Namazov A.K., Gazieva I.S. Massovyy sport za rubezhom // Zdorov'e – osnova chelovecheskogo potenciala: problemy i puti ih resheniya. – 2016. – № 1. – S. 433-438. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovyy-sport-za-rubezhom> (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 3 Gosudarstvennaya programma razvitiya massovogo sporta v Respublike Kazahstan na 1996-2000 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19.12.1996 goda №3276. <https://pavlodar.com/zakon/?all=all&dok=00509&ysclid=1877ctryrz900189688>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 4 Kak razvivaetsya massovyy sport v Kazahstane. Mezhdunarodnoe informacionnoe Agentstvo Kazinform. 16 yanvarya 2022 goda. https://www.inform.kz/ru/kak-razvivaetsya-massovyy-sport-v-kazahstane_a3885914?ysclid=188gavjd72240873899. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 5 Matycin O. 45,4% – dolya grazhdan RF, sistematically zanimayushchihsiya fizkul'turoj i sportom. Po itogam 2020 goda. Sports.ru. 18 marta 2021 goda. <https://www.sports.ru/athletics/109510926-minsporta-rossii-dolya-grazhdan-sistematically-zanimayushchihsiya-fizku.html?ysclid=187h1t6dg921003985>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 6 Massovyy sport v RK: razvitie, populyarizatsiya i perspektivy. Strategy2050.kz. <https://strategy2050.kz/ru/news/massovyy-sport-v-rk-razvitie-populyarizatsiya-i-perspektivy/?ysclid=187ccbqifm86745241>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 7 V Kazahstane sokratilos' kolichestvo DYUSSH. Mejrbek Bajgarin. Iz doklada Predsedatelya Agentstva po turizmu i sportu E. Kozhaganova na pravitel'stvennom chase Mazhilisa Parlamenta RK. Sports.kz. 21 oktyabrya 2013 goda. <https://www.sports.kz/news/v-kazahstane-sokratilos-kolichestvo-dyussh?ysclid=187ik6rae0432874165>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 8 O dejstvii gosudarstvennoj programmy razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta na gody. <https://pandia.ru/text/77/196/42805.php?ysclid=188eizuwj9315727493>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 9 Upravlenie razvitiem fizicheskoy kul'tury i sporta v Respublike Kazahstan // Vestnik kazahsko-russkogo mezhdunarodnogo universiteta. – 2014. <https://article.com/article/20633ysclid=16oy1gjlku592704931> (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 10 «Sportivnoe obrazovanie i obrazovanie specialistov organizacii dosuga. Otchet po rezul'tatam issledovaniya». Agentstvo marketingovyh i sociologicheskikh issledovanij «Damu Research Group». Provedeno v ramkah «DKB 2020». – Almaty, 2013. – S. 27-28.
- 11 Konceptiya razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan do 2025 gody. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan t11 yanvarya 2016 goda № 168.
- 12 Strategicheskij plan Agentstva Respubliki Kazahstan po delam fizicheskoy kul'tury i sporta na 2012-2016 gody.
- 13 Informaciya o realizacii gosudarstvennoj politiki v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta v Respublike Kazahstan. Prostranstvo integracii. Internet-portal SNG. <https://e-cis.info/cooperation/2919/82382/?ysclid=187ipp6rwa382996855>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).

- 14 V Ministerstve kul'tury i sporta rassmotreli osnovnye itogi raboty za 2021 god. Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-ministra Respubliki Kazahstan. 2 marta 2022 goda. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/v-ministerstve-kul'tury-i-sporta-rassmotreli-osnovnye-itogi-raboty-za-2021-god-223520?ysclid=188fuch13k325072028>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 14 Istoriya sozdaniya fizicheskogo vospitaniya v Kazahstane. Zharar.kz. <https://zharar.kz/course/txt/3674?ysclid=188ds9riq4490815199>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 16 V Kazahstane naschityvaetsya bolee 31 000 sportivnyh ob'ektov. Sports.kz. 29 marta 2011 goda. <https://www.sports.kz/news/v-kazahstane-naschityvaetsya-bolee-sportivnyh-obyektov?ysclid=188iq9xzod685327309>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 17 Otchet po rezul'tatam issledovaniya «Sportivnoe obrazovanie i obrazovanie specialistov organizacii dosuga» AO «Fond predprinimatel'stva «Damu»» (provedeno v ramkah «DKB 2020»). – S. 87.
- 18 Informaciya o realizacii gosudarstvennoj politiki v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta v Respublike Kazahstan (po materialam zasedaniya Soveta po fizicheskoy kul'ture i sportu uchastnikov soglasheniya o sotrudnichestve v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta gosudarstv – uchastnikov SNG). <https://e-cis.info/cooperation/2919/82382?ysclid=1739vew4w7948443430>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 19 Sodoklad Komiteta Mazhilisa po kul'turnomu razvitiyu – Pravitel'stvennyj chas. Astana, 18 aprelya 2016 goda. 19.04.2016. g. Nomad. Kochevnik <https://nomad.su/?a=3-201604190017&ysclid=188hi9ua8t327961584>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 20 Strategiya «Kazahstan-2050»: Fizicheskaya kul'tura i sporta stali osoboj zabotoj gosudarstva. NewTimes. 15 sentyabrya 2017 goda. <https://newtimes.kz/obshchestvo/59199-strategiya-kazahstan-2050-fizicheskaya-kultura-i-sport-stali-osboj-zabotoj-gosudarstva?ysclid=188hq6yqrg434960017>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 21 Otchet po rezul'tatam marketingovogo issledovaniya «Rekonstrukciya shkol'nyh futbol'nyh ploshchadok v Respublike Kazahstan». Podgotovlen v ramkah provedeniya marketingovyh issledovanij v prioritetnyh sektorah Gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitiya biznesa «Dorozhnaya karta biznesa 2020». Otrasl' – Deyatel'nost' v oblasti sporta, organizacii otdyha i razvlechenij (OKED – 93). Zakazchik: «Nacional'naya palata predprinimatelej RK «Atameken»». – Almaty, 2018. – 95 s.
- 22 Strategicheskij plan Ministerstva kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan na 2020-2024 gody. Ministerstvo kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcs/documents/details/146280?lang=ru&ysclid=188k1iag4a752019156>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 23 Predstavlen kompleksnyj plan po razvitiyu sporta. Prosports.kz. 14 maya 2020 goda. <https://prosports.kz/news/449870-predstavlen-kompleksnyi-plan-po-razvitiyu-massovogo-sporta?ysclid=188kmt1vqg774396515>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 24 «Kazakhstan Respublikasynud kejbir zañnamalық aktilerine dene shynықтыru zhәне sport, мәдениет zhәне мырағат isi мәseleleri bojnsha өзgerister men tolyқтырулар engizu turaly» Kazakstan Respublikasynud Zañy zhabasynud тызhyrymdamasy. Ashyq. NKA.gov. <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14142199&ysclid=188kvk2kbj92463283>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 25 Mnogocelevye stadiony v Evrope po stranam https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.4553af64-63022085-7b6367e0-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Category:Multi-purpose_stadiums_in_Europe_by_country. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 26 Nikitinskij E.N., Te E.V. Tendencii i perspektivy razvitiya sportivnoj industrii // «Tұran» universitetiniñ habarshysy. – 2021. – № 1 (89). – S. 68-72.
- 27 Zakir'yanov K.K., Andrushchishyn I.F., Makagonov A.N. Sostoyanie i perspektivy razvitiya sporta v Respublike Kazahstan // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2013. – № 9. – S. 101-104.
- 28 Doklad predsedatelya KDSFK S. Ergalieva «O razvitii sporta» 8 aprelya 2022 goda. <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/86487?lang=ru>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 29 Strategicheskij plan Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2024 gody. Oficial'nyj sayt Ministerstva Prosveshcheniya Respubliki Kazahstan. 25yanvary2021 goda. <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/documents/details/120909?lang=ru&ysclid=188q2mfw6d920060032>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 30 Soveshchanie po dal'nejshemu razvitiyu massovogo sporta v Kazahstane: E. Tugzhanov ozvuchil celyj ryad klyuchevyh zadach. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/soveshchanie-po-dalnejshemu-razvitiyu-massovogo-sporta-v-kazahstane-e-tugzhanov-ozvuchil-celyy-ryad-klyuchevyh-zadach-127154?ysclid=I60znfwpvk274811643>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 31 Kak budut razvivat' massovyy sport v Kazahstane, rasskazala Aktoty Raimkulova. Novosti – Forbs Kazakhstan. URL: https://forbse.kz/news/2020/05/14/newsid_225365?ysclid=16oxy8iank33927559. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 32 Nurpeisova A.A. Problemy vnedreniya novoj modeli finansirovaniya sporta v Kazahstane // Molodoj uchenyj. – 2019. – №50 (288). – S. 206-208.
- 33 Opyt zarubezhnyh stran v organizacii sistemy fizicheskogo vospitaniya. Vserossijskij Forum shkol'nyh sportivnyh klubov. Ministerstvo Prosveshcheniya Rossijskoj Federacii. FGBU «FCOMOFV» <http://fcomofv.ru/files/ioe/documents/CKI7OBUBTHV549SX72ZB.pdf?ysclid=18eazj76zz94112449>. (data obrashcheniya: 15.08.2022).
- 34 Otchet po rezul'tatam marketingovogo issledovaniya Rekonstrukciya shkol'nyh futbol'nyh ploshchadok v Respublike Kazahstan Podgotovlen v ramkah provedeniya marketingovyh issledovanij v prioritetnyh sektorah Gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitiya biznesa «Dorozhnaya karta biznesa 2020» Otrasl' – Deyatel'nost' v oblasti sporta, organizacii otdyha i razvlechenij (Oked – 93) Zakazchik: Nacional'naya palata predprinimatelej RK «Atameken»». – Almaty, 2018.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Акимов Олжас – педагогика ғылымдарының магистрі; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru	Акимов Олжас – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru	Akimov Olzhas – master of Pedagogical Sciences; Kazakh Academy of Sport and Tourism; Almaty, Kazakhstan. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru

Даумов А.А.

Казахская Академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ ОБЪЕКТАМИ ИНДУСТРИИ ФУТБОЛА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Даумов Алтай Алмасович

Анализ управления объектами индустрии футбола в Республике Казахстан

Аннотация. В настоящей статье представлены результаты исследования, выделены и рассмотрены объекты индустрии футбола Республики Казахстан – федерации футбола, футбольные лиги, клубы, школы и академии. Было проанализировано взаимодействие между ними, определены проблемные зоны и даны рекомендации по их изменению, развитию и укреплению. Проведен анализ взаимодействий между объектами индустрии футбола Республики Казахстан и внешними объектами, которые были выделены в ходе исследования, – международными федерациями футбола (ФИФА и УЕФА) и другими национальными федерациями футбола. Рассмотрены различные возможности международных федераций по поддержке и развитию футбола в регионах, в частности рекомендованы возможности для реализации в Республике Казахстан на уровне национальных сборных и профессиональных клубов, на детско-юношеском уровне и в массовом футболе.

Ключевые слова: спортивный менеджмент, футбол, индустрия футбола.

Daumov Altay Almasovich

Analysis of management of soccer industry facilities in Republic of Kazakhstan

Abstract. This article presents the results of a study that highlighted the objects of the soccer industry of the Republic of Kazakhstan – soccer federations, soccer leagues, clubs, schools and academies. Interactions between them were analyzed, problem areas were identified and recommendations for their change, development and strengthening were given. The analysis of interactions between the objects of the soccer industry of the Republic of Kazakhstan with the external objects that were highlighted during the study – the international soccer federations (FIFA and UEFA) and other national soccer federations. Considered the numerous opportunities of the international federations to support and develop soccer in the regions, in particular recommended such opportunities for implementation in the Republic of Kazakhstan, as at the level of national teams and professional clubs, at the level of children's and youth and mass soccer.

Key words: sports management, soccer, soccer industry.

Даумов Алтай Алмасұлы

Қазақстан Республикасындағы футбол индустриясы нысандарын басқарудағы талдауы

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының футбол индустриясы объектілерінің қорытындысы бойынша – футбол федерациялары, футбол лигалары, клубтар, мектептер мен академиялар бөлінген зерттеу нәтижелері келтірілген. Олардың арасындағы өзара іс-қимылдар талданды, проблемалық аймақтар айқындалды және оларды өзгерту, дамыту және нығайту бойынша ұсыныстар берілді. Зерттеу барысында Халықаралық футбол федерациялары (ФИФА және УЕФА) және басқа да ұлттық футбол федерациялары бөлген Қазақстан Республикасының футбол индустриясы объектілері мен сыртқы объектілер арасындағы өзара іс-қимылға талдау жүргізілді. Өңірлердегі футболды дамыту мен қолдау бойынша халықаралық федерациялардың көптеген мүмкіндіктері қаралды, атап айтқанда, мұндай мүмкіндіктер Қазақстан Республикасында, ұлттық құрама және кәсіби клубтар деңгейінде, балалар мен жасөспірімдер деңгейінде және бұқаралық футболда іске асыру үшін ұсынылды.

Түйін сөздер: спортты басқару, футбол, футбол индустриясы.

Введение. В данной статье подведены итоги проведенного исследования по анализу управления объектами индустрии футбола Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена тем, что в настоящее время существует потребность в выстраивании эффективных каналов управления всеми объектами в индустрии футбола для его полноценного развития и увеличения конкурентоспособности. Учитывая то, что данный вид спорта является одним из массовых видов спорта и имеет приоритет развития в стране, данное исследование поможет изучить эти вопросы и предложить варианты их улучшения.

Выбор данной темы обоснован потребностью изучить вопросы управления объектами индустрии футбола Республики Казахстан, которые влияют на развитие футбола в стране на всех уровнях – от профессионального до массового. В данном исследовании были проанализированы источники – профессиональная литература, отчеты международных федераций и клубов, а также зарубежные и отечественные научные статьи.

Для эффективного развития индустрии футбола необходимо наличие объектов на всех уровнях футбола, что подтверждают научные исследования как зарубежных специалистов, так и отечественных исследователей. Из иностранных источников можно выделить те, в которых авторы говорят об эффективных формах развития объектов индустрии, моделях бизнеса и положительных примерах реализации в европейском футболе. Из казахстанских авторов можно выделить статьи Б. Доскарева [1], Н. Сыдыкова [2] и других специалистов, в которых авторы рассматривают вопросы организации и управления в отечественном футболе, изучают имеющиеся проблемы и предлагают определенные решения в плане улучшения работы этого направления и повышения эффективности футбольных организаций.

Изучая отчеты международных футбольных федераций ФИФА и УЕФА, проведя анализ научных статей и литературы, можно сделать вывод о наличии основных объектов индустрии футбола – федераций, лиг, клубов и спортивных школ, требований к их управлению, которые необходимо реализовывать в индустрии футбола Казахстана.

Методы и организация исследования. Для проведения исследования использовались следующие методы – анализ научно-методической литературы, документальных источников и интернет-источников, а также метод изучения организации работы и взаимодействия объектов индустрии футбола. Для достижения поставлен-

ной цели были проанализированы научные статьи, официальные документы и интернет-сайты казахстанских и иностранных федераций футбола и футбольных лиг. Проведен анализ взаимодействий между объектами индустрии футбола внутри и внешними объектами, которые были выделены в ходе исследования.

Результаты исследования и их обсуждение. Главным объектом индустрии спорта является спортивная организация. Спортивная организация – юридическое лицо, независимо от его организационно-правовой формы осуществляющее подготовку спортсменов, организацию и проведение спортивных соревнований в качестве основных видов деятельности [3]. Эффективное управление спортивной организацией позволяет развивать виды спорта, которые она использует для своей деятельности. Менеджмент, маркетинг, финансы и персонал как составные части организации в спортивной организации имеют свою специфику.

Менеджмент спортивной организации должен основываться на специфике экономических отношений и интересов в конкретном сегменте индустрии спорта. Без учета этих особенностей невозможно достигнуть коммерческого и спортивного успеха, а также выполнить поставленные задачи [3, с. 16]. Спортивные организации можно распределить по разным направлениям работы в зависимости от поставленных перед ними задач – от подготовки и проведения спортивных соревнований, проведения тренировочных и оздоровительных занятий до подготовки участников спортивных событий. И эта специфика управления спортивной организацией серьезно зависит от вида спорта.

Футбол, как и любой вид деятельности, базируется на экономическом фундаменте, благодаря которому обеспечивается развитие самой игры и личности в духе дружбы и честной спортивной борьбы. Специфическим продуктом профессионального футбола вместе со всесторонним развитием личности является массовое зрелище, которое создается многочисленными командами. При этом массовое зрелище является значительным источником поступления денежных средств, которые привлекают к занятиям спортом социально небогатую молодежь [1, с. 132]. Поэтому управление футбольной федерацией, футбольным клубом или футбольной школой будет различным, так как у них свои цели, задачи, возможности и ресурсы. Эту специфику экономики футбола необходимо учитывать при привлечении руководящих и управленческих ка-

дров, которые должны обладать профессиональными знаниями как в спорте, так и в экономике.

При анализе работы федераций футбола в РК были определены два уровня международных и два уровня национальных федераций, которые влияют на развитие футбола в стране: международная (ФИФА), европейская (УЕФА), национальная (КФФ) и региональные федерации. Национальная футбольная ассоциация (Национальная ассоциация) – футбольная ассоциация (федерация), которая обязана являться членом ФИФА и УЕФА [4]. Получая членство в между-

народных федерациях, Казахстанская федерация футбола частично делегирует свои управленческие обязанности для приобретения возможностей по участию сборных и клубных команд Республики Казахстан в Чемпионатах мира, Европы и еврокубках на постоянной основе. На рисунке 1 представлены объекты, между которыми происходит взаимодействие на международном (внешнем) уровне – между Казахстанской федерацией футбола (КФФ) и международными федерациями футбола ФИФА и УЕФА, другими национальными федерациями футбола.

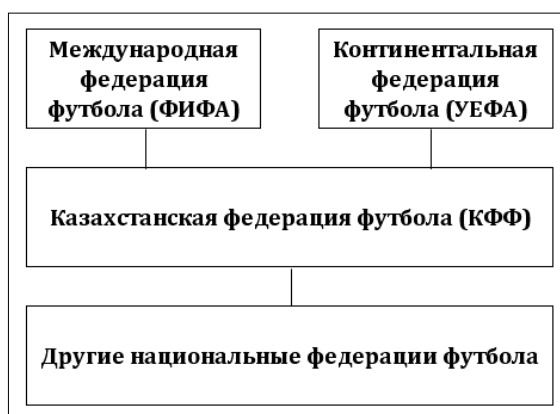

Рисунок 1 – Взаимодействие КФФ с внешними объектами

По уставу объединения юридических лиц Ассоциация «Казахстанская Федерация футбола» подчиняется в своем взаимодействии на международном уровне Международной федерации футбольных ассоциаций (ФИФА) и Союзу европейских футбольных ассоциаций (УЕФА) [5]. Данные федерации проводят международные турниры, в которых выступают национальные, молодежные и юношеские сборные Республики Казахстан, а также профессиональные футбольные клубы. ФИФА и УЕФА, помимо проведения международных соревнований по футболу, оказывают финансовую, организационную и методическую поддержку развитию самих национальных федераций и всего футбола в странах.

Согласно финансовому отчету ФИФА за 2020 год КФФ получила выплаты только по одной из программ поддержки футбола Forward 2.0 в размере \$2,396 млн. [6]. Такие программы поддержки национальных федераций и клубов, а также массового футбола со стороны международных федераций ФИФА и УЕФА стали устойчивыми инструментами поддержки и развития футбола в регионах.

Предлагая многочисленные возможности по поддержке футбола в регионах, международные федерации усиливают контроль и отчетность как за выделенными средствами, так и за финансовыми показателями работы национальных федераций (в виде ежегодных отчетов в ФИФА и УЕФА) и профессиональных клубов.

В последние годы уровень прозрачности финансов клубов значительно повысился в результате того, что УЕФА в своих правилах лицензирования клубов требует, чтобы клубы публиковали свои финансовые результаты на своем сайте или сайте соответствующей федерации [7]. Эти правила распространяются не только на клубы, которые участвуют в еврокубках, но и на все клубы «Профессиональной футбольной лиги Казахстана» (ПФЛК).

Взаимодействие КФФ с другими национальными федерациями при осуществлении футбольной деятельности между самими федерациями или в рамках международных проектов подразумевает проведение официальных и товарищеских игр или турниров для национальных молодежных или юношеских сборных. А также организацию

и проведение турниров или игр между профессиональными футбольными клубами из разных стран. Проведение международных турниров для молодежного и юношеского уровня, а также в рамках международных программ и фестивалей массового футбола. На этом уровне национальные федерации футбола взаимодействуют между собой и создают дополнительные соревновательные возможности для своих футбольных команд, ведут обмен опытом развития футбола и специ-

алистами, а также могут приглашать для работы в свои футбольные структуры тренеров и спортсменов из других федераций футбола.

КФФ отвечает за развитие и популяризацию футбола в стране и выстраивает управление со всеми объектами индустрии футбола в Республике Казахстан. На рисунке 2 показаны объекты индустрии футбола Республики Казахстан и варианты их взаимодействия между собой на различных уровнях.

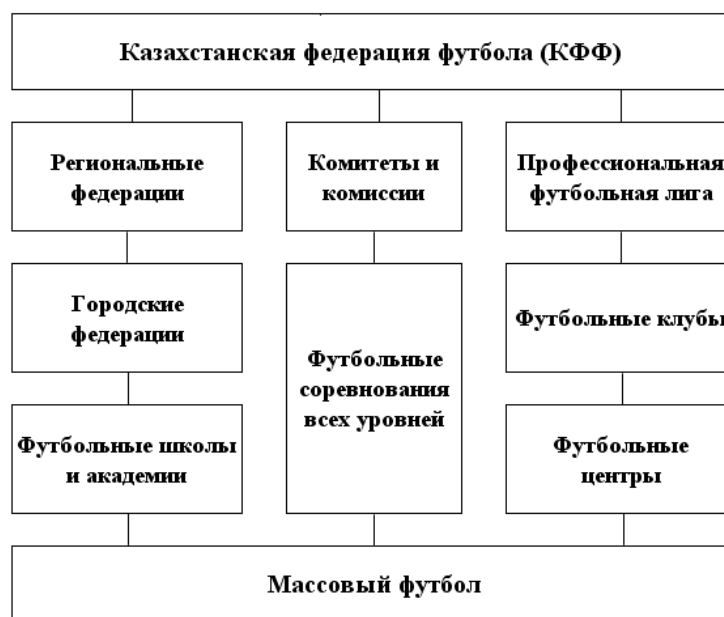

Рисунок 2 – Взаимодействие КФФ с внутренними объектами

КФФ выстраивает свое взаимодействие с региональными футбольными организациями через федерации футбола областей и городов Республики Казахстан, которые, в свою очередь, развивают футбол в своих регионах. Федерации областей и городов проводят свои региональные соревнования среди взрослых и детей, формируют сборные и клубные команды, которые принимают участие в чемпионатах и первенствах Казахстана. Региональные федерации футбола взаимодействуют с местными футбольными клубами, футбольными школами и академиями футбола, проводят для них соревнования, проводят методическую и другую организационную работу по развитию футбола на профессиональном и детско-юношеском уровне. Проводят работу по развитию массового футбола на школьном, студенческом, корпоративном и любительском уровнях.

Комиссии КФФ выстраивают свою работу, исходя из их направленности, – организация и проведение соревнований по футболу всех уровней (от национальных чемпионатов во всех лигах, кубке страны и первенствах РК для всех возрастных групп юношей и девушек), организация работы института национальных сборных (мужской, женской, молодежных, юношеских и юниорских), проведение мероприятий по популяризации футбола среди детей, молодежи, взрослых и привлечению их к регулярным занятиям футболом, ведение работы по подготовке и совершенствованию тренерских и судейских кадров, обеспечению материально-техническими средствами региональных федераций футбола для развития футбола и организация работы в массовом футболе.

КФФ совместно с ПФЛК организует и контролирует проведение Чемпионата и Кубка РК

среди профессиональных клубов Премьер-Лиги и Первой лиги, среди мужских и женских клубов. Делегирует ПФЛК проведение и управление Чемпионатом, проводит лицензирование клубов, судей, тренеров, игроков и менеджмент, осуществляет допуск к чемпионату, а также другие организационные вопросы.

ПФЛК, помимо организации и проведения Чемпионата и Кубка РК, ведет работу с профессиональными клубами, участвующими в этих турнирах, по выполнению требований регламентов, по наличию и поддержанию в соответствующем состоянии футбольной инфраструктуры (стадионы, тренировочные поля и базы), по организации работы с резервом (дублирующий и молодежные составы), клубных футбольных школ или академий.

Футбольные клубы ведут постоянную работу по организации учебно-тренировочной работы, организуют и участвуют в соревнованиях, ведут селекционную работу по отбору сильнейших футболистов в команды клуба и готовят футболистов для национальной, молодежной и юношеских сборных Республики Казахстан. Развивают работу своих футбольных школ и ведут взаимодействия с другими футбольными школами или академиями из своих регионов.

Футбольные школы или академии, которые не входят в клубные структуры, организуют работу по привлечению детей к регулярным занятиям футболом, ведут постоянную учебно-тренировочную работу, организуют и участвуют в соревнованиях, активно популяризируют футбол и проводят мероприятия для занятий массовым футболом. По итогам подготовки футболистов школы передают своих выпускников на более высокие уровни подготовки – в структуры футбольных центров, молодежные клубные структуры или в юниорские и юношеские сборные РК.

Важным инструментом эффективного и устойчивого развития спортивной организации являются выбранные цели и задачи, а также стратегии по их достижению. В этом направлении свои цели и задачи должны формулироваться на всех уровнях индустрии футбола Казахстана – от национальной федерации до региональной футбольной школы или академии.

Исходя из поставленных целей и задач, должны формироваться планы их реализации, оценка необходимых материальных и человеческих ресурсов, что особенно важно для спортивных организаций. В первую очередь это управленческий и спортивный персонал в лице менеджеров и тренерского состава, которые ор-

ганизовывают набор и отбор футболистов. Выстраивают условия для ведения учебно-тренировочного процесса, организуют и участвуют в соревновательном процессе и качественно реализуют имеющийся потенциал менеджеров, тренеров и спортсменов.

Вся эта работа должна быть сформирована в стратегии спортивной организации, которая должна быть оценена. Эффективность для спортивных организаций не сводится к чисто экономическим результатам. Ее оценка должна проводиться на базе совокупности показателей, каждый из которых характеризует определенную сторону деятельности:

- социальную;
- спортивную;
- экономическую [8].

Для создания новых источников финансирования и повышения доходов спортивной организации необходимо создание эффективной маркетинговой стратегии, которая будет включать в себя разработку и реализацию продуктовых стратегий (ценовой стратегии, коммуникационной стратегии, сбытовой стратегии) и самих продуктов (спонсорство, билетные программы, мерчандайзинг, медиаправа и трансферы) [9]. Для всех объектов индустрии футбола Республики Казахстан необходимо разрабатывать программы маркетинговых стратегий, для федераций – это маркетинговые подходы к проводимым турнирам, сборным командам и самой КФФ как маркетинговым продуктам на казахском спортивном рынке. Профессиональным лигам и клубам – разрабатывать маркетинговые стратегии и маркетинговые продукты с их активным продвижением и реализацией. Футбольным школам и академиям – подготавливать молодых футболистов и продвигать их не только как спортсменов, но и как продукт своего обучения, для профессиональных клубов, юниорских, юношеских и молодежных сборных, а также как пример для будущих поколений казахских футболистов.

Выводы. По итогам проведенного исследования были выделены основные объекты индустрии футбола Республики Казахстан и их взаимодействия между собой, раскрыты варианты их управления, которые являются ключевыми при развитии футбола в стране. В первую очередь важно устойчивое взаимодействие во внешней среде с международными федерациями футбола – мировой (ФИФА) и континентальной (УЕФА), которые ведут активную работу по развитию футбола во всем мире и предоставляют широкие возможности эффективной работы в Республике

Казахстан для КФФ. Во-вторых, необходимо усиливать работу по привлечению профессиональных кадров к управлению объектами индустрии футбола РК. В-третьих, необходимо использовать современные иностранные и отечественные методики ведения учебно-тренировочной работы и в селекции среди молодых футболистов.

Проведенный анализ говорит о наличии основных объектов индустрии футбола – федераций, лиг, клубов и спортивных школ. Исследование показывает, что они присутствуют в полном

объеме, находятся на этапе развития. Но для соответствия общепринятому в европейском и мировом футболе уровню необходима системная работа во всех сегментах индустрии футбола Казахстана. При определенной управленческой работе КФФ и органов власти Республики Казахстан, создании экономических и юридических возможностей данные объекты могут начать реализовывать свой потенциал и демонстрировать рост этого сегмента индустрии спорта.

Литература

- 1 Доскараев Б.М., Бодрунов А.А., Алтынбек Е.Т., Игибаев Ж.О. Некоторые вопросы организации и управления развитием футбола в Казахстане // Теория и методика физической культуры. – 2020. – № 1(59). – С. 112-116.
- 2 Сыдықов Н.Р., Кулбаев А.Т. Основы физической культуры и спортивного менеджмента. Дене шынықтыру және спорттық менеджмент негіздері // Теория и методика физической культуры. – 2019. – № 1(55). – С. 33-36.
- 3 Братков К.И. Спортивные организации: виды и характеристики // СМ: все о спортивном менеджменте и маркетинге. Выпуск 2. – М.: Университет «Синергия», 2018. – С. 15-29.
- 4 Даумов А.А. Анализ объектов индустрии футбола Казахстана на современном этапе развития // Наука и спорт: современные тенденции. – 2022. – Т. 10, № 3. – С. 78-82. DOI: 10.36028/2308-8826-2022-10-3-78-82.
- 5 Федерация футбола Казахстана: электронный // [сайт]. – URL: <https://www.kff.kz/ru> (дата обращения: 10.08.2022).
- 6 FIFA Financial Report 2020: электронный // [сайт]. – URL: <https://publications.fifa.com/en/annual-report-2020/2020-financials-and-2022-budget/2020-financials-in-review/> (дата обращения: 10.08.2022).
- 7 Обзор ситуации в европейском клубном футболе. Сравнительный отчет по лицензированию клубов за 2022 год. Исследование UEFA. – 2022. – С. 160.
- 8 Солнцев И.В. Эффективность деятельности спортивных организаций // Федерализм. – 2017. – № 3 (87). – С. 49-62.
- 9 Гореликов В.А. Маркетинговая стратегия спортивной организации – возможность повышения доходов и поиск новых источников финансирования // Наука и спорт: современные тенденции. – 2021. – Т. 9. – №2. – С. 139-145. DOI: 10.36028/2308-8826-2021-9-2-139-145.

References

- 1 Doskaraev B.M., Bodrunov A.A., Altynbek E.T., Igiybaev ZH.O. Nekotorye voprosy organizacii i upravleniya razvitiem futbola v Kazahstane // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2020. – № 1(59). – S. 112-116.
- 2 Sydykov N.R., Kulbaev A.T. Osnovy fizicheskoy kul'tury i sportivnogo menedzhmenta. Dene shynyқтыru zhәne sportтық menedzhment negizderi // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2019. – № 1(55). – S. 33-36.
- 3 Bratkov K.I. Sportivnye organizacii: vidy i harakteristiki // SM: vse o sportivnom menedzhmente i marketinge. – Vypusk 2. – M.: Universitet «Sinergiya», 2018. – S. 15-29.
- 4 Daumov A.A. Analiz ob'ektov industrii futbola Kazahstana na sovremennom etape razvitiya // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2022. – T. 10, № 3. – S. 78-82. DOI: 10.36028/2308-8826-2022-10-3-78-82.
- 5 Federaciya futbola Kazahstana: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://www.kff.kz/ru> (data obrashcheniya: 10.08.2022).
- 6 FIFA Financial Report 2020: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://publications.fifa.com/en/annual-report-2020/2020-financials-and-2022-budget/2020-financials-in-review/> (data obrashcheniya: 10.08.2022).
- 7 Obzor situacii v evropejskom klubnom futbole. Sravnitel'nyj otchet po licencirovaniyu klubov za 2022 god. Issledovanie UEFA. – 2022. – S. 160.
- 8 Solncev I.V. Effektivnost' deyatel'nosti sportivnyh organizacij // Federalizm. – 2017. – № 3 (87). – S. 49-62.
- 9 Gorelikov V.A. Marketingovaya strategiya sportivnoj organizacii – vozmozhnost' povysheniya dohodov i poisk novyh istochnikov finansirovaniya // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2021. – T. 9. – №2. – S. 139-145. DOI: 10.36028/2308-8826-2021-9-2-139-145.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Даумов Алтай Алмасұлы – заң ғылымдарының магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясы футбол кафедрасы меңгерушісінің орынбасары; Қазақстан, Алматы қ., e-mail: altay.daumov@kifs.kz , ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0027-9051	Даумов Алтай Алмасович – магистр юриспруденции, заместитель заведующего кафедрой футбола, Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: altay.daumov@kifs.kz , ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0027-9051	Daumov Altai Almasovich – Master of Laws, Deputy Head of the Department of Football, Kazakh Academy of Sports and Tourism; Kazakhstan, Almaty, e-mail: altay.daumov@kifs.kz , ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-0027-9051

Иманбетов А.Н.^{ORCID}, Абишев Ж.Б., Мускунов К.С., Саликов Ж.К.

Е.А. Бекетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ДАЯРЛАУ МАЗМҰНЫ

Иманбетов Аманбек Нұрқасымұлы, Абишев Жандос Бахытұлы, Мускунов Қырықбай Сарсенбайұлы, Саликов Жасбұлан Камелұлы

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлау мазмұны

Аңдатпа. Мақалада мектептегі бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ролі туралы баяндалады. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларына дене шынықтыру сабақтарында қызықты және оңай орындалатын тапсырмалары арқылы оқушылардың қажетті дағдысын қалыптастырудың түрлі тәсілдері беріледі. Оқушылардың дене шынықтыру сабақтарына жылдам үйренуі, жаңа оқыту әрекетін игеруі және оқу жаттығуларының оқыту үрдісінде маңызды рольге ие екендігі мен оқу әдістемелері айтылады. Сондай-ақ бастауыш сынып оқушыларының күнделікті өмірде аз қозғалуы немесе оқу-жаттығу процесіндеге шамадан тыс жүктеменің берілуі, шамадан тыс тағам қабылдау, жағымсыз экологиялық жағдайлар, отбасында салауатты өмір салтына немқұрайдылықпен мән бермеу сияқты теріс факторлардың болуын жою туралы алған білімдері мен іскерлік дағдыларының тәрбиелеу туралы ой толғаулар айтылады. Оқушының дене шынықтыру сабағына деген ынтасын, құштарлығын арттыру үшін әртүрлі оқыту әдістемелерін қолдана білуі қажет екендігін барынша түсіндіруге талпыныс жасалады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің оқушылардың денсаулық мәдениетіне үлкен мән беріп, әртүрлі қызықты да әсерлерлі әдістемелерді қолданудың мазмұны туралы ойлар ортаға салынады.

Түйін сөздер: денсаулық мәдениеті, бастауыш оқыту, дене шынықтыру, практикалық дағдылар.

Imanbetov Amanbek Nurkasimovich, Abishev Zhandos Bakhytovich, Muskunov Kyrykbay Sarsenbayevich, Salikov Zhasbulan Kamelovich.

The content of preparing future primary school teachers for the formation of students' health culture

Abstract. The article tells about the role of future primary school teachers in the formation of a health culture of Primary School students. In addition, Primary School students are given various ways to form the necessary skills of students through interesting and easily completed tasks in physical education lessons. It is noted that students quickly get used to physical education classes, master new learning activities, and play an important role in the learning process of educational exercises and teaching methods. They also talk about the education of the acquired knowledge and business skills of Primary School students in order to eliminate the presence of negative factors, such as insufficient movement in everyday life or overload in the learning process, excessive food intake, negative environmental conditions, neglect of a healthy lifestyle in the family. Attempts are made to explain as much as possible that the student should be able to use various teaching methods to increase motivation and passion for physical education classes. Future primary school teachers pay great attention to the health culture of their students and reflect on the content of using various interesting and effective methods.

Key words: health culture, primary education, physical culture, practical skills.

Иманбетов Аманбек Нурқасимович, Абишев Жандос Бахытович, Мускунов Қырықбай Сарсенбаевич, Саликов Жасбұлан Камелович.

Содержание подготовки будущих учителей начальных классов к формированию культуры здоровья учащихся

Аннотация. В статье рассматривается роль будущих учителей начальных классов в формировании культуры здоровья учащихся младших классов в школе. Также учащимся начальных классов предлагаются различные способы формирования необходимых умений учащихся посредством интересных и простых заданий на уроках физической культуры. Отмечается, что учащиеся быстро усваивают уроки физкультуры, овладевают новой учебной деятельностью и что важную роль в учебном процессе и методах обучения играют учебные упражнения. Также приводится идея воспитания знаний и деловых навыков учащихся начальных классов об устранении наличия негативных факторов, таких как малоподвижность в быту или чрезмерная нагрузка на учебный процесс, чрезмерное потребление пищи, негативная экологическая обстановка, пренебрежение здоровым образом жизни в семье.

Сделана попытка максимально подробно объяснить, что важно уметь использовать различные методы обучения, чтобы повысить у школьника энтузиазм и стремление к урокам физической культуры. Представлены идеи о содержании использования различных интересных и эффективных методик будущими учителями начальных классов, придавая большое значение культуре здоровья учащихся.

Ключевые слова: культура здоровья, начальное образование, физическое воспитание, практические навыки.

Тақырыптың көкейкестілігі: Республикамыздың білім саласын дамыған елдердің қатарына жеткізетін білім екені белгілі. Сондықтан қазіргі таңда бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы мақсаты – білім мазмұнын жаңарту және оқытудың әдіс-тәсілдері мен құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру, оқушылардың білім нәтижелерін жетілдіру өзекті мәселеге айналып отыр.

Егеменді еліміздің өсіп келе жатқан ұрпағын ойлы да іскер, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалдық деңгейі биік азамат етіп тәрбиелеуде мектептің алатын орны ерекше, сондықтан жеке тұлғаны дамытып, білімге деген сенімін нығайту, оқуға қызығушылығын оятып, ынтасын арттыру, бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңдағы білім жүйесіндегі көкейкесті, ең өзекті мәселелер болуда.

Зерттеліп отырған проблеманың маңызды аспектісі болып денсаулық мәдениетінің қалыптасуының іс-әрекеттік сипаты туралы қағида болып табылады, өйткені санамен пайымдалған әрекеттер және өз денсаулығына, басқа адамдардың денсаулығына, сонымен қатар салауатты өмір сүруге деген қатынастары жеке және қоғамдық денсаулықтың сапасын анықтайды.

Зерттеушілер жеке тұлғаның денсаулық мәдениетінің мазмұндық тұғырда валеологиялық сананың, валеологиялық білімділігінің, валеологиялық білімнің және физикалық, психикалық өзін-өзі дамыту іскерліктерімен, валеологиялық бағытталған ой-сананың, дүниетанымының, жеке тұлғаның мотивациялық сферасының, эмпатиясы, рефлексия, сезім мәдениетінің дамытылуы мен денсаулықтың қажетті деңгейіне қол жеткізумен байланыстағы, оның орындайтын ерекше функцияларын (аксиологиялық, коммуникативтік, қайта қалпына келтіру, шығармашылық, диагностикалық және т.б.) ажыратып көрсетеді.

Зерттеу нысаны. Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру үрдісі.

Зерттеу пәні – бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениеттерін қалыптастыру.

Зерттеу мәселесі бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудың жобасын жасауында.

Жұмыс мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениеттерін дене шынықтыру сабақтары арқылы қалыптастырудың әдістемесін жасау;

– бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін дене шынықтыру сабақтарында қалыптастырудың әдістемесін дайындау.

Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау министрлігінің қоғамдық денсаулық сақтау саясаты комитетінің статистикалық мәліметтеріне қарағанда, балалар арасында тыныс мүшелерінің, ас қорыту, түйсік органдарының патологиялық аурулары көбейді. Бастауыш мектептің табалдырығын аттаған балалардың 60%-ында функционалдық бұзылуы, 21,4%-нда биологиялық жастың кешеуілдеуі көрініс алса, ал 45%-ы психологиялық және физикалық жағынан оқу бағдарламаларын игеруге дайын емес.

Жоғары сыныпқа қарай оқушылардың 40 %-ында жүйке ауруларымен ауыруы, 30 %-ында көру қабілеттерінің төмендеуі байқалады. Оқыту жағдайлары, білім беру бағдарламалары физиологиялық-гигиеналық нормативтерге сәйкес емес және баланың жеке-дара даму ерекшеліктері есепке алынбайды, соның салдарынан оқушылардың депрессияға ұшырауына итермелейтін жағдаяттар да туындауда [1].

Жоғары оқу орнының оқытушылары мен тәжірибелі мұғалімдер арасында жүргізілген сауалнаманың нәтижелері болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқыту үдерісінде оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға дайындау міндеті арнайы қойылмайтынын, жұмыстың шығармашылық нысандары аз пайдаланылатынын анықтады. Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының ресми құқықтық құжаттар топтамасында теориялық пәндердің оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталатын мазмұндық аспектілерінің жеткілікті ашылмауы, осы саладағы білім беру мазмұнының бөлім бөліктерінің белгіленбеуі, оқу-әдістемелік ұсынымдар жеткілікті әзірленбеуі зерттеу жұмысымыздың өзегі болып табылды [2].

Негізгі бөлім. Денсаулық мәдениетінің қалыптасқандығының денсаулыққа құндылық ретінде көзқарас, денсаулық мәдениетін мотивациялау, адам ағзасының құрылысы туралы түсінік, гигиеналық дағдылар мен біліктердің болуы, эмоциялық көріністердің сипаты және ерік көріністерінің сипаты сияқты көрсеткіштерінің де маңызы зор. Алайда, аталған еңбекте болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау, зерттеу міндеті болмаған.

Денсаулыққа құндылық ретінде көзқарас, денсаулық мәдениетін уәждеу, адам ағзасының құрылысы туралы түсінік, гигиеналық дағдылар мен біліктердің болуы, эмоционалдық көріністердің сипаты және ерік белгілерінің сипаты. Әлбетте, денсаулық мәдениеті адамның белсенді шығармашылық қызметінің арқасында ғана қалыптасатын жеке басының сапасы. Осы орайда, біздің зерттеу проблемамызға қатысты бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетінің ерекшеліктерін ашып-көрсетуге тиіспіз. Зерттелетін феноменнің ерекшелігі бастауыш сынып оқушыларының даму үдерістерінің сензитивтілігіне байланысты болғандықтан, олардың темпераменті және психоэмоционалдық дамуы сипатын ескере отырып, жас ерекшеліктеріне, жыныстық ерекшеліктеріне сәйкес жүзеге асырылуы тиіс екендігі күмән туғызбайды.

Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру қажеттілігін ескере отырып, «бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениеті» ұғымына бағдар алу мақсатында «денсаулық», «мәдениет», «дене мәдениеті», «салауатты өмір салты», «денсаулық мәдениеті» деген ұғымдардың ерекшеліктері мен өзара байланысы туралы түсінікті нақтылауымыз қажет.

«Денсаулық» категориясын тұтас жүйе тұғырынан қарастыратын бірқатар мағыналық реңктері көрініс алатын анықтамалар берілген.

Мысалы, Ю.П. Лисицын, А.В. Сахно адам денсаулығын туа біткен және жүре пайда болған биологиялық және әлеуметтік құбылыстарға байланысты биологиялық және әлеуметтік қасиеттердің үйлесімді бірлігі ретінде қарастырады [3].

В.П. Казначеев адам денсаулығын оның ұзақ өмір сүруі барысындағы биологиялық, физиологиялық ресурстарын сақтау және дамыту процесі ретінде түсіндіреді. Сонымен қатар, денсаулықты сақтау ғана емес, оның дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар мен гигиеналық жүйелерді құру қажеттігіне назар аударады [4].

Р.М. Баевский денсаулықты адамның биологиялық, психикалық және әлеуметтік мәнділігі негізінде қоршаған ортаның өзгерістеріне бейімделу мүмкіндігі ретінде анықтайды [5].

Ал болашақ мұғалімнің бастауыш мектеп жасындағылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлығын «нақты шарт-жағдайларды және өзіне тиесілі тәжірибесін есепке ала отырып, кіші мектеп жасындағылардың денсаулығын сақтау міндеттерінің шешімінің табылуын қамтамасыз ете алатын көп компонентті жай-күй», – деп анықтама береді. Сонымен қатар, аталған даярлықтың мотивациялық-тұлғалық, когнитивтік, іс-әрекеттік, рефлексивтік компоненттердің бірлігінде жүзеге асырылатындығын, сондай-ақ, арнайы ұйымдастырылатын педагогикалық процес екендігін ескерте отырып, оның негізгі кезеңдеріне (ниеттестік, танымдық, іс-әрекеттік) сипаттама береді. Е.Г. Диканованың болашақ мұғалімнің кіші мектеп жасындағылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлау бойынша денсаулық сақтаушы білім кеңістігінің қалыптасуы, білім беру процесінің табиғатқа сәйкестілік, мәдениетке сәйкестілік принциптері негізінде ұйымдастырылуы, білімдердің денсаулық сақтаушы жеке-тұлғалық бағдарланған педагогика тұғырынан интеграциялануы сияқты педагогикалық процестің маңызды шарттарын, әсіресе, осы даярлықтың ниеттестің-ынталандырушылық, гнесеологиялық, жобалаушылық, бейімдеушілік функцияларын айқындауын қол жеткізген жетістіктерін біз өз зерттеуімізде негізге аламыз [6].

Оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған бейнелі-көркем формалар, оқушыларға ықпал етудің басты құралы әлеуметтік тәжірибе болып табылатын істерін біріктіреді. Ең бастысы – театрда, мерекелерде, митингтерде және осыған ұқсас жағдайларда адамдар бастан кешкен сияқты күшті, терең және әсем ұжымдық эмоцияларды тудыру.

Оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған ойын (бос уақытты өткізу) формалары тәрбиелік әсер етудің негізгі түрі ойын, бірлескен демалыс, мазмұнды ойынауық болып табылады. Бұл спорттық ойындар, танымдық, жарыс, байқау болуы мүмкін. Олардың барлығы тәрбие жұмысының жоғарыда аталған түрлері сияқты көрсетілген әсер ету құралдарын: сөз, бейне, терең эмоциялар, жұмыс түрлерін біріктіреді.

Қатысушылар саны бойынша тәрбие жұмысының әртүрлі формалары анықталды:

– жеке – әңгімелесу, бастауыш сынып мұғалімінің бір болашақ бастауыш сынып мұғалімімен сабақтары;

– топтық – бірнеше қатысушы (үйірме, уақытша топ, сынып) тікелей байланыста болады;

– көпшілік – бірнеше сыныптар, мектеп, аудан, бүкіл республикалық мерекелер, конференциялар, слеттер, шерулер т.б. осындай іс-шаралар өткізеді.

Сондай-ақ, негізгі қызмет түрі бойынша жұмыс формалары дене шынықтыру-сауықтыру формалары ажыратылады, біз оларды сәл жоғарырақта атап өттік.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға дайындығы деңгейлерін зерттеу мақсатында анықтау экспериментінің нәтижелері бастапқы кезеңдегі сауалнамалық сұрау, тестілеу арқылы төрт компонент бойынша (мотивациялық, когнитивтік, іс-әрекеттік, рефлексиялық) жүргізілген анықтау эксперименті нәтижелері болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттелетін дайындық объектісі туралы үстірт екендігін көрнекі түрде көрсетті.

Бастауыш мектептегі дене тәрбиесінің жоспарланған бағдарламаның талаптарына сәйкес сабақтарда болашақ бастауыш сынып мұғалімдері түрлі жаттығулар (саптық жаттығулар, спорттық құралдармен (доп, шығыршық, секіргіш) және құралдарсыз орындалатын жалпы дамыту жаттығулары, тепе-теңдік жаттығулары, акробатикалық жаттығулар, би жаттығулары, өрмелеу және кедергіден асып түсу; жеңіл атлетика (жүгіру, секірулер, лақтырулар); шаңғы, жүзу, жүгіру, секіру, лақтыру әрекеттерінен құрылған қозғалмалы ойындар арқылы түрлі қимыл сияқты қозғалыс біліктіліктері мен дағдылары дамиды.

Осындай қимыл-қозғалыс біліктіліктері мен дағдыларын дамыту үстінде дене тәрбиесі мұғаліміне бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру мақсатындағы қысқа әңгімелермен қолдап отыруды ұсындық.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің бекітуімен Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясы әзірлеген дене шынықтыру жалпы білім беретін мектептің 1-4 сыныптарына арналған оқу бағдарламасының мақсаты мен міндеттерінде қарастырылатын жалпы дамытатын жаттығулар, гимнастикалар, шаңғымен сырғанау, жүзу, спорттық ойындардың оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы мүмкіндіктерін

ескерту мақсатында аудио, көру материалдарын қарап шығып, өз ойларын ортаға салу ұсынылды.

Дене тәрбиесі сабақтарында студенттерге жұппенен орындалатын: «Кімнің добы алысқа ұшады», «Тышқанның іні», «Сиқырлы таяқ», «Өз жұбыңды (серігіңді) қуып жет», «Аттар», «Тақия тастамақ», «Кілттер», «Өз орныңды тап», топпен орындалатын: «Арқан», «Допты шеңбермен», «Қырғи», «Екі аяз», «Торсылдақ», «Допты ұста», «Ботақан», командалық: «Доп аз болсын», «Күн мен түн», қозғалысты көп қажет ететін ойындар: «Ұшты-ұшты», «Жаңғырық», «Телефон», «Не өзгеріс бар», «Даусынан таны», «Қанша тас», «Фигураны жаса», «Саусақтармен өрнек жаса», «Домино», «Дойбы», «Стол үстіндегі футбол», «Стол үстіндегі баскетбол» сияқты ойындардың, сонымен қатар бастауыш сынып оқушылары балаларының денсаулығын нығайту үшін ауа және су процедураларын қамтитын шынықтыру іс-шараларын өткізудің сценарийлерін жасап келу сияқты тапсырмалар берілді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерімен жүргізілетін сабақтарда дене шынықтыру мұғаліміне оқушыларда балаларда жүйке жасушаларының жұмыс қабілеттілігі әлсіреуі, денсаулығы бұзылуы, суық тию және жұқпалы ауруларға сезімталдығы, гиподинамия туралы әдістемелік нұсқаулар әзірленді.

3 курстағы педагогикалық тәжірибе нәтижесінде студенттер бастауыш сынып оқушыларының жеке тұлғасы мен сынып ұжымының денсаулық мәдениетінің қалыптасу диагностикасының үлгі бағдарламасын, ертеңгілік бой жазу гимнастикаларының, дене шынықтыру минуттарының және дене шынықтыру кідірістерінің, теңгерімді тағам қабылдау, сапалы ұйықтау бойынша жеке күн кестесінің құрастырылған картотекаларын әзірлеп алған білімдері мен іскерлік, дағдыларының молая түскендігін аңғартты. Осылайша, практикалық қызметте алған білімдерін іске асыру болашақ мұғалімдерді мектеп оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруға, мектеп ерекшелігіне неғұрлым қолайлы технологияларын анықтауға ықпал ететін болады.

Тәжірибе барысында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің теориялық түсініктерін практикалық іс-әрекетте қолдана білулеріне аса мән берілді.

Тәжірибе бойынша болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің негізгі білім беру бағдарламасының міндетті бөлімі және кәсіби-практикалық дайындығына тікелей бағытталған оқу сабақтарының түрі саналатындықтан, оқу-

шылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыру бағытында күрделі тапсырмалар берілді:

- ұсынылған әдістемелік қамтамасыз етуді пайдалана отырып, студент практикадан өткен мектеп (сынып) оқушыларының денсаулық жағдайын сипаттау;

- бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру мәселелері бойынша ата-аналар жиналысын әзірлеу және өткізу;

- бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған ата-аналармен және балалармен сыныптан тыс іс-шараның жоспарын құру және өткізу;

- денсаулықты сақтау және нығайту мәселелеріне қатысты оқушының отбасымен жеке әңгімелесулер өткізу;

- оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыру тұғырынан бастауыш сынып мұғалімдерінің сабақтарына, өткізілген іс-шараларына қатысып, олардың табыстылығы мен тиімділігіне өз бетінше талдау жасау.

Аталған тапсырманы орындауда студенттер әңгімелесу мен бақылауды пайдалана отырып, денсаулығында проблемалары бар балаларды анықтады және олармен неғұрлым мақсатты жұмыс істеу үшін көмек көрсету мақсатында жеке жұмыстар жүргізді.

Бастауыш сынып мұғалімінің сабақтарына қатысу барысында практика күнделігінде бастауыш сынып мұғалімдерінің сабақтарының фрагменттерін және оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған мұғалімнің оқушылардың шаршауын болдырмау және алдын алу, санитарлық-гигиеналық нормативтерді сақтау тәсілдерін сипаттау, сонымен қатар оқу процесінің әр түрлі жағдайларын талдау және оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу жүзеге асырылды.

Педагогикалық тәжірибе аясында студенттер «Сенің денсаулығың өз қолыңда» іскерлік ойыны, «Денсаулық және дастархан мәзірі», «Зиянды әдеттерден аулақ бол!», «Денсаулық – зор байлық» рөлдік ойындары сияқты т.б. іс-шаралар ұйымдастырып өткізді.

Педагогикалық тәжірибе қорытындысы бойынша «Оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыру аспектісінде мен практикада нені үйрендім?» атты семинар өткізілді. Оның мақсаты – оқушыларды денсаулықты күтуге тәрбиелеу, денсаулық мәдениетін қалыптастыруға және олардың нәтижелілігін анықтауға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру бойынша өз тәжірибесін санамен пайымдау болды [7].

Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда көру, аудио материалдарын пайдалану, практикалық тапсырмалар, кейс-әдісі; проблемалық жағдаяттарды талдау; рөлдік ойындар (бейне баяндарды талдау); кіші топтармен жұмыс; топтық дискуссия; жарыстар, тесттеу, нәтижелерді талдау әдістерін тиімділікпен таңдау жолдары туралы айтарлықтай мағлұматтар жинақтағандығын танытты [8].

Тәжірибелік-эксперимент барысында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастырудың «Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру негіздері» элективтік курсы жүзеге асыру арқылы жалғастырылды [9].

Сонымен қатар, денсаулық мәдениетін қалыптастыруда негіз болатын іс-әрекеттік, мәдениеттанушылық, әдіснамалық, әлеуметтанушылық, валеологиялық тұғырлардың дәйектілігі ашып көрсетілді.

Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы ойын жағдаяттары әдістері, эмоционалдық сфераға әсер ету әдістері, жолдары, көру, аудио материалдарын пайдалану, практикалық тапсырмалар, кейс-әдісі; проблемалық жағдаяттарды талдау; рөлдік ойындар (бейне баяндарды талдау); кіші топтармен жұмыс; топтық дискуссия; жарыстар, тесттеу, нәтижелерді талдау іспеттес интербелсенді әдістер лекцияның практикалық маңыздылығын арттыра түсті.

«Бастауыш сынып оқушыларына арналған денешынықтыру-сауықтыру шараларының мән-маңызы» семинарында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің денешынықтыру-сауықтыру шараларының рөлі мен мән-маңызы, бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекеті кестесі бойынша дене шынықтыру-сауықтыру шараларының денсаулықты сақтау және нығайтудағы алатын орны, ертеңгілік бой жазу гимнастикаларының, денешынықтыру минуттарының және денешынықтыру кідірістердің бала ағзасына жағымды ықпал-әсері, бастауыш сынып оқушыларының денсаулығын жоғалтуға себепкер болатын мардымсыз аз қозғалудағы өмір салты, оқу процесіндегі шамадан тыс жүктеме, теңгерімсіз тағам қабылдау, жағымсыз экологиялық жағдайлар, отбасында салауатты өмір салтына немқұрайдылықпен мән бермеу сияқты теріс факторлар туралы пікір-пайымдаулары тартымды өтті.

Сонымен қатар, педагогикалық-психологиялық әдебиет, интернет көздері материалдарын

зерделеп бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған дене шынықтыру-сауықтыру шараларының атқаратын қызметі туралы қысқаша әзірленген баяндамалары, дене шынықтыру-сауықтыру шараларының баланың денсаулығын сақтау мен нығайту, үйлесімді, дене және психикалық дамуына қол жеткізудегі, олардың эмоционалдық игіліктілігін қамтамасыз етудегі мән-маңызына берілген сипаттамалар, денешынықтыру-сауықтыру шараларының баланың жүрек-қан тамырлары, жүйке, тыныс алу жүйелеріне, зат алмасуды күшейтуге және бұлшық еттерін бекітуге, дамытуға, жақсы дене сымбатын қалыптастыруға байланысты әзірленген материалдар жинақтары зерделенді.

Бастауыш сынып оқушыларының мардымсыз аз қозғалудағы өмір салты, оқу процесіндегі шамадан тыс жүктеме, теңгерімсіз тағам қабылдау, жағымсыз экологиялық жағдайлар, отбасында салауатты өмір салтына немқұрайдылықпен мән бермеу сияқты теріс факторлардың ықпал-әсерін ескере отырып, жеке күн кестесін, теңгерімді тағам қабылдау, сапалы ұйықтау бойынша жеке күн кестесінің құрастырылған картотекалары, алған білімдері мен іскерлік, дағдыларының мөлая түскендігін куәландырды.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдері бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда көпшілік жұмыс, топтық, үйірмелік жұмыс, жеке жұмыс сияқты ұйымдастыру формаларында сөздік, практикалық көрнекілік әдістерді пайдалану туралы мысалдар келтірді. Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру процесінде сананы қалыптастыру, іс-әрекетті ұйымдастыру және мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру, мінез-құлықты және іс-әрекетті ынталандыру, ойын жағдаяттары, эмоционалдық сфераға әсер ету, балалардың жобалау іс-әрекеттері әдістерін қолдану жағдаяттары туралы да ізденістерінің нәтижесін нақты мысалдармен жеткізе білді.

Ертеңгілік бойжазу гимнастикасы, сабаққа дейінгі гимнастика, жаттығулар кешені, сабақ кезіндегі дене минуттары, дене кідірістері, үзіліс кезіндегі қозғалмалы ойындарды ұйымдастыруға қойылатын талаптардың үлестірмелі тізімін жасап көрсетті.

Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы көру, аудио материалдарын пайдалану, практикалық тапсырмалар, кейс-әдісі; проблемалық жағдаяттарды талдау; ролдік ойындар (бейне баяндарды талдау); кіші топтармен жұмыс; топтық дискус-

сия; жарыстар, тесттеу, нәтижелерді талдау әдістерін тиімділікпен таңдау жолдары туралы айтарлықтай мағлұматтар жинақтағандығын танытты.

Семинар барысында болашақ бастауыш сынып мұғалімдері «Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда көпшілік жұмыс, топтық, үйірмелік жұмыс, жеке жұмыс сияқты ұйымдастыру формалары балалардың эмоционалдық игіліктілігіне қалай қол жеткізуге болады?» тақырыбында эсселер жазды, сондай-ақ, бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда қолданылатын интербелсенді әдістерді қолдану мысалында дайындаған рефераттары олардың әрбір жеке баланың жеке тұлғасын, шағын топ пен сынып ерекшеліктерін білу мүмкін болатын қиындықтарды болжау және осы ерекшеліктер мен оқыту деңгейін ескере отырып, бұл әдістемені таңдау болашақ маманның іскерліктерінің арта түскендігіне сенім тудырады.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдері бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру бағытындағы іскерліктерінің орныға бастағандығын олардың ертеңгілік бойжазу гимнастикасы, сабаққа дейінгі гимнастика, жаттығулар кешені, сабақ кезіндегі дене минуттары, дене кідірістері, үзіліс кезіндегі қозғалмалы ойындар туралы слайдтар презентацияларының, құрастырған жаттығулар кешендерінің мазмұны көз жеткізді.

Сонымен қатар, үлкен үзілістегі қозғалмалы ойындар; денешынықтыру-сауықтыру мерекелері; іскерлік ойындар, тренингтер, жеке күн режимінің жағдаяттық тапсырмаларын өңдеме-леу, тағам қабылдау ұтымдылығы, сапалы ұйқы, денсаулық сабақтары, бастауыш сынып оқушыларының қимыл-қозғалыстары көлемі туралы ата-аналар үшін консультация, ұсыныстар беру туралы дайындаған стенд эскиздері алған білімдерін шығармашылықпен қолдана алатындықтарын байқатты.

Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруға арналған денешынықтыру-сауықтыру шараларын ұйымдастыру және өткізу әдістемесі мәселесіне арналған семинарда бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда көпшілік жұмыс, топтық, үйірмелік жұмыс, жеке жұмыс сияқты ұйымдастыру формаларында сөздік, практикалық көрнекілік әдістерді пайдалану туралы нақты мысалдар келтірілген қысқаша баяндамалар тыңдалды. Бұдан әрі «Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық

мәдениетін қалыптастыруда көпшілік жұмыс, топтық, үйірмелік жұмыс, жеке жұмыс сияқты ұйымдастыру формалары балалардың эмоционалдық игіліктілігіне қалай қол жеткізуге болады?»), – деген тапсырма бойынша бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру процесінде сананы қалыптастыру, іс-әрекетті ұйымдастыру және мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру, мінез-құлықты және іс-әрекетті ынталандыру, ойын жағдаяттары, эмоционалдық сфераға әсер ету, балалардың жобалау іс-әрекеттері әдістерін қолдану жағдаяттардың фрагменттері көрініс берді.

Ертеңгілік бойжазу гимнастикасы, сабаққа дейінгі гимнастика, жаттығулар кешені, сабақ кезіндегі дене минуттары, дене кідірістері, үзіліс кезіндегі қозғалмалы ойындарды ұйымдастыруға қойылатын талаптар, бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы көру, аудио материалдарын пайдалану, практикалық тапсырмалар, кейс-әдісі; проблемалық жағдаяттарды талдау; ролдік ойындар (бейнебаяндарды талдау); кіші топтармен жұмыс; топтық дискуссия; жарыстар, тесттеу, нәтижелерді талдау әдістерін тиімділікпен таңдап алу жолдарына сипаттамалар берілді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдері семинар тақырыбына арналған сұрақтар мен тапсырмаларға қарай бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыруда

қолданылатын интербелсенді әдістерді қолдану мысалында реферат дайындады, ертеңгілік бойжазу гимнастикасы, сабаққа дейінгі гимнастика, жаттығулар кешені, сабақ кезіндегі дене минуттары, дене кідірістері, үзіліс кезіндегі қозғалмалы ойындар туралы слайдтар презентациясын жасап көрсетті, таңертеңгілік бойжазу гигиеналық гимнастикалары денешынықтыру минуттары және денешынықтыру кідірістерінің жаттығулар кешенін құрастырды.

Қорытынды. Қорыта келе болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлаудың мазмұны проблеманы теориялық талдау және педагогикалық шарттардың жүзеге асырылуының тиімділігін тәжірибелік-эксперимент жүзінде тексеру нәтижелері жүргізілген зерттеудің өзектілігі мен жан-жақтылығы туралы қорытынды жасауға және зерттеу жұмысының алдағы перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу проблемасының ауқымы кең болғандықтан, оның барлық жақтарын қамтып шығу мүмкін емес. Аталмыш проблеманың түрлі қырлары әлі де зерттеуді қажет етіп отыр. Осыған байланысты біздің ұсынған болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлаудың мазмұнын қалыптастыру проблемаларын терең зерттеуге арналған ізденістердің болашағы зор екендігіне сенімдіміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау министрлігінің қоғамдық денсаулық сақтау саясаты департаментінің статистикалық мәліметтері. www.dsm.gov.kz. 21.12.2018.
- 2 Демевуов А.Қ. Педагогикалық оқу орындарында болашақ мұғалімдерді тұлғалық-кәсіби дамыту процесінде рухани және дене тәрбиесін интеграциялау: автореф. ... пед. ғыл. канд. – Шымкент, 2010. – 26 б.
- 3 Лисицин Ю.П., Сахно А.В. Здоровье человека – социальная ценность. – М.: Мысль, 1988. – 272 с.
- 4 Казначеев В.П., Склянова Н.А. Основы общей валеологии. – Новосибирск, 1998. – 78 с.
- 5 Баевский Р.М. Концепция здоровья и космическая медицина. – М.: Физкультура и спорт, 2007. – 147 с.
- 6 Диканова Е.Г. Подготовка будущего учителя к формированию культуры здоровья младших школьников в условиях педколледжа: дис. ... канд. пед. наук. – Волгоград, 2004. – 182 с.
- 7 Әбілдина С.Қ., Иманбетов А.Н., Абишев Ж.Б. Бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға даярлау // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. – №5/2. – Б. 153-159.
- 8 Абишев Ж.Б. Сыныптан тыс жұмыстар арқылы оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыру. – Қарағанды: «Print shop», 2019. – 49 б.
- 9 Әбілдина С.Қ., Абишев Ж.Б. Бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастыру негіздері: элективті курсы бойынша оқу-әдістемелік кешен. – Қарағанды: «Print shop», 2019. – 92 б.

References

- 1 Kazakstan Respublikasy densaulық saқтаu ministrліgінің қоғамдық densaulық saқтаu sayasaty departamentінің statistikalық мәліметтері. www.dsm.gov.kz. 21.12.2018.
- 2 Demeuov A.Q. Pedagogikalық oқu orындарында bolashaq мұғалімдерді тұлғалық-кәсіби дамыту процесінде рухани және дене тәрбиесін интеграциялау: avtoref. ... ped. ғыл. канд. – SHymkent, 2010. – 26 b.
- 3 Lisicin YU.P., Sahno A.V. Zdorov'e cheloveka - social'naya cennost'. – M.: Mysl', 1988. – 272 s.
- 4 Kaznacheev V.P., Sklyanova N.A. Osnovy obshchej valeologii. – Novosibirsk, 1998. – 78 s.
- 5 Baevskij R.M. Konceptiya zdorov'ya i kosmicheskaya medicina. – M.: Fizkul'tura i sport, 2007. – 147 s.

- 6 Dikanova E.G. Podgotovka budushchego uchitelya k formirovaniyu kul'tury zdorov'ya mladshih shkol'nikov v usloviyah pedkolledzha: dis. ... kand. ped. nauk. – Volgograd, 2004. – 182 s.
- 7 Әбдідина С.Қ., Иманбетов А.Н., Абішев З.Н.В. Bastauysh synyp mұғалimderin оқushylardıң densaulық мәdenietin қалыptastyruға dayarlau // Қазақstannың ғылымy мен өmiri. – 2019. – №5/2. – В. 153-159.
- 8 Abishev ZH.B. Synyptan tys zhұmystar arkyly оқushylardıң densaulық мәdenietin қалыptastyru. – Қарағанды: «Print shop», 2019. – 49 b.
- 9 Әбдідина С.Қ., Абішев З.Н.В. Bastauysh synyp оқushylарының densaulық мәdenietin қалыptastyru negizderi: elektivti kursy boynsha оқу-әdistemelik keshen. – Қарағанды: «Print shop», 2019. – 92 b.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Иманбетов Аманбек Нұрқасымұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті; Қарағанды қ. Қазақстан. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p>Иманбетов Аманбек Нуркасимович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Карагандинского университета имени Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p>Imanbetov Amanbek Nurkasimovich – Master of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Karaganda University named after E.A. Buketov; Karaganda, Kazakhstan. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>

Иманбетов А.Н.^a , Саликов Н.К., Қожамжаров Е.Ж., Омаров О.С., Сериков Т.Ш.

Е.А. Бекетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ ДЕНЕШЫНЫҚТЫРУ МАМАҢДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҒЫ

Иманбетов Аманбек Нұрқасымұлы, Саликов Нұрсұлтан Камелұлы, Қожамжаров Ержан Жүрсінұлы, Омаров Онғарсын Салсерұлы, Сериков Төлеген Шалатайұлы

Болашақ денешынықтыру мамандарының кәсіби даярлығы

Аңдатпа. Мақалада мектептегі бастауыш сынып оқушыларының денсаулық мәдениетін қалыптастырудағы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ролі туралы баяндалады. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларына дене шынықтыру сабақтарында қызықты және оңай орындалатын тапсырмалар арқылы оқушылардың қажетті дағдысын қалыптастырудың түрлі тәсілдері беріледі. Оқушылардың дене шынықтыру сабақтарына жылдам үйренуі, жаңа оқыту әрекетін игеруі және оқу жаттығуларының оқыту үрдісінде маңызды рольге ие екендігі мен оқу әдістемелері айтылады. Сондай-ақ бастауыш сынып оқушыларының күнделікті өмірде аз қозғалуы немесе оқу-жаттығу процесіндегі шамадан тыс жүктеменің берілуі, шамадан тыс тағам қабылдау, жағымсыз экологиялық жағдайлар, отбасында салауатты өмір салтына неміқұрайдылықпен мән бермеу сияқты теріс факторлардың болуын жою туралы алған білімдері мен іскерлік дағдыларын тәрбиелеу туралы ой толғаулар айтылады. Оқушының дене шынықтыру сабағына деген ынтасын, құштарлығын арттыру үшін әртүрлі оқыту әдістемелерін қолдана білуі қажет екендігін барынша түсіндіруге талпыныс жасалады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің оқушылардың денсаулық мәдениетіне үлкен мән беріп, әртүрлі қызықты да әсерлі әдістемелерді қолданудың мазмұны туралы ойлар ортаға салынады.

Түйін сөздер: денсаулық мәдениеті, бастауыш оқыту, дене шынықтыру, практикалық дағдылар.

Imanbetov Amanbek Nurkasimovich, Salikov Nursultan Kamelovich, Kozhamzharov Erzhan Zhursinovich, Omarov Ongarsyn Salserovich, Serikov Tolegen Shalataevich.

Professional training of future specialists of physical culture

Abstract. The article examines the issues of professional training of physical culture specialists in higher educational institutions of the country. Topical issues of the modern education system will also be touched upon – improving the quality of vocational training, developing a scientific and methodological system for providing vocational education and considering modern forms of organizing the educational process, differentiating innovations in the education system, developing new ways to improve education. The issues of the analysis of pedagogical research in the professional training of physical culture specialists and the integrity of the education system, the theory of learning and reflections on the upbringing and preparation of the individual for independent life are also discussed. An attempt is made to explain as much as possible the features of the profession, the legal status of physical education specialists, that in order to improve the quality of specialist training, it is necessary to be able to apply various teaching methods that will be in demand in modern conditions. The issues of training future physical education teachers as managerial, competent, proficient in theory and teaching methods, possessing a high level of professional and pedagogical competence are discussed.

Key words: Physical culture, specialist, sport, teacher, education, professional training, upbringing, pedagogical problem, health, student.

Иманбетов Аманбек Нурқасимович, Саликов Нұрсұлтан Камелович, Қожамжаров Ержан Жүрсинович, Омаров Онғарсын Салсерович, Сериков Төлеген Шалатайевич

Профессиональная подготовка будущих специалистов физической культуры

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы профессиональной подготовки специалистов физической культуры в высших учебных заведениях страны. Также затрагиваются актуальные проблемы современной системы образования, как улучшение качества профессиональной подготовки, разработка научно-методической системы обеспечения профессионального образования, и рассматриваются современные формы организации учебного процесса, дифференциация инноваций в системе образования, выработка новых путей совершенствования образования. Проводится анализ педагогических исследований в профессиональной подготовке специалистов физической культуры и целостности системы образования, теории обучения и размышлений о воспитании и подготовке личности к самостоятельной жизни. Делается попытка максимально объяснить особенности профессии, правовой статус специалистов физической культуры, необходимость для повышения качества подготовки специалиста уметь применять различные методики обучения, которые будут востребованы в современных условиях.

Обсуждаются вопросы подготовки будущих учителей физической культуры как управленческих, грамотных, владеющих теорией и методикой обучения, а также высокому уровню профессионально-педагогической компетентности.

Ключевые слова: физическая культура, специалист, спорт, педагог, образование, профессиональная подготовка, воспитание, педагогическая проблема, здоровье, ученик.

Тақырыптың көкейкестілігі: Елімізде қазіргі таңда қалыптасқан еңбек нарығы жоғары білімді, шығармашылық деңгейі жоғары, әрекеттің сан түрлі саласында өз білімі мен біліктілігін қолдана алуға қабілетті мамандардың кәсіби даярлығының деңгейіне және сапасына қойылатын талаптарға өз әсерін тигізуде.

XXI ғасырда болашақ мамандарды даярлауда білім мен ғылым саласындағы болып жатқан өзгерістер мектептің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Дене шынықтыру мен спорт саласында мамандарды даярлау Қазақстан Республикасының білім беру туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Бүгінгі күні білім саласындағы өзекті мәселе – жауапкершілігі мол, дүниетанымдық мәдениеті жетілген, шығармашылық ойлауға дағдыланған, іскерлік қабілеттілігі биік, кәсіби ілімімен қаруланған, адамгершілік қасиеттері мол білікті мамандарды даярлау болып табылады.

Зерттеу нысаны. Денешынықтыру мамандарын даярлау үрдісі.

Зерттеу пәні – болашақ денешынықтыру мамандарын кәсіби дайындығын қалыптастыру.

Зерттеу мәселесі болашақ денешынықтыру мамандарының кәсіби даярлығын қалыптастырудың құрылымын жасауында.

Жұмыс мақсаты – болашақ денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлау үрдісінің тиімділігін анықтау;

– болашақ денешынықтыру мамандары бағдарламалары біліктіліктерін саралап, жүйелеу.

ҚР «Білім беру туралы» Заңында болашақ мамандардың кәсіби даярлығының мазмұнына ерекше көңіл бөлінеді, мұнда білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінен басқа оның басымдылық міндеттері, оның ішінде: «оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге қосылу; еңбек нарығында бәсекеге қабілетті білікті мамандар мен жұмысшылар даярлау, оларды қайта даярлау мен біліктіліктерін жоғарылату» сынды талаптар қоюда [1].

Қазіргі білім саясатының көкейкесті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін жаңарту, оқытудың әдіс-

тері мен ұйымдастыру түрлерін өзгерту, педагогикалық ғылымдарды ұйымдастыруды қайта құру, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жаңаша жетілдіру.

Негізгі бөлім. Қазір білім беру мазмұнына, оқушы мен педагог тұлғасына және қызметіне деген көзқарастардың түбегейлі өзгеріске бет бұру кезеңі. Еліміздің дамыған елдердің озық білім беру стандарттарына ұмтылысы білім беру жүйесінің сапалық деңгейін арттыруда. Осыған орай, қазіргі білім беру жүйесіндегі реформалар, оның арасында білім беру мазмұнын жаңғырту жағдайында, барлық деңгейлердегі білім мазмұнын жаңартуға және өсуден тұрақты даму кезеңіне өтуге бағытталған.

Болашақ денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлаудың біртұтас жүйесі, білім алушыларда танымдық және кәсіби мәселелерді шешу үдерісінің тұтас көрінісін жасау үшін оның ғылыми мазмұнын қолдану қажеттілігі мен іскерлігін тәрбиелеуге бағытталған. Осыдан, оқу пәндерінің әр түрлі топтарының нақты пәнаралық функциялары пайда болады.

Біздің пікірімізше, болашақ денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлаудың үдерісі тиімді болады, егер:

– оқу-ақпараттық ортаны ұйымдастырудың арнайы дидактикалық принциптерін ескере отырып, студенттерді оқытудың барлық кезеңінде пәндерді оқыту үздіксіз және біркелкі сипатта болса;

– педагогикалық технологиялар білім беру үрдісінде өзара байланысты үш компоненттің жиынтығы ретінде кешенді қолданылса: оқыту нысандары, пәндерді меңгеру құралдары және жаңа білім беру технологиялары;

– оқу үрдісінде қолданылатын педагогикалық технологиялар элементтері дәстүрлі технологиялармен тиімді үйлесіп, қолдау тапса.

Демек, болашақ денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлауда, сабақтастық оқытудың әрбір сатысында білім алушылардың жаңа оқу материалын түсіндіру түрлеріне, білімдері мен біліктеріне, әдістері мен тәсілдеріне және оны бекітуге бағытталған барлық жұмыстарға қойылатын талаптарды сипаттайды.

Болашақ денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлау үрдісінде, сабақтастық принципінің

талаптарын қарастырмайынша, бұл үрдістің тиімділігі артпайды, себебі олар кәсіби даярлау үрдісінің стратегиясы мен тактикасын айқындайтын құрамдас бөлігі болып табылады.

Сондықтан да, денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлауда, сабақтастық принципінің талаптарына мыналарды жатқызған жөн:

- үздіксіз кәсіби білім беру жүйесінде жан-жақты, әрі үйлесімді тұлғаны дамытуды қамтамасыз ететін оқу-тәрбие үрдісінің бағыттарын бөлу;

- оқушылардың жеке басының оң қасиеттерін анықтау мен оларды одан әрі дамытуға мүмкіндік туғызу;

- білім алушылардың білімді, дағдылар мен қасиеттерін қалыптастыру құралдары мен формаларын, әдістерін тиімді үйлестіру және оңтайлы таңдау;

- педагогикалық әрекеттің бірлігін сақтау;

- оқу және өндірістік қызмет үрдісінде меңгерген білімді үздіксіз дамыту мен қолдану үшін жағдай жасау;

- оқыту үрдісінде білім алушылардың саналы және субъективтік рөлін кезең-кезеңмен дамыту;

- болашақ маманның кәсіби және тұлғалық қасиеттерінің өзгеру динамикасы мен ұйымдастыру деңгейін көрсететін деректер жинақтау [2].

Жоғарыда берілген талаптар тізбесі өзара байланысты педагогикалық құбылыстардың сипатына қарай өзгеруі мүмкін.

Біз жасаған педагогикалық зерттеулердің талдауы көрсеткендей, жоғары оқу орнында пәнаралық сабақтастық мәселесі және оны жүзеге асыру арқылы денешынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесінде, ғалымдар негізінен зерделеу кезінде мынадай білім беру мәселелерін қарастырған, яғни ол білім беру жүйесінің тұтастығы, оқыту теориясы және тұлғаны тәрбиелеу мен өзіндік өмірге дайындау.

Оқу-танымдық қызметті ұйымдастыруға осындай тәсілде педагогикалық цикл пәндерін оқытудағы үздіксіздік, сабақтастық, материалды қайталаудың жеткіліктілігі және болмауы, арнайы, кәсіби даярлықтың интеграциясы қамтамасыз етіледі, бұл білім беру ортасының белгілі бір дүниетанымын қалыптастыруға және пәнді меңгеруге, яғни материалмен мақсатты жұмыс істей алуға мүмкіндік береді.

Яғни, кәсіби даярлау – бұл оқушы мен педагогтың кәсіп бойынша ғылыми-педагогикалық ілімді игеру мен кәсіптік білік, дағды қалыптастыруда бірлескен іс-әрекеті.

Төменде болашақ денешынықтыру мұғалімінің кәсіби даярлығының құрылымы берілді (1-сурет).

1-сурет – Болашақ денешынықтыру мұғалімінің кәсіби даярлығының құрылымы

Бұл құрылымның берілген компоненттерінің мазмұндық сипаттамасын төмендегідей анықтадық:

1. Білімділік – жеке тұлғалардың белгілі бір жүйедегі ұғымдарының, деректері мен пайымдауларының жиынтығы.

2. Құндылық – бұл қандай да бір нәрсенің мәнділігі, маңыздылығы, қалаулылығы, пайдалылығы және қымбаттығы.

3. Тұлғалық – жеке адамның өзіндік *адамгершілік*, әлеуметтік, *психологиялық* қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым.

Бүгінгі таңда қоғамымыздың қауіпсіздігінің негізгі кепілі – сапалы білім, яғни қоғамның экономикалық, әлеуметтік, рухани дамуының стратегиялық бағдары да – білім.

Қазіргі таңда оқу барысында қолданылып жүрген жаңа технология – ұстаздардың педагогикалық білімдерін дамыту мен оқу үрдісін тиімді басқаруды, мұғалімнің кәсіби қызметін жаңарту мен инновациялық жетілуін қамтамасыз етумен қатар, оқушыларға сапалы білім алуға, толыққанды және жеке тұлға болып қалыптасуына мүмкіндік береді.

Мұғалім мен оқушы жеке де, бірлесіп те шығармашылық жұмыс жасап, жаңа технологияның әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалана отырып, оқушылардың шығармашылық, ізденімпаздық, зерттеушілік қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

Ал мектептегі денешынықтыру сабағы оқушылардың денсаулығын дұрыс қалыптастыру мен салауатты өмір салтын ұстануға тәрбиелейді. Сондай-ақ, денсаулықты нығайту, шынықтыру, ағзаның дұрыс жетілуіне әсер ету, қимыл дағдыларын қалыптастыру, төзімділікке, ептілікке, табандылыққа үйретуде ұстаздың жаңа технология әдіс-тәсілдерін шеберлікпен, жауапкершілікпен қолдануын талап етеді әрі әр сабақта жаңа технологияны тиімді, ұтымды пайдалану келешек ұрпақтың дене тәрбиесін лайықты қамтамасыз ету үшін керек. Сонымен қатар қазір барлық білім беру орындары оқушылардың, жасөспірімдердің, жастардың денсаулықтарын нығайтуды әрі дене дайындығы тұрғысынан жан-жақты жетілуін және белсенді өмір ұстанымдарын дамытуды көздейді.

Бүгінгі таңда жалпы білім беретін орта мектептердің оқу бағдарламаларын құрастырудың бағыты өзгергені мәлім. Жалпы дене тәрбиесінің шығармашылықпен көрініс табуына көңіл бөлетін, инновациялық технологияны меңгерген, өзіне де, өзгеге де сын көзбен

қарайтын, ізденімпаз, шығармашыл, дене тәрбиесі міндеттерін белсенді жүзеге асыратын, дене мәдениетін сауатты меңгерген маман даярлау маңызды болып саналады.

Қазіргі педагогика ғылымындағы міндеттердің бірі – дене тәрбиесін жаңа инновациялық технология мен үздік тәжірибені ұлттық құндылықтармен байланыстырып, зерттеу болып табылады, яғни дене тәрбиесін заман талабына сай сәйкестендіру. Бұл тұлғаны дене мәдениеті мен адамгершілік қасиеті жоғары субъект ретінде таныту әрі адамның жеке тұлға ретінде оның жеке басына, мінез-құлқына, болмысына, өмір сүру салтына, мақсаттарына өзгеріс енгізу. Сонымен қатар дене мәдениеті мен рухани ұлттық құндылықтардың пайда болуы, шығу тегі, мәні, маңызы туралы зерттеу.

Сондай-ақ, қазіргі таңда жалпы білім беру саласындағы негізгі әрі басты міндет – бәсекеге қабілетті сапалы білім беру, білім жүйесі дамыған алдыңғы қатардағы елдердің деңгейімен теңесу. Дамыған елу елдің қатарына кіру үшін де бәсекеге қабілетті білім болу керек екені айдан анық. Білім беру ордаларының негізгі мақсат, міндеттері осы принципке орай ұйымдастырылады.

Қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі – болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын білім стандартына сай жетілдіру, яғни білікті, білімді, қабілетті маман даярлау маңызды болып отыр. Сонда ғана білім беру саласында, оның ішінде, жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі бойынша мамандарға сұраныс артады деген сенімдеміз және бұл міндеттерді жүзеге асыру тікелей дене тәрбиесі жүйесіне байланысты.

Педагогикалық жұмыстардың бірі дене тәрбиесін жүзеге асыру, яғни білім беру, тұлғаны дамыту, тәрбиелеу, денсаулығын нығайту болып табылады. Сондықтан келешек ұрпағымыздың денсаулығы, салауатты өмір сүру салты мектеп мұғалімінің жоғары оқу орнында алған теориялық және тәжірибелік дайындығының деңгейіне байланысты. Болашақ маман даярлауда кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі ретінде оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін дамыту жұмыстарын ұйымдастыруды ұсынамыз.

Дене шынықтыру және спорт мамандығы бойынша бітірушінің қасиетін жасау қажеттігі жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі жүріп жатқан модернизациялау үдерістерінен және оларға деген жоғары мектеп сұраныстарынан туындап отыр.

Бүгінгі күннің өзекті мәселесі – жоғары оқу орындарында маман даярлаудың көпсатылы

құрылымына көшу болып табылады. Қазір білім беру жүйесін бәсекеге қабілетті ету үшін оны халықаралық стандарттар деңгейіне көтеру керек, жоғары кәсіби білім берудің көпдеңгейлі құрылымы шеңберінде дене мәдениеті мамандығы бойынша біліктілігі жоғары мамандар дайындаудың барлық деңгейлері, формалары мен бағыттары заман талабына сай жүргізу керек.

Өз кәсібінің ерекшеліктерін, құқықтық мәртебесін қазіргі заман талабына сай басқара білетін жоғары оқу орнын бітіретін әрбір түлек өзінің алған мамандығы бойынша сұранысқа ие болатынын білу керек. Сондықтан бүгінгі күні барлық мамандықтар үшін жоғары білім деңгейі моделі қайта жасалуда, яғни базалық (негізгі) білім және арнаулы (тереңдетілген) білім, себебі жоғары оқу орнының түлегі қазіргі білім беру жүйесінің талабына сай – зерттеуші (ғалым), басқарушы (менеджер), практик (технолог) болуы тиіс.

Сондай-ақ, болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың сапасын жоғары оқу орындары сұранысқа сай болу керек екенін ескерулері тиіс. Бүгінгі таңда қоғамның білім деңгейі мен әлеуеті ұлттық байлықты құрайтын маңызды сипатқа ие болып отыр, ал адамның білімділігі, кәсіби біліктілігі, шығармашылыққа талпынысы және кәсіби даярлығын жетілдіруге бейімділігі еліміздің дамуына, тұрақтылығына және қауіпсіздігіне негіз бола алады.

Біздің зерттеу жұмысымыздың арқауы ретінде жоғары оқу орындарында болашақ кәсіби мамандардың даярлығына байланысты болғандықтан, алдымен, «Денешынықтыру және спорт» мамандығының университетте қалай даярланатынына көңіл бөлуді ұйғардық. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының ережелеріне сәйкес даярлануда.

Сондай-ақ, біздің зерттеуіміз болашақ дене шынықтыру маманын даярлауға байланысты болғандықтан жоғары оқу орнында болашақ кәсіби мамандарды даярлаудың оқу бағдарламасын да ұсынамыз. 6В01403 – «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасының мақсаты салауатты өмір салтын іске асыруда дене шынықтыру және спорт құралдарын пайдалана алатын дене шынықтыру және спорт саласында практикалық дағдылар және теориялық білімдерімен қаруланған, ғылыми-педагогикалық міндеттерді, мәселелерді оқытудың инновациялық технологияларын қолдану арқылы шеше алатын бәсекеге қабілетті ма-

манды даярлау. Университетте болашақ кәсіби спорт мамандары 6В01403 – «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша білім алып, өздерінің спорттық және педагогикалық дағдыларын шыңдап жетілдіреді.

Елімізде болашақ мамандарды кәсіби даярлау барысында ЖОО-ның алдына қойған мақсаты – кәсіби құзіретті, ұйымдастырушылық-басқарушылыққа қабілетті, сауатты мамандарды даярлау, оқыту теориясы мен әдістемесін игерген, кәсіби-педагогикалық құзіреттіліктің жоғары деңгейін меңгерген маман ретінде даярлау мәселесін шешу. Осы жерде Ж. Аймауытұлының «Психология» кітабында «Оқыған азаматтың қызметке тұрақсыздығы құр даурық боямалығы, берік жол тұтына алмайтындығы – осының бәрі шын әлеумет маман болуға шынықпағандығының көрінісі», деп пайымдауы жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды даярлауда болашақ маманның ішкі табиғи мүмкіндіктерін ашып, әрбір студенттің сыртқы әлеммен әлеуметтік қарым-қатынаста өз орнын табуға, өзін шығармашылықпен өзгертуге белсенділік танытуға ықпал етуді көздейді [3].

Ал В.А. Сухомлинский: «Мұғалімдік мамандық – бұл адамды тану, адамның күрделі және қызықты, шымшытырығы мол рухани жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер – ол даналықты жүрекпен ұға білу», деп ұстаздық мамандыққа ерекше көңіл бөледі [4].

Демек, болашақ денешынықтыру мұғалімдерінің педагогикалық шеберлігін арттыруда олардың болашақта балалармен жұмыс жасай білу қабілеттілігін кәсіби шыңдау аса маңызды.

Мамандардың кәсібилігін арттыру жолдарын іздеумен шектелмей, ресейлік ғалымдар О.А. Абдулина, Н.В. Кузьмина [5], мұғалімнің қабілетін оның кәсіпқойлығының маңызды компоненті ретінде қарастырады және мұғалім тұлғасының, оның дайындығының мінсіз моделін жасайды. Сонымен қатар, болашақ педагогты кәсіби қызметке даярлаудың әртүрлі аспектілерін ашатын, пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыруға дайындық аспектілерін және жанама түріне қатысты зерттеулер жүргізіледі.

Мысалы, Л.Г. Семушинаның жұмыстарында педагог-тәрбиешінің негізгі функциялары қарастырылады [6], Л.В. Поздняк – тәрбиелеуді ұйымдастырушы қызметінің компоненттері мен функцияларының құрылымы тұтас педагогикалық үдерісті табысты жүзеге асыру үшін қажетті арнайы кәсіби педагогикалық іскерліктер талданады [7].

П.И. Пидкасистыйдың [8] пікірінше, болашақ педагогтарды педагогикалық қызметке даярлаудың тиімділігі көп жағдайда педагогикалық ғылымда педагог пен оқушылардың, оқушылардың өзара, оқушылардың оқылатын материалмен өзара іс-қимылының тәсілі, сипаты ретінде түсіндірілетін ЖОО-да оқытуды ұйымдастыру формаларын таңдаумен анықталады. Оқытудың дәстүрлі түрлері (дәріс, семинар, практикалық және зертханалық сабақ) студенттің өзгеруінің шектеулі мүмкіндіктері бар, өйткені ол білім алушы (өзара әрекеттесу объектісі) позициясында болады. Сондықтан біздің модельде оларды оқытудың дәстүрлі емес формаларымен (проблемалық сипаттағы дәріс, дәріс-диалог, дәріс-пресс-конференция, эвристикалық әңгіме, семинар-ойын, педагогикалық жағдайларды шешумен дәріс және т.б.) ұштастыра отырып пайдалану болжанады.

Бізде өз еңбектерімізде мектептегі дене тәрбиесі мәселелерін қарастырып өз еңбегіміздің арқауы болған болатын [9].

Сонымен қатар басқа да отандық ғалымдардың еңбектерін жан-жақты талдау нәтижесінде, біздің пікірімізше, мұғалімнің кәсіптік даярлығы кәсіби дамуының үрдісі, оның нәтижесінде әртүрлі сипаттамалардың көп жақты жүйесі құрылады, яғни білімдік, іскерлік, дағдылық, қабілеттер, құндылық бағдар, тұлғалық белгілер және сапалар, сөйтіп орта білім беру аясында педагогикалық әрекетті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік туғызады. Яғни, кәсіби даярлау – бұл оқушы мен педагогтың кәсіп бойынша ғылыми-педагогикалық ілімді игеру мен кәсіптік білік, дағды қалыптастыруда бірлескен іс-әрекеті.

Сондай-ақ, денешынықтыру мұғалімі өзінің мазмұндық және процессуалдық дайындық деңгейлерін заманауи инновациялық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырады. Болашақ мұғалімнің мазмұндық тұрғыдан дайындық деңгейіне қойылатын талаптар оның жүйеленген пәндік әдістемелік, әдіснамалық деңгейі, ал процессуалдық компоненті педагогикалық қызметтің коммуникативтік және ұйымдастырушылық бағыттарын қамтитын дидактикалық әдіс-тәсілдері. Қорыта айтқанда, педагогикалық құзыреттілік спорттық педагогтың көпаспектілі әрекеттері кезінде нақты мақсатталған, нәтижелі шешімдер қабылдауына өз септігін тигізеді [10].

Бүгінгі күннің талабы – білім беруді жаңғырту, яғни болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру мақсатында иннова-

циялық технологияларды оқу үрдісінде жүйелі қолдану. Мақсатқа жету үшін болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін теориялық әрі тәжірибелік тұрғыда жетілдіру керек. Білім беру орындарындағы мамандардың біліктілігін жетілдіру мақсатында қайта оқыту, жоғарыда айтылған жаңа технологиялық тәсілдерді қолдана отырып оқуға қолжетімділікті арттыру және білім беруді жаңғырту керек. Қазір білім беру жүйесін жаңғырту үш бағытта жүзеге асып жатқанын білеміз. Олар:

Білім беру ұйымдарын оңтайландыру, оқыту барысында инновациялық технологиялар мен заманауи әдістемелерді енгізу.

Педагог мамандардың білім сапасын арттырудың маңыздылығы және оқу-тәрбие үдерісін жаңғырту, педагогикалық білімі бар мамандардың біліктілігін арттыруға байланысты талаптарды күшейту. Әр аймақта интеграцияланған орталықтар жұмыс істеу керек әрі педагогтар осы орталықтарда біліктіліктерін арттыру керек.

Білім берудің тиімділігі мен қолжетімділігін, біліктілікті арттырудың тәуелсіз жүйесі болу керек.

Сондықтан нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесі бойынша білім мазмұнын жаңарту аясында кәсіби білікті, кәсіби жаңа әдіс-тәсілдерді меңгерген әрі өз саласында шеберлігі бар, шығармашылықпен айналысатын маман даярлау қажет, яғни құзіреттіліктерді игерген болашақ маман терең білімді, кәсіби дағдыларды еркін бағдарлай алатын, өзін-өзі дамыта алатын, дұрыс шешім қабылдай алатын жоғары дәрежедегі жеке тұлға қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда болашақ мамандардың кәсіби даярлығын қамтамасыз ету – білім беру жүйесіндегі білім мазмұнын жаңғыртудың басты ұстанымы деп айтуға болады. Сондықтан да, білім беру жүйесінің негізгі саясаты – еңбек нарығында сұранысқа ие мамандарды даярлау, білім алушыларды бәсекеге қабілетті болуға, өзін-өзі өзгерте білу қабілетін дамытуға, оның ішінде психологиялық-педагогикалық білімге қызығушылығын арттыру.

Қорытынды. Біздің пікірімізше, болашақ дене тәрбиесі мұғалімі дене тәрбиесі және спорт түрінің теориясы мен әдістемесін меңгерген, педагогикалық қызметке бейімді, таңдаған мамандық түріне қызығушылығы, кәсіби құзыреттілігі бар, оқытудың, тәрбиелеудің жаңа технологиялары бойынша арнайы білімді игерген және өзінің кәсіби шеберлігін жетілдіруге

ынтасы болуы керек, яғни өз ісінің майталман шебері болуы деген сөз. Ал педагогикалық шеберлік дегеніміз – балаларды оқыту мен тәрбиелеу ба-рысында үнемі өзін-өзі жетілдіріп отыру, яғни өз пәнін терең меңгерген, балалар психологиясына

қанық, әдіс-тәсілдерді жетік меңгерген маман. Кәсіби қызметіне шығармашылық тұрғыда қарау және әр жаттығудың мазмұны мен міндетіне сай қолданылатын нақты технологияны таңдау дене тәрбиесі маманы үшін маңызды деп есептейміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Заңы. Білім туралы: 2007 жылдың 27 шілдесі, №319 қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>. 22.11.2018.
- 2 Fejzuldaeva S., Ybyraimzhanov K., Ishanov P. et al. Vocational training of future elementary school teacher by means realization of inter-subject continuity мақаланың тақырыбы // *Opсion*, Ano. – 2018. – Vol. 34, №85-2. – P. 479-516.
- 3 Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1979. – 160 с.
- 4 Шамов Т.Н. Проблемность – стимул познавательной активности // *Народное образование*. – 1966. – №4. – С. 32-37.
- 5 Абдулина О.А. Проблема педагогических умений в теории и практике высшего педагогического образования // *Сов. педагогика*. – 1976. – №1. – С. 11-12.
- 6 Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. – Л., 1967. – 183 с.
- 7 Семушина Л.Г. Исследование профессиональных функций воспитателя ДДУ: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 1979. – 188 с.
- 8 Пидкасистый П.И. Педагогика: учеб. пос. – Изд. 2-е. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 502 с.
- 9 Иманбетов А.Н., Назарова А.М., Абишев Ж.Б. Мектептегі дене тәрбиесінің кейбір мәселелері. Қарағанды университетінің хабаршысы. – Педагогика сериясы. – 2009. – №2(54). – Б. 177-180.
- 10 Жұмашева С.С. Спорттық педагогтың кәсіби күзиреттілігін дамытуда шетел тәжірибесін пайдалану мүмдіктері // *Білім-Образование*. – 2010. – №2(51). – Б. 27-31.

References

- 1 Қазақстан Respublikasynuң Заңу. Bilim turaly: 2007 zhyldyң 27 shildesi, №319 қабылданғаң // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>. 22.11.2018.
- 2 Fejzuldaeva S., Ybyraimzhanov K., Ishanov P. et al. Vocational training of future elementary school teacher by means realization of inter-subject continuity мақаланың тақырыбы // *Opсion*, Ano. – 2018. – Vol. 34, №85-2. – R. 479-516.
- 3 SHCHukina G.I. Aktivizaciya poznavatel'noj deyatel'nosti uchashchihsya v uchebnom processe. – M., 1979. – 160 s.
- 4 SHamov T.N. Problemnost' – stimул poznavatel'noj aktivnosti // *Narodnoe obrazovanie*. – 1966. – №4. – S. 32-37.
- 5 Abdulina O.A. Problema pedagogicheskikh umenij v teorii i praktike vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya // *Sov. pedagogika*. – 1976. – №1. – S. 11-12.
- 6 Kuz'mina N.V. Ocherki psihologii truda uchitelya. Psihologicheskaya struktura deyatel'nosti uchitelya i formirovanie ego lichnosti. – L., 1967. – 183 s.
- 7 Semushina L.G. Issledovanie professional'nyh funkcij vospitatelya DDU: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. – M., 1979. – 188 s.
- 8 Pidkasytyj P.I. Pedagogika: ucheb. pos. – Izd. 2-e. – M.: Izdatel'stvo YUrajt, 2011. – 502 s.
- 9 Imanbetov A.N., Nazarova A.M., Abishev ZH.B. Mekteptegi дене tәrbiesiniң kejbir мәseleleri. Қарағанды universitetiniң habarshysy. – Pedagogika seriyasy. – 2009. - №2(54). - B. 177-180.
- 10 ZHұmashева S.S. Sporttyқ pedagogtin kәsibi күzirettiligin damytuda shetel tәzhiribesin pajdalanu mymindikteri // *Bilim-Obrazovanie*. – 2010. – №2(51). – B. 27-31.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Иманбетов Аманбек Нұрқасымұлы, – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті; Қарағанды қ., Қазақстан. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p>Иманбетов Аманбек Нурқасимович - кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Қарағандинского университета имени Е.А.Букетова, г. Қарағанда, Қазақстан e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p>Imanbetov Amanbek Nurkasimovich – Master of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Karaganda University named after E.A. Buketov; Karaganda, Kazakhstan. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>

¹Ризаходжаева Г.А. , ¹Нұрмағанбетқызы Н., ²Акешова М.М.

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан

ТУРИЗМ МАМАНДЫҒЫ СТУДЕНТТЕРІН ОҚЫТУДА «FLIPPED CLASSROOM» ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна, Нурмағанбетқызы Нурдана, Акешова Мадина Мурзахановна

Туризм мамандығы студенттерін оқытуда «Flipped Classroom» технологиясын қолданудың тиімділігі

Аңдатпа. Туризм саласы кез келген дамуға бет бұратын мемлекеттің экономикасының маңызды секторын құрайды. Сондықтан аталмыш салада білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Бұл мақсатта туризм мамандығы студенттерінің сабақ өту процесін үйреншікті дәстүрлі тәсілден жан-жақтылық пен шығармашылыққа баулитын заманауи оқыту технологияларын қолдану қажеттілігі туындайды. Ал мұндай жаңашылдыққа негізделген оқыту әдістерінің қатарында Flipped Classroom технологиясы ерекше көзге түседі. Аталмыш технологияның студенттердің бойында ХХІ ғасырдағы ең маңызды болып табылатын қасиеттерді қалыптастыруға жасайтын ықпалын зерттеу үшін «Туризм» мамандығының 2 курс студенттеріне арнайы эксперимент жасалған болатын. Бірінші топ эксперименттік топ, екінші топ бақылау тобы ретінде зерттелді. Зерттеу нәтижесі бойынша эксперименттік топ студенттері Flipped Classroom технологиясы арқылы сабақ өтудің нәтижесінде оқуға ерекше шабыттанып, білім алу процесіне өз бетінше өнуге қабілетті бола бастады. Эксперименттің нәтижесі Flipped Classroom технологиясы «Туризм» мамандығы студенттерінің білім сапасы мен оқуға қызығушылық деңгейін арттыруға айтарлықтай көмектесетінін дәлелдеді.

Түйін сөздер: туризм, электронды платформа, видеодеріс, подкаст.

Rizakhoyayeva Gulnara Abdumajitkizi, Nurmaganbetkyzy Nurdana, Akeshova Madina Murzakhanovna
Efficiency of using «Flipped Classroom» technology in teaching students in the specialty of tourism

Abstract. The tourism industry is an important sector of the economy of any developing country. Therefore, the training of qualified and competitive specialists in this field is currently considered one of the most pressing issues. For this, it becomes necessary to use modern teaching technologies that transform the learning process of tourist students from the usual traditional approach into a versatile and creative one. Among these innovative teaching methods, Flipped Classroom technology stands out. A special experiment was conducted for 2nd year students of the specialty «Tourism» in order to study the influence of this technology on the formation of the most important qualities of the 21st century in students. The first group was researched as an experimental group, and the second as a control group. According to the results of the study, the students of the experimental group became especially inspired to study and got the opportunity to independently enter the educational process as a result of conducting lessons using the Flipped Classroom technology. The result of the experiment proved that the Flipped Classroom technology significantly helps to improve the quality of education and the level of interest in studying among students of the specialty «Tourism».

Key words: tourism, electronic platform, video lecture, podcast.

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна, Нурмағанбетқызы Нурдана, Акешова Мадина Мурзахановна

Эффективность использования технологии «Flipped Classroom» в обучении студентов специальности «Туризм»

Аннотация. Индустрия туризма является важной отраслью экономики любой развивающейся страны. Поэтому подготовка квалифицированных и конкурентоспособных специалистов в этой области в настоящее время считается одним из наиболее актуальных вопросов. Для этого возникает необходимость использования современных технологий обучения, которые превращают процесс обучения студентов сферы туризма из привычного традиционного подхода в разносторонний и творческий. Среди таких инновационных методов обучения выделяется технология «Flipped Classroom». Для студентов 2 курса специальности «Туризм» был проведен особый эксперимент с целью изучения влияния данной технологии на формирование у студентов важнейших качеств 21 века. Первая группа изучалась как экспериментальная, а вторая – как контрольная.

По результатам исследования студенты экспериментальной группы стали особенно вдохновлены на учебу и получили возможность самостоятельно входить в учебный процесс в результате проведения уроков по технологии «Flipped Classroom». Результаты эксперимента показали, что технология «Flipped Classroom» значительно помогает повысить качество образования и уровень интереса к учебе у студентов специальности «Туризм».

Ключевые слова: туризм, электронная платформа, видеолекция, подкаст.

Кіріспе. Туризм саласы бүгінде дамудың даңғыл жолына түскен кез келген мемлекеттің экономикасының бөлінбес бөлшегін құрайды. Туризмді жоғары деңгейде дамыған елдер «көрінбейтін экспорт» ретінде туристік өнімдерін өзге елдерге шығаруда. «Көрінбейтін экспорт» деп отырғанымыз, ауыр өнеркәсіппен және шаруашылықтың шикізатқа бағытталған өзге де түрлерімен байланысыз дамитын, алайда табиғи ресурстар мен көрнекі орындарды таныту арқылы мемлекетке экономикалық түсім әкелетін дәнекер. Туризм ұғымы тұлғалардың өзінің тұрғылықты мекен жайынан басқа аумақтарға саяхаттау, қыдыру, белсенді демалыс ұйымдастыру, көңіл көтеру, тынығу, эмоционалдық және физикалық күшін қалпына келтіру мақсатында орын ауыстыруын қамтиды. Бұл тұрғыда орын ауыстыру ақы төленетін қызмет түрлерімен байланысты болмауы керек [1]. Туризм кең мағынадағы ұғым болғандықтан түрлі ерекшеліктерге қатысты бірнеше түрлерге бөлінеді. Мәселен, туристердің саяхат мақсаттары мен ұйымдастырылуына байланысты әлеуметтік [2], мәдени-танымдық [2, б. 26], табиғи, экологиялық [2, б. 25], тарихи, қалалық [2, б. 27], ауыл туризмі [2, б. 28] және т.б. түрлері ажыратылады.

Туризм саласында жоғарыда аталған туристік іс-әрекеттерді ұйымдастыруға маманданған әр түрлі туризм субъектілері қызмет етеді. Мұндай туризм субъектілерінің қатарына туристік операторларды, туристік агенттіктер мен фирмаларды, гид-экскурсоводтарды жатқыза аламыз. Мәселен, туристік агенттіктер туристерге отандық көрнекі орындарға арнайы турлар ұйымдастырушы субъект ролінде болса, олар туристердің сол туристік объектіге барғаннан өз жергілікті жеріне қайтуға дейінгі сапалы туристік саяхатын қамтамасыз етеді. Яғни, туристердің жолдағы қауіпсіздігі, саяхат барысындағы тынығуы мен тамақтануы, туристік объектілер арасындағы орын алмастыруы, гид-экскурсоводтық қызмет және қосымша тынығу шаралары секілді маңызды міндеттерді атқарады. Қазіргі таңда мұндай туристік қызметтерді ұйымдастыратын туристік субъектілер саны күннен күнге артауда. Олар туристердің демалысын қызықты әрі

сапалы түрде ұйымдастыру үшін түрлі баға сегментінде, түрлі жайлылық деңгейінде өз қызметтерін ұсынады [3]. Ал турист осыншама қызмет ұсынушы компаниялардың ішінде ең ыңғайлы, тиімді және жоғары дәрежеде туристің сұранысын қанағаттандыра алатын субъектіні салыстырмалы түрде таңдай алады. Бұл дегеніміз туристік қызмет көрсетуші тұлғалар мен мамандардың арасында бәсекелестіктің жоғары болатынын көрсетеді. Сол себепті туризм саласының қызметкері бойына білім мен ептілікті қатар ұштастырған, ХХІ ғасырдың білікті тұлғасында болуға тиісті қасиеттерді тереңінен игерген маман болып қалыптасуы қажет. Бүгінгі таңда туризм мамандығы оқуға тапсырушы талапкерлердің ең үлкен қызығушылығына ие болып отырған перспективалы мамандықтардың бірі. Аталмыш мамандыққа бөлінетін мемлекеттік оқу гранттарының саны да жыл сайын артуда. Бұл мемлекет тарапынан туризм секторын дамытуға ерекше назар аударып отырғандығының көрінісі. Туризм біздің елімізде әлемдік деңгейде дамуы үшін осы салада қызмет ететін кадрларға қаншалықты сұраныс көп болса, кадрлардың сапалылығына да айрықша назар аударылатыны сөзсіз. Жалпылай айтқанда кез келген басқа сфералар секілді туризм сферасындағы қызмет те мамандар тарапынан жоғары біліктілік пен кәсібилікті, жаңа заманауи технологиялар мен маркетингті жоғары дәрежеде білуді талап етеді [3, б. 87].

Аталмыш маңызды қабілеттерді бойына сіңірген туризм саласының болашақ мамандарын шығармашылық пен кәсіпқойлыққа баулу да ең тиімді жолдардың бірі болып жоғары оқу орындарында сала мамандарын оқытуда заманауи технологияларға негізделген озық әрі тиімді білім беру әдістерін қолдану болып табылады. Мұндай оқытудың неғұрлым жаңа әдістерінің қатарында Flipped Classroom әдісі ерекше аталып өтіледі [4].

Flipped Classroom технологиясының мәні, жоғарыда айтылғандай, заманауи озық білім беру технологияларына негізделеді. Бұл сабақ өткізудің дәстүрлі әдісінен жаңашылдықтың тың идеяларына көшумен тығыз байланысты. Яғни,

аталмыш технология бойынша, оқытушы студенттер аудиторияға келерден бұрын дәрістерді аудио, видеодәріс, презентация, подкаст және т.б. түрінде алдын ала жібереді. Ал аудиторияға келгенде студенттер алдын ала танысқан сабақ материалдары бойынша практикалық тапсырмаларды орындауға көп уақыт бөледі. Практикалық тапсырмалар топтық жобалау жұмыстары, дискуссиялар, визуалды бағдарламалармен жұмыс және тағы да басқа форматтарда жүзеге асырылуы мүмкін. Сондай-ақ, практикалық сабақтарда студенттер түсінбеген немесе басым назар аударма отырып түсінгісі келген тақырыптар төңірегінде оқытушымен жұмыс жасай алады. Оқытушы бұл жағдайда тек бағыт беруші және нұсқаушы ретінде қызмет атқарса, студенттер оқу белсенділіктеріне өз бетінше жауапкершілік ала отырып, білім алу әрекеттерін атқаратын маңызды объект болып саналады. Сонымен қатар, Flipped Classroom технологиясы оқу белсенділіктерін жүзеге асыру барысында оқытушыға студенттермен жекелей түрде жұмыс жасай алуына мүмкіндік береді. Себебі, бұл әдіс бойынша маңызды назар практикалық тапсырмаларды жеке немесе топтық түрде көбірек уақыт бөле отырып орындауға бағытталған.

Зерттеу әдістері мен әдістемелері. Туризм мамандарын кәсіби өмірге даярлауда олардың жоғары оқу орындарында білім алу процесінің сапасын арттыру басты орынды алады. Себебі, туризм саласы тек бір ғана қызмет түрлерін көрсетуге маманданумен ғана шектелмейді. Туризм адамдардың бос уақыттары мен демалыстарын қызықты әрі тиімді өткізуге бағытталған бірнеше маңызды қызмет көрсету секторларының кешенді жүйесін құрайды. Бұл кешенді жүйе туроператорлық және турагенттік қызмет, гид-экскурсоводтық қызмет, орналастыру, қоғамдық тамақтандыру орындары қызметі, мұражай ісі, белсенді туристік іс-әрекет және өзге де туристердің жеке қызығушылықтарын қанағаттандыруға бағытталған бағдарламаларды қамтиды [5]. Ал мұндай кешенді жүйеден тұратын көп профильді салада кәсіби маман болу жоғары деңгейдегі шеберлікті, арнайы дайындық пен жан-жақтылықты қажет етеді. Бұл ең бірінші кезекте туризм мамандарының өз салаларына деген жоғары қызығушылықтарының нәтижесінде жүзеге асатын процесс. Ал студенттердің мамандыққа және оқу пәндеріне деген қызығушылықтарын тереңінен қалыптастыру үшін оқытудың дәстүрлі форматынан неғұрлым жаңа оқыту әдістеріне көшу бүгінгі таңда білім беру процесіндегі ең өзекті мәселелердің

бірі болып табылады. Студенттердің бойында XXI ғасырдың бәсекеге қабілетті тұлғасының қасиеттерін қалыптастыру үшін аталған заманауи технологияларға негізделген оқыту әдістерінің бірнеше түрлері қолданылады. Солардың ішіндегі ең маңызды бірегейі – Flipped Classroom технологиясы. Бұл технология студент пен оқытушының арасындағы коммуникацияны барынша жеңілдетеді, оқыту процесін оңтайландырады, әрі уақыты жөнінен ықшам болуына жағдай жасайды [6].

Flipped Classroom технологиясы – заманауи онлайн платформалар мен IT технологияларға негізделген оқыту әдісі. Бұл технологияны сабақ өту барысында негізгі әдіс ретінде қолдану кез келген ЖОО оқытушысы үшін тиімді болады. Себебі, жоғары оқу орындарында білім берудің орта білім беру деңгейімен салыстырғанда айырмашылығы көп. Жоғары білім беру орындарында оқытушы тек қана бағыт-бағдар беруші болса, студент сол бағыт бойынша әрі қарай тереңдетілген жұмыс жасаушы, ізденуші ролін атқарады. Flipped Classroom технологиясының негізгі мәні де осында. Тиісінше, заманауи АКТ құрылғылары мен IT технологиялар қазіргі қоғамның негізгі құрамбөлігіне айналды. Бұл құралдарды студенттерге білім беру процесін ұйымдастыруда дұрыс жағынан қолдана білу студенттер мен оқытушылар үшін уақытты үнемдей отырып, сапалы білім алу үшін таптырмас мүмкіндік болып саналады. Flipped Classroom технологиясы оқытушыға әр студентпен жеке байланыс жасауға, сабақ түсіндіру процесін жан-жақты әрі креативті ұйымдастыруға, оқу материалдарын студентке жеңіл түрде игертуге, өзінің авторлық дәрістерін түрлі форматтарда қалыптастыруға және ең бастысы, студенттің оқу процесіне деген шабытын оятуға атсалысуға көмектеседі. Ал студенттер үшін Flipped Classroom технологиясы өзге студенттермен коммуникация құра алу қабілеттерін қалыптастыруға, шығармашылық пен тың идеяларға ашық болуына, сыни тұрғыдан ойлауға, тез шешім қабылдай білу қабілеттерін дамытуға, алған теориялық білімдерін көбірек тәжірибе жүзінде шыңдауға, білім алу процесіне өз бетінше кірісе алуына үлкен мүмкіндіктер береді [7]. Өйткені, туризм саласының мамандары кәсіби маман ретіндегі өмірлерінде туристердің үлкен көлемімен коммуникациялық байланыстар құру, форс-мажор жағдайларында тез шешім қабылдау, теориялық тұрғыда білімді бола тұрып, оны тәжірибе жүзінде сауатты көрсете алу секілді жағдайлармен бетпе-бет келуі мүмкін.

Туризм саласы көп секторлы сала болғандықтан, бұл мамандық бойынша білім алатын студенттер теориялық ақпараттарды игеруге қарағанда, тәжірибелік жұмыстарды орындауға көбірек мамандануы тиіс. Осы тұрғыда болашақ туризм мамандарын оқытуда Flipped Classroom технологиясын қолдану өз маңыздылығын жоғалтпайды.

Flipped Classroom технологиясына сәйкес, туризм мамандарын пәндік оқу бағдарламаларына бейімдеу және оқыту кезінде біршама оқыту платформалары мен ресурстарын қолдануға болады.

Видеодәрістер – оқу материалдары мен ақпараттық кеңістікті қамтитын, арнайы видео көруге арналған платформаларда немесе әлеуметтік желілерде орналастырылатын танымдық дәрістер. Видеодәрістерді әрбір оқытушы өзінің авторлық дәрісі түрінде дайындауына да болады. Бұл мұғалімнің шығармашылық деңгейін арттырады әрі жинақтаған авторлық оқу материалдарының жиынтығына қосымша материал түрінде қызмет етеді. Студенттер видеодәрістерді өздеріне ыңғайлы кез келген уақытта көре алады. Бұл олардың уақыттарын үнемдейді әрі практикалық сабаққа келгенде тек қана алынған ақпараттарды жоғары деңгейде шыңдаумен айналысуға көмектеседі.

Подкасттар – студенттерге оқу материалдарын аудио форматында тыңдауға көмектесетін ақпараттық дыбыс жазбалары. Оқытушы подкасттарды ұялы телефонның дыбыс жазу функциясы арқылы немесе арнайы дыбыстарды басып, оларды сақтауға арналған платформалардың көмегімен дайындай алады. Подкасттардың ерекшелігі – тәуліктің кез келген уақытында, ыңғайлы орында сабақ материалдарын тыңдап жүру мүмкіндігінде [8].

Lipoin платформасы. Бұл көбіне аудиториялық практикалық сабақтарда қолдануға ыңғайлы болып келеді. Студенттердің алдын ала танысып шыққан материалдарын қаншалықты жақсы игергендерін тексеру үшін ұтымды ресурс болып табылады. Яғни, барлық студенттерге қолжетімді платформада әрбір білім алушы электронды тақтаны ақпараттық мәліметтер жазылған өз есімдерін жаза отырып стикерлермен толтырады. Әрі қарай сабақтың жүргізілу барысымен тақтаға жазылған ақпараттарды талқылау немесе пікірталас ұйымдастыруға болады. Не болмаса, аталмыш платформаны студенттерге үй тапсырмасын беру барысында қолдануға болады. Электронды тақтаға сабақ тақырыбына қатысты видео, фото материалдарды орналасты-

рып, студенттерге түсінген мәліметтерді стикерлерге жазып, тақтаға «ілу» қажеттігін жеткізу керек. Аудиториялық сабақ басталардан бұрын оқытушы студенттердің жазған стикерлерін тексеріп, қажет болған жағдайда оған түзетулер енгізеді. Ал аудиториялық сабақ басталған уақытта стикерлерге жазылған оқушылардың жауаптары бойынша жаңа тақырыпты талқылауға болады [9].

XMind қосымшасы. Бұл көбіне ассоциограмма жасаумен байланысты қосымша болғандықтан, ақпараттарды постерлерге немесе қағаздарға орналастыруға болады. Дегенмен студенттердің оқуға деген шабыттарын ұйымдастыру үшін смартфон немесе ноутбук арқылы ассоциограмма құру визуалды тұрғыдан қарағанда тиімдірек. Сол үшін де дәрістерден ұғынған ақпараттарды қысқа әрі нақты, визуал жағынан көркем түрде ассоциограмма жасау арқылы жеткізуге болады [10].

CareersBox платформасы. Оқу мақсатына арналған дайын тақырыптық видеолар мен фильмдер қарауға мүмкіндік беретін онлайн-платформа. Студенттерге дәріс сабағы басталардан бұрын арнайы видеолар жіберуге немесе үй тапсырмасы ретінде практикалық сабаққа тапсырмаларды осы платформаның көмегімен ұйымдастыруға болады [9, б. 3569].

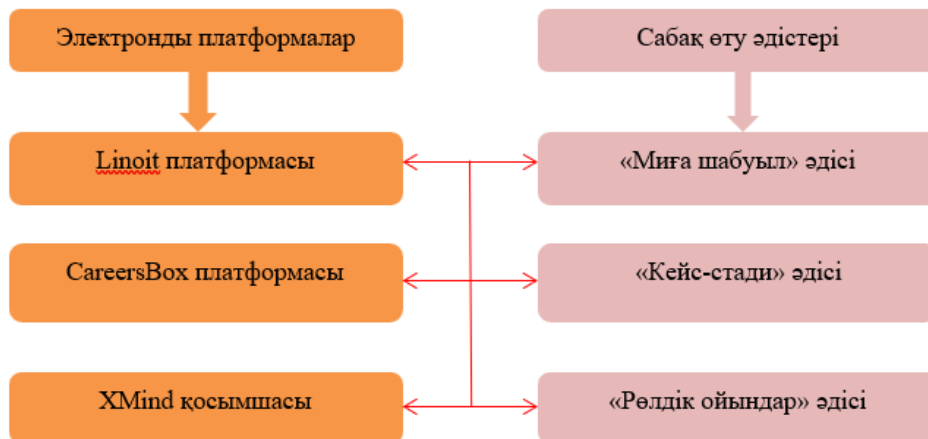
«Миға шабуыл» әдісі. Бұл әдіс берілген тақырыпты кеңінен талқылау үшін қолданылады. Оқытушы студенттерге сабақтың тақырыбына байланысты белгілі бір сұрақ қояды. Студенттер өз жауаптарын жеке пікірлерін айту немесе жобалап түсіндіру арқылы жеткізеді. Яғни, мүмкін болатын жауаптарды еркін түрде айту арқылы студенттердің коммуникативті және өзіне сенімділік қабілеттері артады. Сондай-ақ, берілген тақырып пен сұрақтың төңірегінде еркін ойланып, өз пікірлерін нақты жеткізе алады. Оқытушы олардың әрбір жауаптарын және ойларын толық тыңдайды, бағалайды және өзіндік ойын қосып, түзетулер жасайды. «Миға шабуыл» әдісі туристік қызметтегі формажор оқиғаларында, стрестік жағдайларда қызметкердің жылдам ойлап, мәселені шеше алу қабілеттерін қалыптастыруда айтарлықтай маңызды рөл атқарады [11].

«Кейс-стади» әдісі – белгілі бір саладағы қызметте туындайтын жағдаяттар мен оқиғаларды сипаттай отырып, студентті сол оқиғалар орын алған уақыттағы әрекеттер алгоритмі мен шешімін білуге баулитын әдіс. Жағдаяттық тапсырмаларды оқытушы студенттерге тапсырма ретінде беріп, олардың жауаптарын,

мәселенің шешімін тыңдап, бірге талқылауға ұсына алады. Не болмаса, студенттерге өз бетінше жағдаяттық сұрақтар құрастыруды және оған талдау жасай отырып, шешім табуды тапсырады. Екі түрлі нұсқада да бұл әдіс білім алушылардың теориялық ақпараттарды оқумен ғана шектелуге қарағанда, алған білімдері мен игерген қабілеттерін көбірек тәжірибе жүзінде шыңдауын қамтамасыз етеді. Студенттерді кәсіби қызметтерін орындау барысында туындайтын жағдайлармен және олардың жылдам әрекет жасап, шешім қабылдай алу қасиеттерін дамытуда аталмыш әдістің рөлі зор. Себебі, туризм саласының мамандары туристердің көп ағынымен жұмыс жасайтын болғандықтан, әрбір туристке жеке бағытталған қызмет көрсету әдістерін ұйымдастыруды білу туризм саласының маманы үшін білуге тиісті қағидаттардың бірі. Ал туристердің қалауларын ескеру, көрсетілген қызметке көңіл толмау жағдайлары орын алған жағдайда олардың эмоциялық күйлерін сезіне білу, қандай мәселелер болса да ұтымды шеше

білу және тағы да басқа осы сынды әрекеттер туризм сферасында қызмет атқаратын кез келген білікті персоналдың максималды түрде сапалы орындай алатын жұмыстарының қатарында болуы тиіс. Ал «кейс-стади» әдісі болашақ туризм мамандарының бойында аталмыш қасиеттерді қалыптастыруға үлкен септігін тигізеді [12].

«Рөлдік ойындар» әдісі. Жоғарыда аталған әдіспен тығыз байланысты. Өртүрлі жағдаяттарға негізделген көріністі сабақ уақытында студенттердің қойылым түрінде көрсете алу қабілеттерін тексеруге бағытталған. Бұл студенттерді өздерінің болашақ жұмыстары мен қызмет атмосферасын сезіне отырып, тиімді іс-әрекеттер жүйесін жасай алу дағдыларын қалыптастыруға баулиды. Туризм саласының студенттері үшін рөлдік ойындардың практикалық маңызы өте зор [13]. Төмендегі суретте тәжірибе тобы студенттеріне сабақ өткізу барысында қолданылған электронды платформалар мен сабақ өту әдістері көрсетілген (1-сурет).

Ескертпе – мәліметтер [9] негізінде авторлармен құрастырылған.

1-сурет – Flipped Classroom технологиясы бойынша сабақ өткізу процесінде қолданылатын әдістер мен электронды платформалар

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Flipped Classroom технологиясын Туризм мамандығы студенттеріне сабақ өткізу барысында қолданудың тиімділігін растау үшін арнайы эксперимент жүргізілді. Зерттеу тәжірибесінің объектісі ретінде «Туризм» мамандығының 2-курс студенттері алынды. А тобы эксперименттік топ, ал В тобы бақылау тобы болды. 2 аптаға созылған зерттеу тәжірибесінде А тобының студенттеріне сабақ толықтай Flipped Classroom технологиясы

арқылы өткізілді. Дәрістер мен жаңа сабақтың оқу материалдары студенттерге алдын ала жіберіліп, ал аудиторияға келгенде студенттер тек практикалық тапсырмаларды орындаумен айналысты. Бұл топқа сабақ өту процесі Flipped Classroom технологиясымен тығыз байланысты әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылды. Ал екінші В тобына сабақтар дәстүрлі форматта өткізілді. Оқытушы дәрістерді ескіше үлгіде тек ауызша түсіндіріп, ал практикалық сабақта

дәріс мәтіндерін студенттердің қайталап айтып беруімен ғана шектелді. Flipped Classroom технологиясының оқу процесіне тигізетін әсерін анықтау үшін студенттерден зерттеу тәжірибесінен алдын ала тест және тәжірибеден кейінгі тест алынды. Тест сұрақтарының саны 20-ны құрады.

Сұрақтар өткізілген сабақ тақырыптары-на байланысты болды, сондай-ақ, студенттердің жан-жақты қабілеттерін тексеруге бағытталған

тапсырмалардан құрастырылды. Алдын ала сынама нәтижесінде студенттердің жаңа сабақ тақырыбынан хабардар болуы, теориялық сұрақтарға дұрыс әрі шапшаң жауап беруі, берілген тапсырмаларды жылдам орындауы, өзге студенттермен ортақ коммуникация құра алу, сондай-ақ, форс-мажор жағдаяттарында жылдам шешім қабылдауы және сабаққа қатысуға, үй тапсырмаларын орындауға деген ынталарының болуы тексерілді (1-кесте).

1-кесте – А және В тобы студенттерінен алынған алдын ала тест нәтижесі

Критерийлер	А тобы	В тобы
Жаңа сабақ тақырыбы туралы емінеркін кіріспе пікір айту	21 студенттің шамамен 7-еуі жаңа сабақ тақырыбына қатысты өз ойларын айта алды.	18 студенттің 5-еуі жаңа сабақ тақырыбына қатысты өз ойларын айта алды.
Теориялық сұрақтарға дұрыс әрі тез жауап беру	Тест тапсырмасы берілгеннен кейін алғашқы 5 минутта 3 студент жазған жауаптарын өткізді.	Тест тапсырмасы берілгеннен кейін алғашқы 5 минутта 4 студент жазған жауаптарын өткізді.
Берілген тапсырмаларды жылдам орындау	21 студенттің 3-еуі алғашқы 5 минутта тест тапсырмаларын жылдам орындаса, қалған 18 студенттің жауаптарды тапсыру уақыты 10-20 минут аралығында болды.	18 студенттің 4-еуі алғашқы 5 минутта тест тапсырмаларын жылдам орындаса, қалған 14 студенттің жауаптарды тапсыру уақыты 10-20 минут аралығында болды.
Серіктестермен дұрыс коммуникация құру	«Жұптық жұмыс» әдісі арқылы тапсырма орындау кезінде студенттер тапсырманы тез ұғына алмай, ортақ өзара коммуникация құруда қиындықтарға кезікті.	«Жұптық жұмыс» әдісі арқылы тапсырма орындау кезінде студенттер тапсырманы түсінуге, екі адамдық топтарға бөлінуге көп уақыт арнады.
Жылдам шешім қабылдау	Берілген әртүрлі тапсырмаларға тез бейімделуде біршама қиындықтар болды.	Берілген әртүрлі тапсырмаларға тез бейімделуде біршама қиындықтар болды.
Сабақ оқуға деген мотивация деңгейі	21 студенттің 7-еуі сабақта өз пікірлерін айтып белсенді болып отырса, 4-еуі орташа деңгейде сабақ барысына қосылып отырды. Ал 10 студент бүкіл сабақта ұялы телефонда отырды.	18 студенттің 5-еуі сабақта өз пікірлерін айтып белсенді болып отырса, 2-еуі орташа деңгейде сабақ барысына қосылып отырды. Ал 11 студент бүкіл сабақта ұялы телефонда отырды.
<i>Ескертпе – мәліметтер авторлармен құрастырылған.</i>		

Жоғарыдағы 1-кестеде А және В топтары студенттерінен алынған алдын ала тест нәтижесі көрсетілген. Тестті алу арқылы студенттерге дәріс және практикалық сабақтарды Flipped Classroom технологиясын қолдана отырып өтуге дейінгі олардың жаңа сабақ тақырыбы туралы түсініктерінің қалыптасуы, тапсырмаларды жылдам орындау, теориялық сұрақтарға шапшаң әрі дұрыс жауап бере алу, өзге топтастарымен өзара бірлескен коммуникацияда жұмыс жасай алу, форс-мажор оқиғаларда жылдам шешім қабылдай алу, сабаққа ынтамен дайындалу сын-

ды түйінді қабілеттері тексерілді. Екі топта да бұл көрсеткіштер шамамен ұқсас болған.

Тәжірибенің алғашқы аптасында А тобының студенттеріне дәріс тақырыбына байланысты видео жіберілген болатын. «Мұражайтану» пәні бойынша өтілетін апталық жаңа сабақ тақырыбы «Мұражайдағы көрме қызметі» туралы болатын. Студенттерге дәріс сабағы болатын күннен бір күн бұрын мұражайлардағы көрмелер туралы Ютуб желісі арқылы көруге арналған видеоның сілтемесі жіберілді. Ал келесі күні дәріс сабағында студенттердің алдын ала сабаққа

дайындығын тексеру үшін сұрақтар қойылды. «Миға шабуыл» әдісі бойынша білім алушыларға қойылған сұрақтар тізбесі төмендегіше болды:

Көрмелер туралы қандай ақпарат білесіздер?

Мұражайлардағы көрмелерде қандай заттар көрсетілуі мүмкін?

Мұражайлардағы көрмелерге барып көрдіңіздер ме?

Студенттер мұражайлардағы көрмелер туралы өз ойларын емін еркін жеткізе алды. Бұл кезде студенттердің барлығы сабаққа қатысып отыруға қызығушылық танытты. Студенттердің жаңа сабақ тақырыбы туралы кіріспе түсініктерінің қалыптасқанына көз жеткізілген соң, студенттер арасында тақырып төңірегінде өзара пікірталас ұйымдастырылды. Ол үшін әр студентке дәрістің бірінші сабағында әлемдік мұражайларда өткізілетін көрмелер туралы ақпарат оқу тапсырылды. Дәрістің екінші сабағында «жұптық жұмыс» әдісі бойынша әрбір студент екінші студентпен бірігіп, әлемдік мұражайларда ұйымдастырылатын көрмелер туралы оқыған ақпараттармен бөлісті. Бұл өз кезегінде студенттердің өзара коммуникация құра алу қабілеттерін және өз пікірлерін нақты әрі мүдірмей айта алу қасиеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Практикалық сабақ үшін білім алушыларға топтарға бөлініп, XMind қосымшасының көмегімен «Әлемдегі мұражайларда өткізілген ауқымды көрмелер» тақырыбында ассоциограмма жасап, қорғау тапсырмасы берілді. Апта соңында өткізілген семинар сабағында студенттер 4 топқа бөлініп, ассоциограмма жұмысын сәтті қорғады. Олар тақырыпқа байланысты қойылған сұрақтарға мүдірмей, шапшаң жауап берді. Екінші аптадағы дәріс сабағы басталардан бір күн бұрын студенттерге CareersBox платформасы арқылы «Музейдегі түн (Ночь в музее)» фильмін қарап келу тапсырылды. Силлабус бойынша бұл аптаға жоспарланған жаңа сабақ тақырыбы – Мұражайлардағы экспонаттар және олардың түрлері жайында болды. Дәріс сабағы басталардан бұрын оқытушы тарапынан студенттерге мынадай сұрақтар қойылды:

Мұражайдағы экспонаттар дегеніміз не?

Қандай бұйымдар немесе заттар мұражайдағы экспонаттар қызметін атқаруы мүмкін?

Экспонаттардың қандай түрлері бар?

Студенттер жауабын тыңдап болғаннан кейін, «Музейдегі түн» фильміндегі кадрлар туралы студенттердің пікірі тыңдалды. Екінші дәріс сабағында тақырып бойынша презентация көрсетіліп, студенттер қажет деген ақпараттарды

конспектілеп алды. Ал практикалық сабаққа студенттерге топтарға бөліну арқылы жағдаяттық тапсырмалар дайындап, шешімін тауып, оны рөлдік ойындар арқылы көрсету тапсырылды. Сондай-ақ, семинар сабағы басталмастан бұрын, студенттерге Linoit платформасына қолжетімділік беріліп, олар мұражайдағы экспонаттар туралы білетін ақпараттарын электронды тактаға стикерлер түрінде жапсырды. Бұл оқытушыға білім алушының дәріс бойынша алған білімінің және семинар сабағына дайындығының деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Практикалық сабақта студенттер төрт топқа бөлініп, дайындап келген кейс-тапсырмаларды бір-бірімен бөлісті. Бір топтың дайындап әкелген кейс тапсырмасының шешімін екінші басқа бір топ шешуі тиіс және оны рөлдік ойындар түрінде көрсетуі қажет болды. Кейс тапсырмасының шешімін айтатын және ойын түрінде көрсететін топ мүшелерін қалған үш топтың мүшелері бағалады. Ал студенттердің практикалық сабақ үшін қорытынды бағасын жан-жақты критерийлерді есепке ала отырып, оқытушы қойды. Жағдаяттардың тапсырмасы дәрістің теориялық аспектілерін ғана қамтумен шектелмейді, ол студенттердің кез келген жағдайларда мәселелерді шешу қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды. Кейстардың негізгі тақырыбы мен мазмұны мынадай болды:

Туристің экспонат туралы сұрағына қалай жауап беруге болады?

Туристердің бірі мұражайдағы бағалы экспонаттардың бірін ұстап бақылап көремін деп құлатып алған сәттегі туризм маманының, дәлірек айтқанда, экскурсоводтың әрекеті.

Турист экспонат туралы экскурсовод білмейтін сұрақ қойған кезде экскурсовод қандай әрекеттер жасауы қажет?

Проекторға қосылған виртуалды видео арқылы Қазақ ұлттық аспаптары мұражайына экскурсия жүргізу.

Оқушыларды бағалау процесі карама-қарсы топтардың бағалауы және қорытынды бағаны оқытушының өзі қорытындылауы арқылы жүргізілді.

Екінші В тобына өткізілетін дәріс сабағы дәстүрлі форматта өткізілді. Оларға алдын ала тақырыптық видеодәрістер, материалдар жіберілмеді. Дәріс сабағы басталған уақытта оқытушы дәріс тезистері бойынша сабақ түсіндіріп, студенттер дәріс конспектілерін жазумен ғана шектелді. Ал практикалық сабақта студенттер дәріс сабағының тезистері және қосымша ақпараттарды іздену арқылы дайын-

далып келді. Flipped Classroom технологиясы қолданудың тиімділігін төмендегі кестедегі әдістерін дәріс және практикалық сабақтарда көрсеткіштермен растауға болады (2-кесте).

2-кесте – А және В тобы студенттерінен алынған зерттеуден кейінгі тест нәтижесі

Критерийлер	А тобы	В тобы
Жаңа сабақ тақырыбы туралы емін-еркін кіріспе пікір айту	21 студенттің шамамен 16-ы жаңа сабақ тақырыбына қатысты өз ойларын айта алды.	18 студенттің 6-ы жаңа сабақ тақырыбына қатысты өз ойларын айта алды.
Теориялық сұрақтарға дұрыс әрі тез жауап беру	Тест тапсырмасы берілгеннен кейін алғашқы 5 минутта 12 студент жазған жауаптарын өткізді.	Тест тапсырмасы берілгеннен кейін алғашқы 5 минутта 5 студент жазған жауаптарын өткізді.
Берілген тапсырмаларды жылдам орындау	21 студенттің 12-і алғашқы 5 минутта тест тапсырмаларын жылдам орындаса, қалған 9 студенттің жауаптарды тапсыру уақыты 5-10 минут аралығында болды.	18 студенттің 6-ы алғашқы 5 минутта тест тапсырмаларын жылдам орындаса, қалған 12 студенттің жауаптарды тапсыру уақыты 10-20 минут аралығында болды.
Серіктестермен дұрыс коммуникация құру	«Жұптық жұмыс» әдісі арқылы тапсырма орындау кезінде студенттер тапсырманы бірден түсініп, өзге студентпен бірге жұмыс жасауға бейім болды.	«Жұптық жұмыс» әдісі арқылы тапсырма орындау кезінде студенттер тапсырманы түсінуге, екі адамдық топтарға бөлінуге әдеттегідей көп уақыт арнады.
Жылдам шешім қабылдау	Студенттер берілген әртүрлі типтегі тапсырмаларға тез бейімделіп, жағдаяттық тапсырмалардың шешімін жылдам тапты.	Берілген әртүрлі тапсырмаларға тез бейімделуде әдеттегідей біршама қиындықтар болды.
Сабақ оқуға деген мотивация деңгейі.	21 студенттің 14-і сабақта өз пікірлерін айтып белсенді болып отырса, 5-еуі орташа деңгейде сабақ барысына қосылып отырды. Ал студенттердің 2-еуі ғана сабақта ұялы телефонда отырды.	18 студенттің 6-ы сабақта өз пікірлерін айтып белсенді болып отырса, 3-еуі орташа деңгейде сабақ барысына қосылып отырды. Ал 9 студент сабақта ұялы телефонды көбірек қолданды.
<i>Ескертпе – мәліметтер авторлармен құрастырылған.</i>		

Жоғарыдағы кестеде көріп отырғанымыздай, тәжірибе барысынан кейінгі алынған тест нәтижесі бойынша студенттердің әртүрлі қабілеттерінің даму көрсеткіштері А тобында едәуір жоғарылағанын байқаймыз. Атап айтқанда, Flipped Classroom технологиясы студенттерге сабақ материалдарымен алдын ала танысып алу арқылы әрбір сабаққа дайындықпен келуге, тапсырмаларды жылдам және дұрыс орындауға, кез келген типтегі тапсырманы орындау ережесін тез ұғынып, жылдам әрекет жасауға, басқа студенттермен өзара коммуникацияда жұмыс жасауға, сабаққа ерекше мотивациямен және дайындықпен келуге айқын мүмкіндіктер бергені байқалады. Ал бақылау тобында (В тобы) көрсеткіштер өзгеріссіз деп айтуға болады. Бұл сабақ өту процесінің дәстүрлі түрде және ешқандай жаңашылдық қолданылмай, үйреншікті форматта өтуімен байланыстырылады.

Қорытынды. Түйіндей айтқанда, Flipped Classroom әдісін білім беру процесіне ендірудің тиімділігі мен артықшылықтары тәжірибе жүзінде дәлелденді. Технология студенттердің сабақ оқу әрекеттерінде ерекше мотивацияларының оянуына және зияткерлік қабілеттерінің қалыптасуына едәуір көмектеседі. Әдісті қолданудың негізгі мәні студенттерге жаңа дәріс тақырыбына байланысты материалдарды видео, подкаст, аудиоматериалдар түрінде практикалық сабақ басталардан бұрын жіберу арқылы практикалық сабақтарда басым назарды теориялық білімді тәжірибеде көбірек шындауға аударуды сипаттайды. Сондай-ақ, Flipped Classroom технологиясын сабақ өту процесінде қолдану цифрлық технологиялармен және заманауи электронды платформаларпен тығыз байланысты. Ал қазіргі таңда мобильді құрылғылардың, компьютерлік техникалардың қоғамның барлық сферасына толықтай енген

кезеңінде бұл құралдарды білім беру процесінде қолдану оқытушылар мен студенттер үшін уақытты үнемдей отырып, терең білім алуға жағдай жасайды.

Ал жоғары оқу орындарында болашақ туризм саласының білгір әрі кәсіби мамандарын даярлау үшін білім берудегі аталмыш озық технологияны

қолдану бірінші кезекте, студенттердің кәсіби мамандыққа деген қызығушылықтарын оятады, екінші кезекте теориялық білім мен тәжірибелік қабілеттерді ұштастыра шыңдау арқылы студенттердің болашақ жұмыс ортасындағы кәсіпқойлық деңгейінің артуына мүмкіндіктер пайда болады.

Әдебиеттер

- 1 Джаладян Ю.А., Кусков А.С. Основы туризма: учебник. – М.: КноРус, 2015. – С. 7.
- 2 Писаревский Е.Л. Основы туризма: учебник. - Федеральное агентство по туризму, 2014. – С. 24-28.
- 3 Зорин И.В., Каверина Т.П., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 288 с. – С. 81-87.
- 4 Emine Cabi. The Impact of the Flipped Classroom Model on Students' Academic Achievement // International review of research in open and distributed learning. – 2018. – Vol. 19. – No. 3. – Pp. 203-221.
- 5 Дехтярь Г.М. Стандартизация, сертификация и классификация в туризме: учебное пособие. – М.: Юрайт, 2022. – С. 14.
- 6 Jose Maria Campillo-Ferrer, Pedro Miralles-Martinez. Effectiveness of the Flipped Classroom model on students' self-reported motivation and learning during the COVID-19 pandemic // Humanities & Social Sciences Communications. – 2021. – Vol. 8. – No. 176. – P. 8.
- 7 Malek Jdaitawi. The Effect of Flipped Classroom Strategy on Students Learning Outcomes // International Journal of Instruction. – 2019. – Vol. 12. – No. 3. – P. 667.
- 8 Даулетбаева Л.К. Технология «Flipped Classroom» в обучении иностранному языку // Вестник Северо-Казахстанского Университета имени М. Козыбаева. – 2020. – №1(46). – С. 152-155.
- 9 Гаврилова И.А. Технология «Flipped Classroom» в обучении иностранному языку в юридической магистратуре // Профессиональное образование в современном мире. – 2020. – Т. 10. – №1. – С. 3566-3574.
- 10 Hikma Wardani. Development of students' worksheet with mind mapping strategy to improve creative thinking skills on stoichiometry // Journal of Chemistry Education Research. – 2019. – Vol. 3. – No. 2. – Pp. 58-64.
- 11 Septi Dariyat Aini. Methods of the influence of brainstorming learning on student learning outcomes // The Ellite of Unira. – 2022. – Vol. 5. – No. 2. – Pp. 10-14.
- 12 Rozhkova A., Olentsova J. Case-study method as an educational technology for teaching management students // Education excellence and innovation management: a 2025 vision to sustain economic development during global challenges. Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / International Business Information Management Association (IBIMA). – Seville, Spain, 2020. – P. 3691.
- 13 Budi Waluyo. Task-Based language teaching and theme-based role-play: developing EFL learners' communicative competence // Electronic Journal of Foreign Language Teaching. – 2019. – Vol. 16. – No. 1. – Pp. 153-168.

References

- 1 Dzhahaladjan Ju.A., Kuskov A.S. Osnovy turizma: uchebnik. – M.: KnoRus, 2015. – S. 7.
- 2 Pisarevskij E.L. Osnovy turizma: uchebnik. – Federal'noe agentstvo po turizmu, 2014. – S. 24-28.
- 3 Zorin I.V., Kaverina T.P., Kvartal'nov V.A. Turizm kak vid dejatel'nosti: Uchebnik. – M.: Finansy i statistika, 2005. – 288 s. – S. 81-87.
- 4 Emine Cabi. The Impact of the Flipped Classroom Model on Students' Academic Achievement // International review of research in open and distributed learning. – 2018. – Vol. 19. – No. 3. – Pp. 203-221.
- 5 Dehtjar' G.M. Standartizacija, sertifikacija i klassifikacija v turizme: uchebnoe posobie. – M.: Jurajt, 2022. – S. 14.
- 6 Jose Maria Campillo-Ferrer, Pedro Miralles-Martinez. Effectiveness of the Flipped Classroom model on students' self-reported motivation and learning during the COVID-19 pandemic // Humanities & Social Sciences Communications. – 2021. – Vol. 8. – No. 176. – P. 8.
- 7 Malek Jdaitawi. The Effect of Flipped Classroom Strategy on Students Learning Outcomes // International Journal of Instruction. – 2019. – Vol. 12. – No. 3. – P. 667.
- 8 Dautletbaeva L.K. Tehnologija «Flipped Classroom» v obuchenii inostrannomu jazyku // Vestnik Severo-Kazahstanskogo Universiteta imeni M. Kozybaeva. – 2020. – №1(46). – S. 152-155.
- 9 Gavrilova I.A. Tehnologija Flipped Classroom v obuchenii inostrannomu jazyku v juridicheskoj magistrature // Professional'noe obrazovanie v sovremennom mire. – 2020. – Т. 10. – №1. – S. 3566-3574.
- 10 Hikma Wardani. Development of students' worksheet with mind mapping strategy to improve creative thinking skills on stoichiometry // Journal of Chemistry Education Research. – 2019. – Vol. 3. – No. 2. – Pp. 58-64.
- 11 Septi Dariyat Aini. Methods of the influence of brainstorming learning on student learning outcomes // The Ellite of Unira. – 2022. – Vol. 5. – No. 2. – Pp. 10-14.

- 12 Rozhkova A., Olentsova J. Case-study method as an educational technology for teaching management students // Education excellence and innovation management: a 2025 vision to sustain economic development during global challenges. Proceedings of the 35th International Business Information Management Association Conference (IBIMA) / International Business Information Management Association (IBIMA). – Seville, Spain, 2020. – P. 3691.
- 13 Budi Waluyo. Task-Based language teaching and theme-based role-play: developing EFL learners' communicative competence // Electronic Journal of Foreign Language Teaching. – 2019. – Vol. 16. – No. 1. – Pp. 153-168.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Ризаходжаева Гүльнара Абдумажитовна – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті; Түркістан қ., Қазақстан. e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X</p>	<p>Ризаходжаева Гүльнара Абдумажитовна - доктор PhD, ассоциированный профессор; Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави; г. Туркестан, Казахстан. e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X</p>	<p>Rizakhojayeva Gulnara Abdumajitkizi – PhD, Assist. Professor; Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University; Turkestan, Kazakhstan. e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X</p>

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ
МЕДИЦИНАЛЫҚ-БИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

MEDICAL AND BIOLOGICAL PROBLEMS
OF PHYSICAL EDUCATION

Моисеева Н.А.^а, Процюк О.А., Белькович В.Н.

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

ОЦЕНКА ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ОРГАНИЗМА ПЕРВОКУРСНИЦ СПЕЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ ЕНУ ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

Моисеева Наталья Анатольевна, Процюк Оксана Александровна, Белькович Владимир Николаевич

Оценка физического развития и функционального состояния организма первокурсниц специального медицинского отделения ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Аннотация. Исследование посвящено изучению и оценке физического развития и функционального состояния студенток специального медицинского отделения ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Выявлены основные причины распространенности хронических заболеваний среди девушек в школьный период обучения. Оценка физического развития студенток проводилась с помощью индекса массы тела. Проанализирована связь между имеющимися заболеваниями и показателями индекса массы тела. Для исследования уровня функционального состояния данного контингента учащихся были использованы функциональные пробы с задержкой дыхания Штанге и Генчи, проба Руфье для оценки деятельности сердечно-сосудистой системы. Полученные в ходе исследования результаты свидетельствуют о том, что третья часть обследуемых студенток 1 курса специального медицинского отделения имеет те или иные отклонения от нормы по показателям индекса массы тела, что, в свою очередь, влечет определенный риск для здоровья. Функциональное состояние основных систем организма у большей части студенток оценивается как «удовлетворительное» и «неудовлетворительное». Оценка отдельных показателей физического развития и функционального состояния организма обучающихся позволит преподавателю более грамотно спланировать учебный процесс по дисциплине «Физическая культура» в специальном медицинском отделении, подобрать средства и методы обучения с учетом индивидуального и дифференцированного подхода к занимающимся.

Ключевые слова: физическое развитие, функциональное состояние, функциональная проба, специальное медицинское отделение, специальная медицинская группа.

Moiseeva Natalya Anatolyevna, Protsyuk Oksana Alexandrovna, Belkovich Vladimir Nikolaevich

Assessment of the physical development and functional state of the organism of first-year students of the special medical department of ENU named after L.N. Gumilyov

Abstract. The study is devoted to the study and assessment of the physical development and functional state of female students of the special medical department of L.N. Gumilyov. The main reasons for the prevalence of chronic diseases among girls during the school period of study have been identified. The assessment of the physical development of students was carried out using the body mass index. The relationship between existing diseases and body mass index indicators was analyzed. To study the level of the functional state of this contingent of students, functional tests with breath holding were used – Stange and Genchi, Ryufier's test to assess the activity of the cardiovascular system. The results obtained in the course of the study indicate that a third of the surveyed female students of the 1st year of the special medical department have certain deviations from the norm in terms of body mass index, which in turn entails a certain risk to health. The functional state of the main systems of the body in most students is assessed as «satisfactory» and «unsatisfactory». Evaluation of individual indicators of physical development and the functional state of the body of students will allow the teacher to more competently plan the educational process in the discipline «Physical Education», select the means and methods of teaching, taking into account an individual and differentiated approach.

Key words: physical development, functional state, functional test, special medical department, special medical group.

Моисеева Наталья Анатольевна, Процюк Оксана Александровна, Белькович Владимир Николаевич

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ арнайы медициналық бөлімшесінің 1 курс студенттерінің денесінің физикалық дамуы мен ағзасының функционалдық жағдайын бағалау

Аңдатпа. Зерттеу Л.Н. Гумилев атындағы арнайы медициналық бөлімшесінің студент қыздарының физикалық дамуы мен функционалдық жағдайын зерттеуге және бағалауға арналған. Мектепте оқу кезеңінде қыздар арасында созылмалы аурулардың таралуының негізгі себептері анықталды.

Арнайы медициналық бөлімшесінің студенттерінің физикалық дамуын бағалау дене салмағының индексі көмегімен жүзеге асырылды. Бар аурулар мен дене салмағының индексі көрсеткіштері арасындағы байланыс талданды. Студенттердің осы контингентінің функционалдық жай-күйінің деңгейін зерттеу үшін тыныс алуды ұстап тұратын функционалдық сынамалар – Штанге және Генчи, жүрек-қантамыр жүйесінің қызметін бағалау үшін Руфье сынамасы пайдаланылды. Зерттеу барысында алынған нәтижелер арнайы медициналық бөлімшесінің 1 курсының сұралған студент қыздарының үштен бірінде дене салмағының индексі бойынша нормадан белгілі бір ауытқулар бар екенін көрсетеді, бұл өз кезегінде денсаулыққа белгілі бір қауіп төндіреді. Ағзаның негізгі жүйелерінің функционалдық жағдайы студенттердің көпшілігінде «қанағаттанарлық» және «қанағаттанарлықсыз» деп бағаланады. Білім алушылардың дене дамуының және ағзасының функционалдық жай-күйінің жекелеген көрсеткіштерін бағалау оқытушыға арнайы медициналық бөлімшесінің «Дене шынықтыру» пәні бойынша оқу процесін неғұрлым сауатты жоспарлауға, оқушыларға жеке және сараланған көзқарасты ескере отырып, оқыту құралдары мен әдістерін таңдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: физикалық даму, функционалдық жағдай, функционалдық тест, арнайы медициналық бөлім, арнайы медициналық топ.

Введение. Развитие массового спорта и популяризация здорового образа жизни являются ключом в формировании здоровой нации. Как отметил в своем выступлении Глава государства К.-Ж.К. Токаев, «Залог здоровья – это физическая культура». Направления развития в этой сфере определены в ряде НПА, в том числе в «Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года» Указ Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 168 [1].

Физическая культура в высшем учебном заведении Республики Казахстан является неотъемлемой частью национальной программы по формированию общей и профессиональной культуры личности современного специалиста. По сути, дисциплина «Физическая культура» является единственной дисциплиной, направленной на поддержание и укрепление здоровья студентов, формирование у них теоретических знаний о здоровом образе жизни и потребности в физической активности.

Согласно действующей Типовой учебной программе общеобразовательной дисциплины «Физическая культура» для организаций высшего и (или) послевузовского образования, утвержденной Приказом министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 603, распределение студентов для занятий физической культурой осуществляется по четырем учебным отделениям: основное, подготовительное, специальное (включая группы лечебной физической культуры), спортивное [2].

Одной из важных проблем, которая сегодня стоит перед кафедрами физического воспитания или физической культуры и спорта вузов страны, является ежегодное увеличение контингента студентов, отнесенных по результатам медицинских осмотров в специальное медицинское отделение (СМО), которое, в свою

очередь, состоит из студентов, отнесенных к специальной медицинской группе (СМГ), и студентов, освобожденных от занятий физической культурой на длительные сроки или более короткие, связанные с перенесенными травмами или операциями. Речь идет в большей степени о девушках, так как среди юношей число отнесенных к СМГ или освобожденных от занятий значительно меньше, что не позволяет сформировать отдельные группы.

Очевидно, что то или иное заболевание у конкретной студентки 1 курса было выявлено не вчера. Как правило, многие заболевания у девушек возникают и диагностируются в школьные годы, у кого-то раньше, у кого-то чуть позже.

Распространенность хронических заболеваний среди школьного возраста подтверждается депутатом Сената Парламента РК Сауле Айтпаевой (пленарное заседание Сената Парламента РК от 17 января 2019 г.). В своем докладе она приводит следующие статистические данные: «На первом месте среди заболеваемости школьников находятся заболевания желудочно-кишечного тракта – более 25%, на втором месте – глазные болезни – 16%, на третьем – органов дыхания и кровообращения» [3].

Тенденция ухудшения здоровья среди детей и подростков наблюдается от школьной скамьи до прибытия в университет.

Актуальность исследования обусловлена, с одной стороны, интересом к физическому развитию и функциональному состоянию девушек первого курса СМО, с другой стороны, выбором средств и методов обучения данного контингента обучающихся с учетом их состояния здоровья.

Цель исследования – оценить физическое развитие и функциональное состояние студенток первого курса ЕНУ им. Л.Н. Гумилева СМО для построения эффективного учебного процесса по дисциплине «Физическая культура».

Задачи исследования:

1. Выявить причины, влекущие увеличение числа студенток СМО.
2. Оценить физическое развитие студенток СМО различных нозологических групп.
3. Исследовать функциональное состояние студенток-первокурсниц с помощью функциональных проб и дать оценку.
4. Проанализировать результаты исследования и сделать заключение.

Методы и организация исследования:

- анализ научно-методической литературы;
- анализ документальных материалов;
- метод опроса – беседа;
- метод антропометрических индексов;
- функциональные пробы;
- методы математико-статистической обработки результатов.

В ходе написания статьи были изучены и проанализированы научные статьи, диссертации, учебные пособия и методические рекомендации по организации и проведению занятий со студентами СМО; из документальных материалов – Национальный отчет. Эпидемиологиче-

ский мониторинг детского ожирения и факторов, его формирующих, в Республике Казахстан, 2015-2016 гг. [4]; статистический сборник «Дети Казахстана» (2017); «Результаты эпидемиологического надзора за детским ожирением, питанием и физической активностью» (2020), выполненный совместно Национальным центром общественного здравоохранения, Министерством здравоохранения Республики Казахстан и Cosi – Инициатива ВОЗ по эпиднадзору за детским ожирением.

Исследование проводилось на базе Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева в конце сентября – начале октября 2022 года. Объектом исследования стали девушки первого курса трех факультетов – международных отношений, юридического, физико-технического, отнесенные на основании медицинского осмотра к специальной медицинской группе и освобожденные от занятий на длительные и короткие сроки. Всего в исследовании приняли участие 63 студентки СМО в возрасте 17-18 лет. Расширенные сведения о контингенте трех факультетов отображены в таблице 1.

Таблица 1 – Контингент студентов 1 курса ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Факультет	Общее количество студентов	Из них юношей		Из них девушек	
		Основное отделение	СМО	Основное отделение	СМО
Факультет международных отношений	107	30	5	60	22
Юридический факультет	74	28	5	29	12
Физико-технический факультет	275	84	9	153	29
ИТОГО	456	176	19	280	63

Для выявления причин, повлекших возникновение того или иного заболевания, нами проводились индивидуальные беседы с каждой студенткой, в комфортной учебной обстановке в спортивном зале до начала занятий.

Для изучения уровня физического развития студенток СМО нами были проведены антропометрические измерения длины тела стоя (см) и массы тела (кг), а также при помощи индекса массы тела (ИМТ) определяли степень соответствия веса и роста у каждой девушки.

Для исследования функционального состояния организма студенток 1 курса СМО применяли функциональные пробы. Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы определяли с помощью индекса Руфье (ИР), характеризующего уровень адаптационных резервов кардио-респираторной системы. В основе индекса лежит количественная оценка реакции пульса на кратковременную нагрузку и скорости его восстановления.

Противопоказанием к тестированию является любое острое, подострое заболевание либо

обострение хронического, повышение температуры тела, тяжелое общее состояние [5].

Исследование функционального состояния системы внешнего дыхания проводили с помощью функциональных проб с задержкой дыхания. Студенты выполняли задержку дыхания на вдохе – проба Штанге, с регистрацией времени задержки и задержку дыхания на выдохе – пробу Генчи, также фиксируя время выполнения пробы [6].

Полученные в ходе исследования результаты подвергались математической обработке: рассчитывали среднее арифметическое значение показателя, ошибку средней арифметической и процентное соотношение показателей.

Результаты исследования и их обсуждение. В ходе бесед со студентками 1 курса СМО ЕНУ им. Л.Н. Гумилева был выявлен ряд причин, приводящих к росту числа хронических заболеваний среди школьников и соответственно к росту количества студентов, отнесенных к СМО в вузе:

1. Высокая зрительная нагрузка в школе и дома (изучение учебной литературы, пользование компьютером, смартфонами и т.д.) приводит к распространению среди детей и подростков заболеваний глаз – миопия различной степени, астигматизм и другие.

2. Нерегулярное и неправильное питание способствует возникновению и развитию заболеваний желудочно-кишечного тракта – хро-

нический гастрит, гастроудоденит, панкреатит, дискинезия желчевыводящих путей и другие.

3. Ежедневные стрессовые ситуации провоцируют развитие заболеваний нервной системы.

4. Халатное отношение детей и подростков к своему здоровью, как пребывание без головного убора в холодное время, несоответствие одежды погодным условиям и т.п., влечет за собой развитие хронических простудных заболеваний дыхательных путей.

5. Наследственная предрасположенность к развитию того или иного заболевания.

6. Отсутствие СМГ, а соответственно и занятий по физической культуре в школах РК для детей, имеющих хронические заболевания (детей, подростков либо освобождают от физической культуры, либо включают в урок со здоровыми детьми).

Анализ рабочих журналов, врачебно-контрольных карт, в которые занесены диагнозы обучающихся, показал, что наиболее часто встречающиеся заболевания у студенток СМГ – миопия средней степени, железодефицитная анемия (ЖДА) средней степени, хронический пиелонефрит. Другие заболевания представлены единично.

При определении ИМТ пользовались стандартной формулой: $ИМТ = \frac{масса\ тела\ (кг)}{рост\ (м)^2}$. Полученные данные сравнивали с оценочной таблицей 2.

Таблица 2 – Нормы и отклонения индекса массы тела [7]

Состояние здоровья	ИМТ	Риск для здоровья	Рекомендации
Выраженный дефицит массы тела, истощение	Менее 16,0	Высокий	Рекомендуется повышение массы тела, консультация с врачом
Недостаточная масса тела (дефицит)	16,0 – 18,5	Отсутствует	-
Норма	18,5 – 24,9	-	-
Лишний вес, избыточная масса тела (предожирение)	25,0 -29,9	Повышенный	Рекомендуется снижение массы тела
Ожирение 1 ст.	30,0 – 34,9	Повышенный	Рекомендуется снижение массы тела
Ожирение 2 ст.	35,0 – 39,9	Высокий	Настоятельно рекомендуется снижение массы тела
Ожирение 3 ст.	Более 40,0	Очень высокий	Необходимо срочное снижение массы тела

Анализ данных обследования физического развития студенток с различными заболеваниями с помощью индекса массы тела показал, что

для различных учебных групп он находится в пределах от 15,9 до 32 у.е. Согласно оценке ИМТ по таблице 2, среди обследуемых нормальное

соотношение веса и роста выявлено у 65% девушек ($n=41$); у 8% ($n=5$) наблюдается недостаточная масса тела; состояние здоровья 10% девушек ($n=6$) можно определить как выраженный дефицит массы тела, истощение. Оставшаяся часть студенток имеет избыточную массу тела –

14% ($n=9$) и 3% ($n=2$) девушек имеют ожирение II степени (рисунок 1).

Полученные данные свидетельствуют о том, что 35% студенток 1 курса СМО имеют те или иные несоответствия веса с ростом, что, в свою очередь, влечет определенный риск для здоровья.

Рисунок 1 – Результаты ИТМ среди студенток СМО 1 курса (%)

Тенденция к избыточной массе тела, а также к ожирению 2 ст. отмечается в основном у студенток, освобожденных от занятий физической культурой на длительные сроки с различными заболеваниями.

Девушки с дефицитом массы тела, в основном учащиеся СМГ, имеют разные диагнозы – железодефицитная анемия средней степени тяжести, миопия средней степени с астигматизмом, вегетососудистая дистония (ВСД) и другие.

Несмотря на то, что диагноза ВСД нет в международной классификации болезней, сам комплекс расстройств встречается довольно часто. Одним из многочисленных симптомов ВСД со стороны желудочно-кишечного тракта является потеря аппетита на фоне эмоционального расстройства [8].

Методика выполнения индекса Руфье (ИР) общеизвестна, проста и доступна [9]. Выполнив расчеты по формуле, мы сравнили полученные результаты со следующими критериями: меньше 3 – высокая работоспособность сердечной мышцы; 4-6 – хорошая работоспособность сердечной мышцы; 7-9 – средняя работоспособность сердечной мышцы; 10-14 – удовлетворительная ра-

ботоспособность сердечной мышцы; 15 и выше – неудовлетворительная работоспособность сердечной мышцы [9].

Необходимо отметить, что из 63 обследуемых студенток около 33% не выполняли данную пробу, так как имеют противопоказания для ее выполнения. Это в основном студентки, освобожденные от занятий, имеющие сердечно-сосудистые заболевания, заболевания головного мозга (резидуальная энцефалопатия, эпилепсия, микроаденома гипофиза), заболевания крови (железодефицитная анемия средней и высокой степени), заболевания эндокринной системы (сахарный диабет 1 и 2 типа) и другие.

Исходя из полученных нами исследовательских данных, при выполнении пробы Руфье у 35% девушек наблюдается «удовлетворительная» работоспособность сердечной мышцы, или ее тренированность, у 32% девушек наблюдается «неудовлетворительная» работоспособность сердечной мышцы (рисунок 2). Показатели в пробе Руфье колеблются от 11,8 до 16,0 усл.ед., среднее значение пробы среди обследованных – $13,85 \pm 2,25$.

Рисунок 2 – Результаты пробы Руфье студенток СМО 1 курса (%)

Исследование функционального состояния системы внешнего дыхания проводили с помощью функциональных проб с задержкой дыхания. Студенты выполняли задержку дыхания на вдохе – проба Штанге, с регистрацией времени задержки, и задержку дыхания на выдохе – пробу Генчи, также фиксируя время выполнения пробы [10]. Данные пробы также имеют общие противопоказания: любое острое, подострое заболевание либо обострение хронического, повышение температуры тела, тяжелое общее состояние. Противопоказаны пробы для студенток, имеющих заболевания органов кровообращения (артериальная гипертензия, анемия, компенсированные пороки сердца и др.), нервной системы (внутричерепная гипертензия, гипертензионно-гидроцефальный синдром, резидуальная энцефалопатия и др.).

Средние значения пробы Штанге для нетренированных девушек составляют 35 – 45 секунд [11].

Полученные в ходе исследования результаты демонстрируют следующую картину:

- 27% студенток не выполняли данную пробу, так как имеют противопоказания для ее выполнения;

- у 17% девушек зафиксирован показатель свыше 45 сек., что свидетельствует о хорошем состоянии системы внешнего дыхания;

- 4% имеют удовлетворительный показатель;

- 52% выполняют задержку дыхания на вдохе с оценкой «неудовлетворительно» (рисунок 3). Показатели в пробе Штанге колеблются от 14,0 сек. до 70,0 сек., среднее значение пробы среди обследованных девушек – $25 \pm 1,50$ сек.

Полученные в ходе исследования результаты пробы Генчи сравнивались с оценочной таблицей 3.

Рисунок 3 – Результаты пробы Штанге студенток СМО 1 курса (%)

Таблица 3 – Оценка пробы Генчи (А.Г. Хоружев, 1993)

Оценка	Показатели (с)	
	мужчины	женщины
«5»	58 и выше	38 и выше
«4»	50-57	32-37
«3»	35-49	21-31
«2»	18-34	9-20
«1»	17 и ниже	8 и ниже

Пробу Генчи не выполняли 27% студенток, так как имеют противопоказания для ее выполнения. Показатель свыше 38 сек. зафиксирован у 3% девушек, что свидетельствует об отличном состоянии системы внешнего дыхания; у 2% девушек состояние системы

внешнего дыхания оценивается как хорошее; 32% обследованных выполняют задержку дыхания на выдохе с оценкой «удовлетворительно» и у 36% состояние дыхательной системы оценивается как «неудовлетворительное» (рисунок 4).

Рисунок 4 – Результаты пробы Генчи студенток СМО 1 курса (%)

Показатели в пробе Генчи колеблются от 14,0 сек. до 50,0 сек., среднее значение пробы среди студенток СМГ – $18 \pm 1,0$ сек.

Выводы. В процессе исследовательской работы, с помощью опроса студенток 1 курса СМО, был определен ряд основных причин, которые способствуют возникновению хронических заболеваний у школьников и соответственно росту количества студентов, отнесенных к СМО в вузе.

Данные ИМТ свидетельствуют о том, что 35% студенток 1 курса СМО имеют те или иные несоответствия веса с ростом, что, в свою очередь, влечет тот или иной риск для здоровья. Тенденция к избыточной массе тела, а также к ожирению 2 ст. отмечается в основном у сту-

денток, освобожденных от занятий физической культурой на длительные сроки.

По результатам пробы Руфье, у 35% девушек наблюдается «удовлетворительная» работоспособность сердечной мышцы, у 32% девушек наблюдается «неудовлетворительная» работоспособность сердечной мышцы, что свидетельствует о слабом уровне адаптационных резервов кардиореспираторной системы девушек СМГ. Результаты пробы Штанге выявили, что большая часть студенток 1 курса СМГ – 52% выполняют задержку дыхания на вдохе с оценкой «неудовлетворительно» и имеют слабые возможности дыхательной системы. Результаты пробы Генчи свидетельствуют о том, что 32% выполняют за-

держку дыхания на выдохе с оценкой «удовлетворительно» и 36% оценивают свое состояние дыхательной системы как «неудовлетворительное», что говорит о слабых возможностях дыхательной системы.

Практические рекомендации:

– скорейшее формирование СМГ в школах Республики Казахстан и внедрение занятий по

учебному предмету «Физическая культура» для учащихся с ослабленным здоровьем отдельно от здоровых детей;

– оценка физического развития и функционального состояния учащихся СМО в вузе должна осуществляться с регулярностью два раза в учебном году – в начале и по его окончании.

Литература

- 1 Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года. Указ Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года № 168.
- 2 Об утверждении типовых учебных программ цикла общеобразовательных дисциплин для организаций высшего и (или) послевузовского образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 603.
- 3 Айтпаева С. Чем чаще всего болеют школьники в Казахстане / С. Айтпаева. – Текст: электронный // Казинформ: [сайт]. – URL: https://www.inform.kz/ru/chem-chasche-vsego-boleyut-shkol-niki-v-kazahstane-saule-aytpaeva_a3488943 (дата обращения: 15.10.2022).
- 4 Национальный отчет. Эпидемиологический мониторинг детского ожирения и факторов, его формирующих, в Республике Казахстан, 2015-2016 гг.
- 5 Мандриков В.Б., Мицулина М.П. Методы оценки физического и функционального состояния студентов специального учебного отделения: учебно-методическое пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГМУ, 2012 – 48 с.
- 6 Чедов К.В. Физическая культура. Врачебный контроль и самоконтроль занимающихся физическими упражнениями и спортом: учеб.-метод. пособие для студентов всех направлений подготовки и специальностей / К. В. Чедов; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Электрон. дан. – Пермь, 2021. – 5,12 Мб; 95 с. – ISBN 978-5-7944-3620-4
- 7 Звёздочкина Н.В. Методы исследований в физиологии: учебно-методическое пособие. – Казань: Казанский университет, 2019. – 99 с.
- 8 Вегетосудистая дистония – псевдодиагноз с реальными симптомами. – Текст: электронный // Альфа-Центр Здоровья: [сайт]. – URL: <https://alfazdrav.ru/zabolevania/nevrologicheskie-zabolevaniya/vegeto-sosudistaya-distoniya/> (дата обращения: 16.10.2022).
- 9 Буйкова О.М. Функциональные пробы в лечебной и массовой физической культуре: учебное пособие. – Иркутск: ИГМУ, 2017. – 24 с.
- 10 Ревенко Е.М., Зелова Т.Ф., Кривошекова О.Н. Оценка физического развития и функциональной подготовленности человека: методические указания к выполнению контрольной работы [Электронный ресурс]. – Омск: СибАДИ, 2015. – Режим доступа: свободный после авторизации. (дата обращения: 16.10.2022).
- 11 Пашин А.А. Мониторинг физического развития, физической и функциональной подготовленности учащейся молодежи: учеб. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2015. – 142 с.

References

- 1 Ob utverzhenii Konceptii razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan do 2025 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 11 janvarja 2016 goda № 168.
- 2 Ob utverzhenii tipovyh uchebnyh programm cikla obshheobrazovatel'nyh disciplin dlja organizacij vysshego i (ili) poslevuzovskogo obrazovaniya. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2018 goda № 603.
- 3 Ajtpaeva S. Chem chashhe vsego boleyut shkol'niki v Kazahstane / S. Ajtpaeva. – Tekst: jelektronnyj // Kazinform: [sajt]. – URL: https://www.inform.kz/ru/chem-chasche-vsego-boleyut-shkol-niki-v-kazahstane-saule-aytpaeva_a3488943 (data obrashhenija: 15.10.2022).
- 4 Nacional'nyj otchet. Jepidemiologicheskij monitoring detskogo ozhireniya i faktorov, ego formirujushhih, v Respublike Kazahstan, 2015-2016 gg.
- 5 Mandrikov V.B., Miculina M.P. Metody ocenki fizicheskogo i funkcional'nogo sostojaniya studentov special'nogo uchebnogo otdelenija: uchebno-metodicheskoe posobie. – Volgograd: Izd-vo VolGMU, 2012 – 48 s.
- 6 Chedov K.V. Fizicheskaja kul'tura. Vrachebnyj kontrol' i samokontrol' zanimajushhihsja fizicheskimi uprazhnenijami i sportom: ucheb.-metod. posobie dlja studentov vseh napravlenij podgotovki i special'nostej / K. V. Chedov; Perm. gos. nac. issled. un-t. – Jelektron. dan. – Perm', 2021. – 5,12 Mb; 95 s. – ISBN 978-5-7944-3620-4
- 7 Zvjozdochkina N.V. Metody issledovanij v fiziologii: uchebno-metodicheskoe posobie. – Kazan': Kazanskij universitet, 2019. – 99 s.
- 8 Vegetososudistaja distonija – psevdodiagnoz s real'nymi simptomami. – Tekst: jelektronnyj // Al'fa-Centr Zdorov'ja: [sajt]. – URL: <https://alfazdrav.ru/zabolevania/nevrologicheskie-zabolevaniya/vegeto-sosudistaya-distoniya/> (data obrashhenija: 16.10.2022).
- 9 Bujkova O.M. Funkcional'nye proby v lechebnoj i massovoj fizicheskoy kul'ture: uchebnoe posobie. – Irkutsk: IGMU, 2017. – 24 s.

- 10 Revenko E.M., Zelova T.F., Krivoshehikova O.N. Ocenka fizicheskogo razvitiya i funkcional'noj podgotovlennosti cheloveka: metodicheskie ukazaniya k vypolneniju kontrol'noj raboty [Elektronnyj resurs]. – Omsk: SibADI, 2015. – Rezhim dostupa: svobodnyj posle avtorizacii. (data obrashhenija: 16.10.2022).
- 11 Pashin A.A. Monitoring fizicheskogo razvitiya, fizicheskoy i funkcional'noj podgotovlennosti uchashhejsja molodezhi: ucheb. – Penza: Izd-vo PGU, 2015. – 142 s.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Моисеева Наталья Анатольевна – педагогика ғылымдарының магистрі, дене шынықтыру және спорт кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан e-mail: n.mendybaeva@yandex.ru</p>	<p>Моисеева Наталья Анатольевна – магистр педагогических наук, ст. преподаватель кафедры физической культуры и спорта, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан e-mail: n.mendybaeva@yandex.ru</p>	<p>Moiseeva Natalia Anatolyevna – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Physical Culture and Sports, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan e-mail: n.mendybaeva@yandex.ru</p>

¹Шепетюк М.Н.^а, ¹Телемгенова А.М., ¹Торегожина А.Ж., ¹Салыкова А.А.,
²Кудашова Н.В.

¹Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

²Центр спортивной медицины и реабилитации, г. Алматы, Казахстан

РАЗЛИЧНЫЕ ВАРИАНТЫ ОЦЕНКИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОРГАНИЗМА ДЗЮДОИСТОК

Шепетюк Михаил Николаевич, Телемгенова Айгерим Маратовна, Торегожина Айгерим Жанатовна, Салыкова Ажар Амангелдыевна, Кудашова Наталья Викторовна

Различные варианты оценки функциональных возможностей организма дзюдоисток

Аннотация. Авторы обосновывают необходимость высоких функциональных показателей организма дзюдоисток для ведения соревновательных встреч в высоком темпе во время всего поединка, проведения регулярного контроля за состоянием различных функциональных систем организма с целью получения объективных данных для планирования тренировочных нагрузок и внесения корректив в случае необходимости, оценки уровня физической работоспособности дзюдоисток в лабораторных условиях с применением комплексного медико-биологического обследования, включающего регистрацию антропометрических показателей, определение состава тела, оценку текущего состояния и функциональных возможностей аппарата внешнего дыхания, сердечно-сосудистой системы, определения реакции организма на мышечные нагрузки возрастающей мощности, включая и максимальные, регулярных обследований у медицинских специалистов с целью получения допуска к тренировочному процессу, обязательного тестирования дзюдоисток в условиях выполнения работы в режиме соревновательных нагрузок, а также анализа проведения технико-тактических действий в соревнованиях для оценки функциональных возможностей.

Ключевые слова: дзюдо, функциональные возможности, работоспособность, тренировочный процесс.

Shepetyuk Mikhail Nikolaevich, Telemgenova Aigerim Maratovna, Toregozhina Aigerim Zhanatovna, Salykova Azhar Amangeldievna, Kudashova Natalia Viktorovna

Various options for assessing the functional capabilities of the body of judoka

Abstract. The authors substantiate the need for high functional capabilities of the judoka's body to conduct competitive meetings at a high pace during the entire duel, to conduct regular monitoring of the state of various functional systems of the body in order to obtain objective data for planning training loads and making adjustments, if necessary, to assess the level of physical performance of judoka in laboratory conditions using a comprehensive medical and biological examination including registration of anthropometric indicators, determination of body composition, assessment of the current state and functionality of the external respiration apparatus, the cardiovascular system, determination of the body's response to muscle loads of increasing power, including maximum, regular examinations by medical specialists in order to obtain admission to the training process, mandatory testing of judoka in conditions of work in the mode of competitive loads, as well as analysis of technical and tactical actions in competitions to evaluate functionality.

Key words: judo, functionality, performance, training process.

Шепетюк Михаил Николаевич, Телемгенова Айгерим Маратовна, Торегожина Айгерим Жанатовна, Салыкова Ажар Амангелдыевна, Кудашова Наталья Викторовна

Дзюдошылар денесінің функционалдығын бағалаудың әртүрлі нұсқалары

Аңдатпа. Авторлар бүкіл жекпе-жек кезінде жоғары қарқынмен бәсекеге қабілетті кездесулер өткізу, жаттығу жүктемелерін жоспарлау және қажет болған жағдайда түзетулер енгізу үшін объективті деректер алу, кешенді медициналық-биологиялық зерттеуді қолдана отырып, зертханалық жағдайда дзюдошылардың физикалық жұмыс қабілеттілігінің деңгейін бағалау мақсатында дененің әртүрлі функционалдық жүйелерінің жай-күйіне тұрақты бақылау жүргізу үшін дзюдошылар денесінің жоғары функционалдық мүмкіндіктерінің қажеттілігін негіздейді, антропометриялық көрсеткіштерді тіркеуді, дене құрамын анықтауды қамтиды, сыртқы тыныс алу аппаратының, жүрек-қан тамыр жүйесінің ағымдағы жай-күйі мен функционалдық мүмкіндіктерін бағалау, жаттығу процесіне рұқсат алу, жарыс жүктемелері режимінде жұмысты орындау жағдайында дзюдошыларды міндетті тестілеу, сондай-ақ техникалық-тактикалық жұмыстарды жүргізуді талдау мақсатында медицина мамандарының максималды, тұрақты тексерулерін қоса алғанда, функционалдылықты бағалау үшін жарыстардағы әрекеттер есіп келе жатқан қуаттың бұлшықет жүктемелеріне ағзаның реакциясын анықтау.

Түйін сөздер: дзюдо, функционалдылық, өнімділік, жаттығу процесі.

Введение. Современная конкуренция в мужском и женском дзюдо предъявляет повышенные требования к организации и планированию учебно-тренировочного процесса. Поединки характеризуются быстроизменяющейся ситуацией в ходе встречи, высокой интенсивностью технико-тактических действий, проявлением максимальных мышечных усилий в сложившихся условиях.

Соревновательная деятельность дзюдоисток проходит с переменной интенсивностью нервно-мышечных напряжений, большим количеством соревновательных поединков от 5 до 8 в течение одного дня. Достижение высоких спортивных показателей будет достижимо при проведении тренировочного процесса на пределе человеческих возможностей, с постепенным повышением функциональной работоспособности систем организма [1].

Развивая функциональную работоспособность дзюдоисток, необходимо учитывать, медицинские аспекты: учёт возрастных и половых различий, адаптационных возможностей организма, принципа последовательности развития функциональных систем, позволяющих исключить патологическое влияние тренировочного процесса [2].

В результате тренировочной и соревновательной деятельности дзюдоисток в их организме происходят значительные физиологические и биохимические сдвиги, которые подчиняются биологическим законам.

Основной задачей совершенствования функциональной работоспособности в дзюдо является развитие условных рефлексов, позволяющих объединить процессы формирования межмышечной и внутримышечной координации и скорости проведения импульса на основе высокого уровня энергетического обеспечения и адаптации организма к гипоксии и ацидозу [3].

Целенаправленная подготовка в дзюдо ведет к перестройке в деятельности ведущих функциональных систем организма, выражающейся в повышении производительности сердечно-сосудистой системы, расширении капиллярной сети работающих мышц, повышении производительности системы дыхания, осуществлении более быстрых и совершенных приспособительных реакций, направленных на сохранение и повышение работоспособности.

Достижение пика спортивной формы связано с максимальным напряжением и мобилизацией всех систем организма, сопровождается не только максимальной адаптацией к мышечной

работе, но и снижением сопротивляемости организма и возникновением заболеваний воспалительного характера.

Во избежание негативных последствий влияния тренировочных нагрузок на организм дзюдоисток и учёта индивидуальных возможностей спортсменов к выполнению предлагаемых тренировочных заданий необходимо регулярно проводить оценку возможностей функциональных систем и корректировать разработанные планы индивидуально с учётом результатов обследований [4].

Цель исследования – проанализировать методики оценки функционального состояния дзюдоисток.

Задачи исследования:

- оценка уровня физической работоспособности дзюдоисток в лабораторных условиях;
- определение специальной тренированности с учётом особенностей борьбы дзюдо.

Методы и организация исследования. Исследования проводились с женской национальной сборной командой Казахстана по дзюдо с 2016 по 2022 год. В состав команды, участвовавшей в обследовании, входило 14 спортсменок, из них: мастеров спорта международного класса – 4, мастеров спорта – 10, возраст спортсменок – от 19 до 32 лет. Обследования проводились на спортивной базе АИБА, институте спорта КазАСТ, горнолыжной базе Шымбулак, Центре спортивной медицины и реабилитации (г. Алматы) и во время Чемпионата Азии 2022 года, Чемпионатов Республики Казахстан 2016-2021 годов.

Развитие функциональных возможностей организма дзюдоисток зависит от степени подготовленности и слаженности работы всех систем организма работоспособности нервных клеток, дыхания, кровообращения и состояния опорно-двигательного аппарата.

Организм развивается под влиянием генотипа (наследственности), двигательной активности, тренировочной, спортивно-соревновательной деятельности, а также факторов постоянно изменяющихся внешней природной и социальной сред. В спорте происходят значительные изменения показателей функциональных систем организма, обусловленные адаптацией организма спортсмена к соревновательной деятельности в дзюдо, также изменения происходят постепенно в процессе многолетней подготовки и стимулируются направленностью тренировочных нагрузок на увеличение соответствующих функциональных возможностей.

Эффективность тренировочного процесса в соревновательной деятельности дзюдоисток зависит от качественного контроля за индивидуальным функциональным состоянием спортсменов, что позволяет определить основные направления учебно-тренировочного процесса и проводить оперативную коррекцию объёма и интенсивности тренировочной нагрузки на этапах годичной подготовки.

Основными задачами комплексного обследования дзюдоисток являются:

- осуществление контроля за функциональным состоянием организма, отслеживание адаптационных изменений в основных энергетических системах и функциональной перестройки организма в процессе тренировок;

- проведение диагностики предпатологических и патологических изменений метаболизма;

- оценка уровня тренированности атлета, адекватности применения фармакологических и других восстанавливающих средств [5].

Национальная женская сборная команда Казахстана по дзюдо проводила углубленное комплексное медико-биологическое обследование в научно-исследовательском институте спорта КазАСТ. Программа обследования включала регистрацию основных антропометрических показателей, определение состава тела, оценку текущего состояния и функциональных возможностей аппарата внешнего дыхания (ЖЕЛ и МВЛ), газового обмена, крови, кровообращения, а также оценку реакции организма на мышечные нагрузки возрастающей метаболической мощности, включая и максимальные на велоэргометре и ручном эргометре.

Все процедуры нагрузочных испытаний выполнялись по стандартной методике, принятой в нашей стране и за рубежом при проведении углубленных комплексных обследований профессиональных спортсменов. Все показатели дзюдоисток измерялись в состоянии покоя, все время и после дозированных и максимальных физических нагрузок.

Результаты проведенных обследований излагались в итоговом отчёте, в котором были отражены следующие показатели: резервные возможности респираторного аппарата, физической работоспособности при частоте сердечных сокращений 130, 150, 170 уд/мин и максимальной ЧСС, аэробные и анаэробные возможности организма, уровень функциональных резервов дыхания, газового обмена, кровообращения и крови. Полученные показатели позволяют объективно оценить уровень физической работоспособности и выносливости спортсменов, а также переносимости острой двигательной гипоксии, связанной с дефицитом кислорода.

Результаты исследования и их обсуждение. Показатели физической работоспособности при разных режимах частоты сердечных сокращений, представленные в таблице 1, позволяют сделать заключение о динамике оценок физической работоспособности спортсменок по мере повышения её мощности.

Проводить обследования лучше в конце подготовительного периода, перед серией официальных стартов, чтобы сделать заключение о физическом состоянии организма дзюдоисток.

Таблица 1 – Уровень физической работоспособности при разных режимах частоты сердечных сокращений и максимальное потребление кислорода женской сборной команды РК по дзюдо

№ п/п	Обследуемые	Физическая работоспособность, кгм												Максимальное потребление кислорода, мл		
		ЧСС 130 уд/мин			ЧСС 150 уд/мин			ЧСС 170 уд/мин			Максимальная ЧСС			мин.	мин/кг	оценка
		мин.	мин/кг	оценка	мин.	мин/кг	оценка	мин.	мин/кг	оценка	мин.	мин/кг	оценка			
1	К.О.	320	5,95	плох.	550	10,20	пониж.	855	15,87	сред.	1166	21,64	хор.	2912	54,03	хор.
2	Д.А.	265	5,23	оч. плох.	350	6,92	оч. плох.	510	10,08	оч. плох.	916	18,11	пониж.	2470	48,81	хор.
3	У.М.	682	10,25	отл.	921	13,83	хор.	1160	17,41	хор.	1222	18,34	пониж.	2946	44,23	сред.
4	К.Д.	578	8,06	сред.	860	12,00	сред.	1142	15,93	сред.	1222	17,05	пониж.	3113	43,42	сред.

5	Б.А.	292	5,66	оч. плох.	452	8,75	плох.	611	11,84	плох.	880	17,05	пониж.	2220	43,03	пониж.
6	К.М.	604	9,36	хор.	846	13,11	хор.	1088	16,87	хор.	1283	19,89	сред.	2764	42,85	пониж.
7	П.А.	344	6,81	пониж.	496	9,81	пониж.	717	14,16	пониж.	983	19,43	пониж.	2160	42,68	пониж.
8	У.Д.	438	6,16	плох.	567	7,98	пониж.	1008	14,18	пониж.	1240	17,44	пониж.	2770	38,96	плох.
9	С.А.	686	8,62	хор.	984	12,37	хор.	1282	16,12	сред.	1406	17,68	пониж.			
10	И.М.	280	5,58	оч. хор.	389	7,75	оч. плох.	498	9,92	оч. плох.	634	12,64	оч. плох.	1838	36,61	оч. плох.

В программу обследования была включена ручная эргометрия в режиме частоты сердечных сокращений 130, 150, 170 и от максимальной ЧСС. Результаты показали, что у большинства

дзюдоисток низкая работоспособность мышц верхнего плечевого пояса и даже очень лёгкая нагрузка на руки сопровождаются чрезмерным увеличением частоты пульса. (Таблица 2)

Таблица 2 – Уровень физической работоспособности при разных режимах частоты сердечных сокращений и объём работы, выполненной при ручной эргометрии у женской сборной команды РК по дзюдо

№ п/п	Обследуемые	Физическая работоспособность, кгм								Максимальное потребление кислорода, мл	
		ЧСС 130 уд/мин		ЧСС 150 уд/мин		ЧСС 170 уд/мин		Максимальная ЧСС			
		мин.	мин/кг	мин.	мин/кг	мин.	мин/кг	мин.	мин/кг	мин.	мин/кг
1	К.О.	144	2,67	301	5,58	458	8,49	665	12,34	5340	99
2	Д.А.	52	1,03	72	1,42	91	1,80	401	7,93	1178	35
3	У.М.	91	1,37	124	1,87	473	7,10	648	9,73	5548	83
4	К.Д.	113	1,58	212	2,96	382	5,33	670	9,35	6027	84
5	Б.А.	49	0,95	85	1,64	172	3,34	504	9,76	4362	84
6	К.М.	98	1,52	141	2,19	319	4,95	538	8,34	4500	70
7	П.А.	68	1,34	329	6,50	590	11,65	792	15,65	5419	107
8	У.Д.	86	1,22	124	1,74	406	5,71	520	7,32	2974	42
9	С.А.	120	1,51	224	2,82	412	5,19	761	9,57	7036	88
10	И.М.	54	1,04	75	1,50	96	1,91	423	8,42	3377	67

Определение максимальной вентиляции лёгких служит тестом для оценки функциональных резервов дыхательной системы у дзюдоисток, позволяет корректировать содержание тренировочного процесса в случае необходимости.

Контроль за функциональным состоянием дзюдоисток очень важен при проведении тренировочных занятий в условиях среднегорья [6]. Спортсменки проходят обследование после ак-

климатизации (на 4-5 день) и после выполнения основной работы (на 14-16 день), что позволяет оценить адаптацию систем организма к выполненным нагрузкам. В программу обследований входят ЭКГ, общий и биохимический анализ крови и мочи (Таблица 3). В случае выявления изменений в показателях тренером принимается решение о коррекции тренировочной программы индивидуально для каждой дзюдоистки.

Таблица 3 – Показатели биохимического обследования дзюдоистов участников УТС в условиях среднегорья (2250 м)

Ф.И.О.	Показатели, обследования					
	Мочевина 1,7-8,3	АЛТ 4-36	Гемоглобин 120-174	АСТ 4-36	Креатин 44-97	Альбумин 38-51
	17,6 28,6	17,6 28,6	17,6 28,6	17,6 28,6	17,6 28,6	17,6 28,6
М.А.	6,7 7,9	16 14	170 167	32 27	40,3 71,6	47,4 61,4
У.М.	5,0 5,4	16 23	147 148	20 22	50,5 90,1	47 57,2
С.Е.	6,1 5,9	16 24	142 180	26 40	55,3 88,9	48,1 61,1
Ж.Е.	6,3 7,4	25 32	154 169	23 22	78,1 111,1	49,2 61,9
С.Д.	6,9 8,7	21 25	175 180	28 17	70,2 143,1	41,8 59,3
Х.Д.	6,5 8	21 21	165 166	73 24	52,9 149,9	50,7 59,2
Р.М.	6,9	47	154 154	39	113,7	60,4

Для спортсменок, входящих в состав сборных команд, проводится обследование два раза в год в центре спортивной медицины и реабилитации. Спортсменки проходят медицинский осмотр у медицинских специалистов различного

профиля и сдают необходимые анализы, кроме того, определяется функциональное состояние организма после тестирования на велоэргометре, далее дается заключение врача с учетом полученных результатов (Таблица 4).

Таблица 4 – Оценка физической работоспособности по Карпману В.Л. (дзюдо – женщины)

№ п/п	Ф.И.О.	Дата	Вес	Рост	ЖЕЛ	Динамометрия кистевая	Физ. развитие	НВ г/л НСТ %	ЭКГ	PWC170 МПК	Физическая работоспособность	Диагноз
1	А.А МСМК 01.11.88	02.18	80,7	160,0	3140	35/27	Среднее	135 37,2	Без патологий	1875/23,6 5195/64,3	Средняя	Миопия слабой степени ОИ. Допуск.
2	Р.З. МС 20.05.91	17.06.18.	81,0	179,0	4500	37/35	Выше среднего	113 33,3	Без патологий	1847/22,8 5133/63,3	Средняя	Анемия 1 ст. Допуск.
3	У.М. МСМК 03.04.88	02.18	69,4	170,0	4540	40/37	Среднее	135 36,5	Без патологий	1735/25,0 4887/70,8	Выше средней	Практически здорова. Допуск.
4	Щ.А. МС 02.05.95	01.18	68,4	169,0	4230	30/26	Среднее	125 35,1	Без патологий	1123/16,4 3540/51,7	Ниже средней	Практически здорова. Допуск.
5	И.Г. МСМК 12.09.83	11.06.18	97	168	5500	40/40 выше	Выше среднего	134 37,2	Синусовая аритмия	-	--	Стрессорная кардиомиопатия. Условный допуск.

В заключение отражены, индивидуально по каждой спортсменке, результаты оценки физического развития (вес, рост, весовой индекс, жировая ткань, мышцы, вода), уровень физической работоспособности (по Карпману), заключение узких специалистов (какие выявлены отклонения), данные инструментального, функционального, лабораторных методов (анализ крови и мочи), УЗИ области брюшной полости и почек, заключение спортивного врача, формулируются рекомендации по тренировочному процессу, а также профилактике и лечению выявленных отклонений в работе органов и систем организма.

Функциональные возможности организма дзюдоисток можно определить, выполняя специальную работу, характерную тем нагрузкам, которые испытывает организм в соревно-

вательных встречах. Для объективной оценки работоспособности систем организма нами проводятся специальные обследования с использованием борцовского манекена, тестера «POLAR», а также применяя анализ видеозаписей соревновательных встреч с регистрацией попыток проведения технических действий (оцененных и не оцененных) во время соревновательной встречи.

М.Н. Шепетюк с соавторами (2019), анализируя соревновательные встречи Чемпионата Республики Казахстан 2018 года в г. Астане, определили количество попыток проведения технических действий в каждой весовой категории по минутам и их общее количество, сколько попыток судьи оценили и сколько не оценили (Рисунок 1) [7].

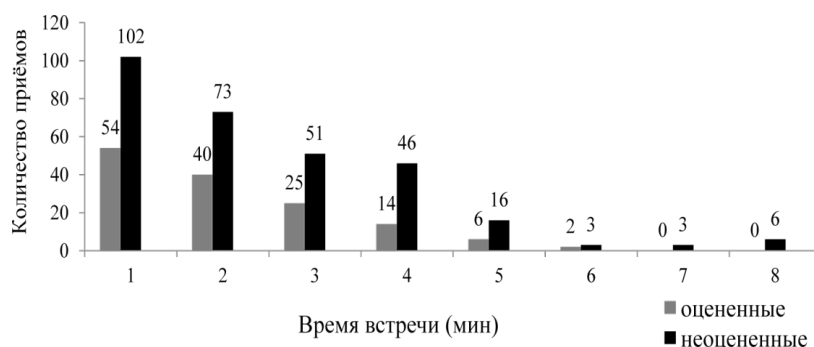

Рисунок 1 – Количество оцененных и неоцененных попыток проведения приема во всех встречах по минутам

Авторами было сделано следующее заключение: стабильное снижение количества попыток проведения технических действий с первой минуты до окончания встречи (1 минута 102 попыток, 2 минута 73, третья минута – 51, четвертая минута – 46, пятая – 16, шестая – 3, седьмая – 3, восьмая – 6) и количество оцененных приёмов соответственно 54, 40, 25, 14, 6, 2, 0, 0 можно объяснить низким уровнем специальной выносливости. Обобщая результаты встреч Чемпионата Республики Казахстан 2018 года, авторами предложены следующие рекомендации:

- при планировании учебно-тренировочного процесса дзюдоисток необходимо существенно увеличить количество времени для развития специальной выносливости в тренировочных занятиях на татами и в ходе выполнения специальных физических упражнений;

- при подборе средств для развития специальной выносливости необходимо, чтобы время

выполнения заданий с высокой интенсивностью в интервальном режиме длилось от 4 и более минут.

Сегодня внедряются новые методики контроля за адаптацией систем организма к тренировочным нагрузкам во время выполнения заданий, в частности тестирование частоты сердечных сокращений при помощи программы «POLAR». Спортсменкам закрепляли тестеры до начала тренировки, подключали их к программе и снимали только по окончании занятия. Компьютерная программа фиксировала время работы в пяти рабочих зонах, количество затраченных калорий и показатели ЧСС во время занятия (Таблица 5). Во время занятий ведется протокол регистрации тренировочных заданий и время их выполнения, что позволяет оценить реакцию организма на выполняемую нагрузку. Все данные ЧСС отражались на мониторе и в случае необходимости тренер может вмешаться в тренировочный процесс и скорректировать нагрузку.

Таблица 5 – Показатели ЧСС при выполнении тренировочной нагрузки Национальная сборная команда РК по дзюдо (женщины)

№	Ф.И.О	Рост	Возраст	Вес	HR		Рабочая зона (мин)				Затрачено калорий, ккал	
					AVG	MAX	1	2	3	4	5	
1	А.А	155	25	51	123 63 %	177 90 %	27.29 51 %	08.37 16 %	04.03 8 %	13.23 25 %	0.13 0 %	269
2	Д.А.	174	22	79	135 68 %	179 90 %	11.43 22 %	22.57 43 %	07.45 14 %	11.01 20 %	0.20 1 %	442
3	Б. З.	172	27	72	117 61 %	162 84 %	32.23 60 %	08.17 15 %	06.32 12 %	06.31 12 %	0.00 0 %	333
4	Е.С.	160	19	65	121 60 %	179 89 %	36.03 67 %	02.45 5 %	04.08 8 %	10.50 20 %	0.00 0 %	275
5	М.Н.	170	26	96	107 55 %	143 74 %	45.15 84 %	07.29 14 %	01.02 2 %	0.00 0 %	0.00 0 %	219
6	К.Б.	164	27	62	145 75 %	189 97 %	14.03 26 %	08.59 17 %	05.40 11 %	09.11 17 %	15.53 30 %	457

Современные требования к интенсивности ведения соревновательной встречи в максимальном темпе значительно повысили роль функциональной подготовленности дзюдоисток. Потребность в регулярном контроле за функциональной подготовленностью существенно возросла. В женской команде дзюдо используется тест с бросками борцовского манекена по разработанной казахстанскими специалистами методике. В течение 4-х минут спортсменки выполняют броски по следующей схеме: 10 сек – бросок; 10 сек. – бросок; 10 сек. – максимальное количество

бросков. Последовательность и количество выполняемых бросков были определены на основании модельных показателей активности, т.е. 20-23 сек. – одна реальная попытка проведения технико-тактических действий [8].

Количество и качество бросков во время тестирования оценивались экспертами и сразу по окончании теста у спортсменок регистрировались показатели ЧСС, артериального давления и частоты дыхания с целью оценить время восстановления организма спортсменок после выполненной работы (Таблица 6).

Таблица 6 – Показатели количества и качества бросков в предварительном тестировании дзюдоисток

ФИО	Показатель	Время в минутах				Количество бросков
		1	2	3	4	
П-ва А	Количество бросков	14	13	14	15	56
	Качество бросков	5,0	5,0	4,9	5,0	
Б-ва А	Количество бросков	16	13	14	16	59
	Качество бросков	5,0	4,8	4,9	5,0	
Г-х О	Количество бросков	13	11	11	10	45
	Качество бросков	5,0	4,7	4,7	4,6	
М-ва Л	Количество бросков	17	16	14	16	63
	Качество бросков	5,0	4,9	4,7	4,8	

К-о О	Количество бросков	17	16	16	17	66
	Качество бросков	5,0	4,9	4,9	5,0	
К-ва Н	Количество бросков	12	10	8	7	37
	Качество бросков	5,0	4,8	4,6	4,7	

Критериями оценки функционального состояния спортсменок являлись показатели количества и качество бросков, проведенных в каждую минуту, а также время восстановления организма.

Параметры тренировочных нагрузок должны соответствовать текущему состоянию тренирующегося человека и соразмеряться с естественным ритмом возрастного развития и его потенциала, что является одним из направлений комплексного контроля в спорте [9, 10].

Выводы. Достижение высоких спортивных результатов в дзюдо возможно при хорошей функциональной подготовленности, поэтому необходимо регулярно контролировать влияние тренировочных нагрузок на организм спортсменок. В практической деятельности тренерами и специалистами применяются различные методики тестирования. Для определения уровня физической работоспособности дзюдоисток наиболее эффективным является тестирование в лабора-

торных условиях. В программу обследования необходимо включать регистрацию антропометрических показателей, определение состава тела, функциональные возможности дыхательной системы (ЖЕЛ, МВЛ), газового обмена, выполнение ступенчатой нагрузки при пульсе 130, 150, 170 ударов в минуту и максимальном ЧСС. Специальную работоспособность дзюдоисток необходимо определять при выполнении работы в соревновательном режиме. При обследовании дзюдоисток рекомендуем применять тестирование по методике POLAR с использованием борцовского манекена по апробированной методике (10 сек. – бросок, 10 сек. – максимальное количество бросков) с контролем восстановления. Объективные данные по определению функциональной подготовленности можно получить, анализируя техническую подготовленность участников соревнований с регистрацией времени попыток проведения технических действий в ходе встречи.

Литература

- 1 Зебзеев В.В., Зекрин Ф.Х., Зданович О.С. Методика индивидуально-группового развития специальной выносливости дзюдоистов-юниоров // Наука и спорт: современные тенденции. – 2013. – №1 – С. 30-36.
- 2 Зебзеев, В.В. Анализ специальной физической подготовленности дзюдоистов –юниоров / Зебзеев В.В., Зданович О.С. // Теория и практика физической культуры. – 2013. – №2. – С. 68-70.
- 3 Пашинцев В.Г. Адаптация биоэнергетических процессов в развитии выносливости и скоростно-силовых качеств квалифицированных дзюдоистов: дис. ... д. б. н.: 03.03.01: Мос. гос. академия ветеринарной медицины и биотехнологии – МВА имени К.И. Скрябина. – М., 2016. – 355 с.
- 4 Кахабришвили З.Г. Использование специфических тестов для оценки функционального состояния борцов дзюдо / Кахабришвили З.Г., Ахалкаци В.Ю., Квиникадзе Д.Г. // Теория и практика физической культуры. – 2013. – №2. – С. 36-37.
- 5 Никулин Б.А., Родионова И.И. Биохимический контроль в спорте [Текст]: науч.-метод. пособие / Б. А. Никулин, И. И. Родионова. – М.: Советский спорт, 2011. – 232 с. – ISBN 978-5-9718-0484-0.
- 6 Маженов С.Т., Крушбеков Е.Б., Кудашова Н.В., Шепетюк М.Н., Конакбаев Б. Использование методик педагогического и медико-биологического контроля для оценки адаптации организма дзюдоисток к нагрузкам различной интенсивности // Олимпийский спорт и спорт для всех. XX Международный конгресс. – СПб., 2016. – С. 513-516.
- 7 Шепетюк М.Н., Альмуханбетова Г.Н., Кусакбаева Б.А., Имангалиева М.М., Кашкын Ж.С. К вопросу оценки специальной выносливости дзюдоисток, используя результаты регистрации технических действий // Теория и методика физической культуры. – 2019. – №1. – С. 94-99.
- 8 Шепетюк Н.М., Шепетюк М.Н., Нуралиева Б.С., Сайлаубаев Ж.Н., Альмуханбетова Г.Н. Оценка специальной выносливости дзюдоисток, используя броски борцовского манекена // Теория и методика физической культуры. – 2015. – №4. – С. 86-90.
- 9 Бальсевич В.К. Естественнонаучные предпосылки разработки высоких технологий подготовки спортивной элиты // Моделирование управления движением человека: Сб. науч. тр. / Под ред. Шестакова М.П., Аверкина А.Н. – М.: Спорт - АкадемПресс, 2003. – С. 203-222.
- 10 Федоров А.И. Комплексный контроль в спорте: теоретико-методические и информационные аспекты: учебное пособие / А.И. Федоров, И.П. Сивохин, В.Н. Авсиевич. – Костанай: КГПУ им. У. Султангазина, 2019. – 140 с. – ISBN 978-601-7601-00-3.

References

- 1 Zebzeev V.V., Zekrin F.H., Zdanovich O.S. Metodika individual'no-grupпового razvitiya special'noj vynoslivosti dzjudoistov-juniorov // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2013. – №1 – S. 30-36.
- 2 Zebzeev, V.V. Analiz special'noj fizicheskoj podgotovlennosti dzjudoistov –juniorov / Zebzeev V.V., Zdanovich O.S. // Teorija i praktika fizicheskoj kul'tury. – 2013. – №2. – S. 68-70.
- 3 Pashincev V.G. Adaptacija bioenergeticheskikh processov v razvitiі vynoslivosti i skorostno-silovykh kachestv kvalificirovannykh dzjudoistov: dis. ... d. b. n.: 03.03.01: Mos. gos. akademiya veterinarnoj mediciny i biotekhnologii – MVA imeni K.I. Skrjabina. – M., 2016. – 355 s.
- 4 Kahabrishvili Z.G. Ispol'zovanie specificheskikh testov dlja ocenki funkcional'nogo sostojaniya borcov dzjudo / Kahabrishvili Z.G., Ahalkaci V.Ju., Kvinikadze D.G. // Teorija i praktika fizicheskoj kul'tury. – 2013. – №2. – S. 36-37.
- 5 Nikulin B.A., Rodionova I.I. Biohimicheskij kontrol' v sporte [Tekst]: nauch.-metod. posobie / B. A. Nikulin, I. I. Rodionova. – M.: Sovetskij sport, 2011. – 232 s. – ISBN 978-5-9718-0484-0.
- 6 Mazhenov S.T., Krushbekov E.B., Kudashova N.V., Shepetjuk M.N., Konakbaev B. Ispol'zovanie metodik pedagogicheskogo i mediko-biologicheskogo kontrolja dlja ocenki adaptacii organizma dzjudoistok k nagruzkam razlichnoj intensivnosti // Olimpijskij sport i sport dlja vseh. XX Mezhdunarodnyj kongress. – SPb., 2016. – S. 513-516.
- 7 Shepetjuk M.N., Al'muhanbetova G.N., Kusakbaeva B.A., Imangalieva M.M., Kashkyn Zh.S. K voprosu ocenki special'noj vynoslivosti dzjudoistok, ispol'zuja rezul'taty registracii tehniceskikh dejstvij // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2019. – №1. – S. 94-99.
- 8 Shepetjuk N.M., Shepetjuk M.N., Nuralieva B.S., Sajlaubaev Zh.N., Al'muhanbetova G.N. Ocenka special'noj vynoslivosti dzjudoistok, ispol'zuja broski borcovskogo manekena // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2015. – №4. – S. 86-90.
- 9 Bal'sevich V.K. Estestvennonauchnye predposylki razrabotki vysokih tehnologij podgotovki sportivnoj jelity // Modelirovanie upravlenija dvizheniem cheloveka: Sb. nauch. tr. / Pod red. Shestakova M.P., Averkina A.N. – M.: SportAkademPress, 2003. – S. 203-222.
- 10 Fedorov A.I. Kompleksnyj kontrol' v sporte: teoretiko-metodicheskie i informacionnye aspekty: uchebnoe posobie / A.I. Fedorov, I.P. Sivohin, V.N. Avsievich. – Kostanaj: KGPU im. U. Sultangazina, 2019. – 140 s. – ISBN 978-601-7601-00-3.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Шепетюк Михаил Николаевич – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Қазақ спорт және туризм академиясының спорт істері жөніндегі проректоры; Алматы қ., Қазақстан. e-mail: sport_prorektor@kazast.</p>	<p>Шепетюк Михаил Николаевич – кандидат педагогических наук, профессор, Заслуженный тренер Республики Казахстан, проректор по спортивной работе, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан. e-mail: sport_prorektor@kazast.</p>	<p>Shepetyuk Mikhail Nikolaevich – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Coach of the Republic of Kazakhstan, Vice-Rector for Sports Affairs, Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan. e-mail: sport_prorektor@kazast.</p>

ХАЛЫҚТЫҢ
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ
НАСЕЛЕНИЯ

PHYSICAL EDUCATION
OF THE POPULATION

¹Акимов О. ²Құлбаев А.Т., ¹Лесбекова Р.

¹Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

²Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы, Астана қ., Қазақстан

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ӨҢІРЛІК САЯСАТТЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ МЕН ТӘСІЛДЕРІ (ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Акимов Олжас, Құлбаев Айбол Тінәлұлы, Лесбекова Рыскүл

Дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік саясаттың тиімділігін арттыру әдістері мен тәсілдері (Қызылорда облысының мысалында)

Аңдатпа. Мақалада дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік (Қызылорда облысының мысалында) саясаттың тиімділігін арттыру әдістері мен тәсілдерін зерделеу нәтижелері келтірілген. Өртүрлі дене шынықтыру-спорт ұжымдары басшыларының, оның ішінде дене шынықтыру білім беру мекемелерінің бірінші басшыларының кәсіби құзыреттілігінің төмендігі анықталды, бұл бізді олардың басқару құзыреттілігін арттыруға байланысты педагогикалық эксперимент ұйымдастыруға итермеледі. Сонымен, біз ұйымдастырған педагогикалық эксперименттің басында спорттық оқу орындарының директорлары мен олардың орынбасарлары, өңірлік дене шынықтыру басқармаларының мамандарынан құрылған сарапшылар тобында әкімшілік және кәсіпкерлік дағдылар жақсы дамыды. Алайда, іске деген шығармашылық дағдылары мен ұжымда жайлы орта құру дағдылары дамымаған болды. Педагогикалық эксперименттің соңында барлық топтарда әкімшілік, өндірістік, шығармашылық және коммуникативтік құзыреттіліктердің біркелкі дамуында көрінетін қолайлы өзгерістер болды. Педагогикалық эксперименттің тиімділігінің жанама дәлелі ретінде әлеуметтік статистика көрсеткіштерінің жақсарғанын көрсетуге болады. Осылайша, өңірде эксперимент жүргізу кезеңінде дене шынықтырумен және спортпен шұғылданатындар, оның ішінде балалар санының артуы анықталды; дене шынықтыру-бұқаралық және спорттық іс-шаралар саны мен оларға қатысқан азаматтар саны көбейді; спорт бойынша нұсқаушылар саны артты.

Түйін сөздер: дене шынықтыру және спорт, аймақтық саясат, басшылар, басқару.

Akimov Olzhas, Kulbayev Aibol Tinalovich, Lesbekova Ryskul

Methods and methods of increasing the effectiveness of regional policy in the field of physical culture and sports (on the example of the Kyzylorda region)

Abstract. The article presents the results of studying methods and ways to improve the effectiveness of regional policy in the field of physical culture and sports (on the example of the Kyzylorda region). The low professional competence of the heads of various physical culture and sports collectives, including the first heads of physical education institutions, was revealed, which prompted us to organize a pedagogical experiment related to improving their managerial competence. So, by the beginning of the pedagogical experiment organized by us, administrative and entrepreneurial skills were well developed in expert groups, which included directors of sports educational institutions and their deputies and specialists of regional departments of physical culture. However, the skills of a creative approach to business and the skills of creating a comfortable environment in the team were not developed. By the end of the pedagogical experiment, favorable changes took place in all groups, which were expressed in a more uniform development of administrative, industrial, creative and communicative competencies. As indirect evidence of the effectiveness of the pedagogical experiment, it is possible to indicate an improvement in the indicators of social statistics. Thus, during the period of the experiment, an increase in the number of people engaged in physical culture and sports, including children, was revealed in the region; the number of physical culture and sports events and the number of citizens participating in them increased; the number of sports instructors increased.

Key words: physical culture and sports, regional policy, managers, management.

Акимов Олжас, Кулбаев Айбол Тиналович, Лесбекова Рыскүл

Методы и способы повышения эффективности региональной политики в области физической культуры и спорта (на примере Кызылординской области)

Аннотация. В статье приведены результаты изучения методов и способов повышения эффективности региональной политики в области физической культуры и спорта (на примере Кызылординской области).

Выявлена низкая профессиональная компетентность руководителей различных физкультурно-спортивных коллективов, в том числе и первых руководителей учреждений физкультурного образования, что побудило нас организовать педагогический эксперимент, связанный с повышением их управленческой компетентности. Так, к началу организованного нами педагогического эксперимента в группу экспертов, в которую входили директора спортивных учебных заведений и их заместители и специалисты региональных управлений физической культуры, были хорошо развиты административные и предпринимательские навыки. Однако, навыки творческого подхода к делу и навыки создания комфортной среды в коллективе развиты не были. К концу педагогического эксперимента во всех группах произошли благоприятные изменения, которые выражались в более равномерном развитии административных, производственных, творческих и коммуникативных компетенций. В качестве косвенных доказательств эффективности педагогического эксперимента можно указать улучшение показателей социальной статистики. Так, в регионе за период проведения эксперимента было выявлено увеличение количества занимающихся физической культурой и спортом, в том числе и детей; увеличилось количество физкультурно-массовых и спортивных мероприятий и количество принимавших в них участие граждан; увеличилось количество инструкторов по спорту.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, региональная политика, руководители, управление.

Кіріспе. Дене шынықтыру және спорт саласының тиімділігін арттыру жолдарын іздеумен байланысты жұмыстардың көпшілігінде «төменгі» деңгейдегі басқару жүйесін жетілдіру мүмкіндіктері зерттеледі. Алайда, дене шынықтыру және спорт саласындағы проблемаларына терең талдау жүргізу басқарудың барлық деңгейлерінде жүйенің жұмыс істеу тиімділігін егжей-тегжейлі зерттемей және оны арттырмай мүмкін емес.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі жұмыс жергілікті атқарушы билік органдарының құзыретіне кіреді. Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының қызметі облыстың, ауданның құрама командаларын әртүрлі деңгейдегі жарыстарға даярлауды қамтамасыз етумен; спортшыларды даярлау процесін материалдық-техникалық қамтамасыз етумен; әкімшілік-аумақтық облыс аумағында жұмыс істейтін барлық мәдени-спорт ұйымдарының қызметін үйлестірумен; облыстық спорттық-бұқаралық іс-шаралар күнтізбесін әзірлеумен және бекітумен байланысты.

Бүгінгі таңда Қызылорда облысы бойынша уәкілетті органның қызметін орындау дене шынықтыру және спорт Басқармасына жүктелген.

Бұл зерттеу жұмысының **мақсаты** дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік (Қызылорда облысының мысалында) саясаттың тиімділігін арттыру әдістері мен тәсілдерін зерделеу болып табылады.

Қойылған мақсатқа байланысты біз келесі **міндеттерді** айқындадық: дене шынықтыру және спорт саласындағы (Қызылорда облысының мысалында) басқару қызметін оңтайландыру жолдарын іздеу.

Зерттеу нысаны – дене шынықтыру және спорт саласындағы басқару қызметін оңтайландыру болып табылады.

Зерттеу пәні – дене шынықтыру және спорт жүйесінің (Қызылорда облысының мысалында) ұйымдастырушылық-басқарушылық және құқықтық базасының тиімділігі.

Зерттеу әдістері: зерттеу тақырыбы бойынша әдеби көздерді талдау, сауалнама жүргізу, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдарын контент-талдау, сараптамалық бағалау, әлеуметтік статистика материалдарын зерттеу, табиғи эксперимент, алынған деректерді математикалық-статистикалық өңдеу әдістері.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау.

Дене шынықтыру мен спортты басқарудың ұйымдастырушылық құрылымы функционалдық бөлініске сәйкес қалыптастырылған және келесі ретпен берілген: Басқарма Төрағасы, оның орынбасары, олардың қарамағында: құқықтық жұмыс және мемлекеттік сатып алу бөлімі; әкімшілік бөлімі; оқу-спорт бөлімі; бұқаралық спорт бөлімі мен қаржы және бухгалтерлік есеп бөлімі бар.

Жергілікті атқарушы билік органдарына жүктелген осы және барлық басқа қызметтерін тиімді орындау басқару жүйесінің барлық буындарының үйлесімді жұмысы жағдайында ғана мүмкін болады.

Отандық зерттеушілердің кейбір жұмыстары дене шынықтыру және спорт саласындағы басқару қызметін оңтайландыру жолдарын іздеуге арналған [1, 2].

Дене шынықтыру және спорт саласының жай-күйі туралы ақпараттың негізгі бөлігі саланың дамуын сипаттайтын статистикалық көрсеткіштерге ғана сипаттама береді. Дене шынықтыру және спорт саласында туындаған проблемаларды анықтауға, әсіресе осы мәселелерді шешу жолдарын анықтауға отандық ғылыми әдебиеттерде аз көңіл бөлінеді. Кейбір авторлар материалдық ынталандыру әдістерін

қолдану тұрғысынан саланың даму тиімділігіне әсер ететін факторларды көрсетеді, ал басқалары жеке коммерциялық құрылымдардың дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық қызметтерді ұсынуға қатысу келешегін көреді.

Алайда, М.В. Хомподоевтың (2008) пікірінше, дене шынықтыру және спорт саласын тиімді басқару елдегі дене шынықтыру жүйесінің проблемаларын зерттеуге кешенді көзқарасыз мүмкін емес [3]. Бұл ретте саланың даму проблемаларын жою және оның болашақта дамуын болжау дене шынықтыру мен спорт жүйесінің барлық бөлімдерінің қызметін егжей-тегжейлі зерделеусіз мүмкін емес [4].

Дене шынықтыру және спорт жүйесі қызметінің тиімділік деңгейін анықтау үшін әлеуметтік статистика әдістері жиі қолданылады. Мәселен, біздің елімізде саланың жұмыс істеу тиімділігінің көрсеткіштері ретінде халықтың бұқаралық дене шынықтыру-сауықтыру сабақтарына баулу көрсеткіштері, спорттық бейіндегі балалар мекемелерінің саны, спорттық бейіндегі білім беру мекемелерінде оқитын балалардың

саны, спорт ғимараттарының саны және басқалары пайдаланылады [5].

Алайда, басқарушы ұйымның жұмыс істеу тиімділігі мен оның кәсіби құзыреттілігі саланың дамуына аз үлес қоспайды деп саналады. Белгілі бір саладағы басқару жүйесінің тиімділік дәрежесін анықтауға бағытталған ең жиі қолданылатын әдістердің бірі – сауалнама жүргізу [6].

Басқарушылық құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін анықтау мақсатында біз сауалнама жүргіздік.

Сауалнама жүргізу үшін өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының қызметкерлері мен балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері мен олимпиадалық резерв мектептерінің директорлары мен директорлардың орынбасарлары, спорт нысандарының басшылары кіретін сарапшылар тобы ұйымдастырылды. Бастапқыда респонденттер тобы 100 адамнан тұрды. Алайда, жұмыс барысында сауалнамалардың бір бөлігі өңдеуге жарамсыз болды. Осыған байланысты тек 78 сарапшының сауалнамалары одан әрі талдауға алынды (1-кесте).

1-кесте – Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың сипаттамасы (n=78)

Атқаратын лауазымдары	Спорт мектептерінің, олимпиадалық резерв мектептерінің және БЖСМ директорлары	Директор орынбасарлары	Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының мамандары	Спорт ғимараттарының басшылары
<i>n</i>	13	23	15	27

Барлық респонденттердің жоғары дене шынықтыру білімі бар және өз саласында жоғары білікті мамандар болып табылады. Сарапшылардың орташа жасы $45,2 \pm 4,3$ жасты, ал саладағы жұмыс өтілі $15,3 \pm 3,6$ жасты құрады. Сауалнаманың сұрақтарына жауап бере отырып, респонденттер таңдалған жауапты бел-

гілеп немесе санды сызып көрсетіп отырды. Бұл жағдайда 1 – «ешқашан»; 2 – «сирек»; 3 – «кейде»; 4 – «жиі»; 5 – «әрқашан» дегенді білдіреді. Респонденттердің нәтижелері жинақталды, содан кейін олар статистикалық өңдеуден өткізілді. 1-сауалнаманы талдау нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Сарапшылар топтарындағы басқарушылық құзыреттердің қалыптасу деңгейінің цифрлық көрсеткіштері

Статистикалық сараптамалары	Спорт мектептерінің, олимпиадалық резерв мектептерінің және БЖСМ директорлары	Директор орынбасарлары	Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының мамандары	Спорт ғимараттарының басшылары
$\bar{O} \pm S_{\bar{X}}$	$33,1 \pm 2,2$	$28,3 \pm 1,6$	$31,4 \pm 0,8$	$44,4 \pm 3,3$

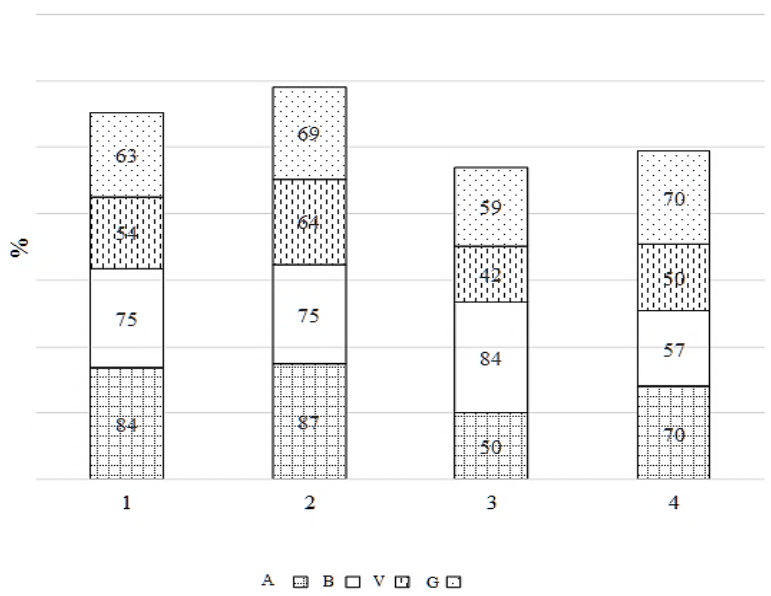
Алынған деректерді алу нәтижесінде – барлық сарапшылар топтарының басқару құзыреттерінің қалыптасу деңгейі төмен екендігі айқындалды. Бұл құзыреттердің қалыптасуының ең жоғары деңгейі (44,4±3,3 балл) спорт ғимараттарының басшыларын біріктірген топта анықталды. Сонымен қатар, мұндай менеджерлер қойылған міндеттерді орындауға шығармашылық көзқарасты ұйымдастыруға мүдделі емес (әдістеменің авторы Ицхак Адезистің түсіндірмесіне сәйкес, 70%-дан астам басшылық стилінің ауырлығы бас әріптермен әріптік баламаның өрнегімен белгіленеді, олай болмағанда – кіші әріптермен).

Олардың артынан спорттық бейіндегі балалар мекемелерінің бірінші басшылары мен олимпиадалық резерв мектептерінің директорлары кіретін топ тіркелді. Бұл топтағы орташа балл – 33,1±2,2 болды. Орта буын менеджерлері тобында – өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының мамандары мен спорт мектептері, БЖСМ, ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобында бұл көрсеткіш тиісінше

– 31,4±0,8 және 28,3±1,6 баллды құрады. Бұл көрсеткіштер сарапшылар топтарында команданың қызметін басқару мен бақылау дағдылары жеткілікті түрде қалыптаспағанын көрсетеді, бұл ұжым қызметінің тиімділігін, яғни ұйымның алдында тұрған міндеттерді шешудің сәттілігін % білдіреді.

Зерттелетін көрсеткіштің жеке мәндерін талдау спорттық ғимараттардың басшыларын біріктірген топтың тек 1 сарапшысының ғана басқару дағдыларын дамытудың орташа деңгейіне ие екендігін анықтады.

Бастапқы сауалнама кезінде алынған мәліметтерді толықтыру мен басқару қызметінде қолданылатын көшбасшылық стилін анықтау мақсатында РАЕІ басқару кодымен сауалнама жүргізілді. Тест РАЕІ-дің 4 негізгі құзыреттілігінің біреуінің айқындалу деңгейіне қатысты 48 сұрақтан тұрды: нәтиже өндірушісі (Producer), әкімші (Administrator), идея генераторы немесе кәсіпкер (Entrepreneur) және бірлестіруші (Integrator). Осы сауалнаманы талдау нәтижелері 1-суретте көрсетілген.

1-сурет – Сарапшылар тобындағы көшбасшылықтың басым стильдері
 Ескертпелер: А-нәтиже өндірушісі (P-producer); В-әкімші (A-administrator);
 V-кәсіпкер (E-entrepreneur); G-идеялар генераторы (I-integrator);
 1-спорт мектептері директорларының тобы, БЖСМ, ОРБЖСМ;
 2-спорт мектептері, БЖСМ, ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобы;
 3-ФКиС өңірлік басқармаларының қызметкерлер тобы; 4-спорт ғимараттары басшыларының тобы.

1-суретте келтірілген мәліметтерден көп жағдайда дене шынықтыру және спорт ұйымдарының басшылары «нәтижелер өндірушісі»

жетекшілік стилін қолданатыны айқындалды. Сонымен, спорттық оқу орындарының директорлары тобында РАЕІ көшбасшылық стильдерінің

арақатынасы – 84/75/54/63, ал олардың орынбасарлары тобында бұл арақатынас – 87/75//64/69 құрады. Бұл басқарушы қызметкердің алға қойылған міндеттерді шешуге және нәтижеге қол жеткізуге көбірек мүдделілігінің дәлелі. Бұл ретте бұл басшылар ұжымды қалыптастыруға және команданы дамытуға жеткілікті көңіл бөле бермейді. Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының қызметкерлерін біріктіретін топта көшбасшылық стильдерінің арақатынасы келесідей рАеІ және 50/84/42/59 құрайды, бұл осы топ мүшелерінің белгілі бір тапсырманы орындау процесіне үлкен қызығушылығын көрсетеді. Сонымен қатар, нәтиже де, жұмысқа ноу-хау енгізу, тапсырмаларды орындауға шығармашылық көзқарас және осы қызметкерлерде бастаманың көрінісі нашар дамыған.

Спорттық ғимараттар басшыларының тобында көшбасшылық стильдерінің ауырлығы РаеІ-де біркелкі дамыған, нәтижеге назар аудару және ұйым қызметкерлері үшін қолайлы орта құру шамалы басым. Бұл көрсеткіштің мәні орта есеппен 70/57/50/70 құрайды.

Осылайша, басқарушылық дағдыларды қалыптастыру сауалнамаларын қолдану және И. Адезистің көшбасшылық стильдерін анықтау кезінде анықталған мәліметтер менеджерлердің көпшілігінде басқарушылық дағдылар мен олар сеніп тапсырған мекеменің қызметін тиімді ұйымдастыру дағдылары нашар екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, спорттық ұйымның басшысы бағыныштылардың қызметін ұйымдастыру, олардың қызметін үйлестіру және қойылған міндеттерді бақылау қызметтерін ғана орындамайды. Ұйымның міндеттерін тиімді шешу үшін спорт басшылары кадрлық мәселелерді шешуі керек [7], бағыныштылардың өз міндеттерін орындауы үшін қажетті жағдайлар жасауы керек [8]. Сонымен қатар, спорттық ұйымдардың басшылары, олардың алдына қойылған міндеттерді шешіп қана қоймай стратегиялық жоспарлау дағдыларын игеруі керек [9].

Өз жұмысында I.T. Tataru (2020) [10] менеджердің спорт саласындағы бірқатар негізгі білімдері мен дағдыларын тізіп, олардың тапсырмаларды шешу тиімділігіне қосқан үлесін анықтады. Мұндай құзыреттерге: стратегиялық жоспарлау дағдылары (4,49); пәндік саладағы білім (4,50); азаматтық құқық (4,85), экономика (4,52), қаржы ресурстарын басқару (4,51), іскерлік қарым-қатынас (4,60) саласындағы білім; кәсіпкерлік қабілеттер (4,82); қойылған мін-

деттерді шығармашылық шешу қабілеті (4,68); оқыту қабілеті (4,70), басқару шешімдерін қабылдау (4,83). Сонымен қатар, менеджерлер үшін стресске төзімділік, моральдық-этикалық және эмоционалды-еріктік қасиеттер мен психология-педагогика саласындағы білім үлкен маңызға ие. Бұл спорттық ұйымның басшысы иеленуі тиіс дағдыларды білудің толық емес тізімі ғана.

Мәселені алдын ала зерттеу нәтижесінде алынған ақпарат бізді педагогикалық эксперимент ұйымдастыруға итермеледі. Ол үшін сауалнамаға қатысқан сарапшылардың әрбір тобы 2 кіші топқа бөлінді (эксперименттік және бақылау). Эксперименттік топта қажетті басқару құзыреттерін қалыптастыру бойынша оқыту семинарларының курсы ұйымдастырылды. Курс бағдарламасына теориялық дәрістер курсы, практикалық және семинарлық сабақтар және қорытынды жобаны орындау кірді.

Семинарлардың тақырыбы келесі мәселелерді қамтыды:

- Команданы басқару;
- Командадағы рөлді анықтау;
- Заманауи ұйымдағы көшбасшының рөлі;
- Тиімді команда құру және дамыту;
- Команданың мақсаттары мен тиімділік көрсеткіштері, басшымен қарым-қатынас;
- Команданы дамыту;
- Басшының қызметі ретінде бақылау;
- Қашықтан жұмыс жағдайында басқару;
- Презентацияларды дайындау кезінде статистикалық және сараптамалық ақпаратты пайдалану.
- Қорытынды жұмысты орындау.

Осы мәселелерді қамтыған әр семинардың көлемі 72 сағатты құрады.

Эксперименттік бағдарламаның тиімділік дәрежесін біз басқару дағдыларының даму динамикасы, көшбасшылық стилінің қалыптасуы, сауалнама нәтижелері бойынша анықтадық.

Сонымен қатар, бағдарламаның тиімділігін дене шынықтыру және спорт саласын әлеуметтік-экономикалық статистика әдістерімен басқару жүйесінің тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер динамикасы бойынша бағаладық.

Бақылау тобында өз міндеттерін жүзеге асыру процесіне ешқандай араласу жүзеге асырмады, жұмыс штаттық тәртіппен жүргізілді.

3-кестеден педагогикалық эксперименттің басында сарапшылар топтары арасында статистикалық тұрғыдан сенімді айырмашылық болмағанын көруге болады, бұл топтардың біртектілігін көрсетеді.

3-кесте – Эксперименттік және бақылау топтарының сарапшылар топтарындағы басқару дағдыларының қалыптасу көрсеткіштері

Топтар	Эксперимент кезеңдері	Сарапшылар топтарындағы статистикалық көрсеткіштер, $\bar{0} \pm S \bar{X}$			
		Спорт мектептерінің, олимпиадалық резерв мектептерінің және БЖСМ директорлары	Директор орынбасарлары	Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының мамандары	Спорт ғимараттарының басшылары
1	дейін	34,2±1,8	26,1±0,9	34,2±0,6	42,2±1,3
	кейін	74,1±3,1	65,8±1,6	58,4±2,6	79,2±7,4
	t	11,1	21,6	9,1	4,9
	P ₁	<0,0001	<0,0001	<0,0001	<0,0005
2	дейін	31,4±3,1	29,3±1,4	31,0±1,8	45,6±4,3
	кейін	38,6±4,2	36,1±2,8	35,8±0,6	44,8±2,3
	t	1,4	2,17	2,33	0,15
	P ₁	>0,05	<0,05	<0,05	>0,05
	t ₂	0,78	1,92	1,69	0,76
	P ₂	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05
	t ₃	6,8	9,2	8,47	4,44
	P ₃	<0,0005	<0,001	<0,001	<0,001

Ескертпелер:

1- эксперименттік топ;

2-бақылау тобы;

t- t -Стьюдент критерийі

P₁ – педагогикалық эксперименттің басындағы және соңындағы өлшемдер арасындағы айырмашылықтар сенімділігі;

t₂ және P₂-t – Стьюдент критерийі мен педагогикалық экспериментке дейінгі эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айырмашылықтар сенімділігі;

t₃ және P₃-t – Стьюдент критерийі мен педагогикалық эксперименттен кейінгі эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айырмашылықтар сенімділігі.

Педагогикалық эксперименттің соңында барлық топтар бойынша басқару дағдыларының қалыптасу көрсеткішінің қолайлы динамикасы байқалды. Алайда, бұл өзгерістердің ауырлығы бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топта көбірек байқалды. Эксперименттік топтарда қолайлы динамика да әртүрлі болды.

Сонымен, педагогикалық эксперименттің соңына қарай ең үлкен оң өзгеріс спорттық ғимараттар басшыларының тобында анықталды, онда басқару құзыреттіліктерінің қалыптасу көрсеткіші 46,7%-ға жақсарды (t=4.9; p<0,0005). Егер педагогикалық эксперименттің басында бұл көрсеткіш 42,2±1,3 баллды құраса, онда оның соңына қарай бұл көрсеткіштің мәні 79,2±7,4 балл болды.

Спорттық білім беру мекемелерінің бірінші басшыларының тобында бастапқы зерттеулер

кезінде зерттелетін көрсеткіш 34,2±1,8 баллды құрады, содан кейін қайта зерттеу кезінде оның мәні 74,1±3,1 балл (t=11,1; p<0,0001) құрады. Оң динамика 46,2%-ды болды.

Басқарушылық дағдылардың қалыптасуын сипаттайтын өлшемдердің ішкі құрылымын талдау адамдардың іріктеу және даму дағдыларының жақсарғанын көрсетті, бұған «Команданы жинау қажет болғанда, мен қандай дағдылар қажет екенін анықтаймын және тандалған критерийлерге сәйкес келетін адамдарды іздеймін» және «Егер мен команда құрсам, онда мен жасы, компаниядағы жұмыс мерзімі және басқа да сипаттамалары бойынша ұқсас адамдарды таңдаймын». Сондай-ақ, спорт мектептерінің, БЖСМ және ОРБЖСМ басшылары бағыныштыларды ынталандыру дағдыларын «қанықтырды», бұл олардың «мен

әр қызметкердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өз көзқарастарымды бейімдеу арқылы адамдарды ынталандыруға тырысамын» және «тиімді, жайлы және нәтижелі жұмысты қамтамасыз ету үшін әрқайсысына жеке көзқарас қалыптастырамын» деген пікірлеріне жауаптарымен дәлелденді. Жоспарлау және проблемаларды шешу дағдылары аздап жақсарды, бұл «Мен интуицияға берілмеймін, мұқият талдаудан кейін шешім қабылдаймын» және «Мен өз бөлімімдегі бизнес-процестердің қалай жұмыс істейтінін толық түсінемін және әлсіз тұстарды жоямын» деген жауаптардың динамикасынан көрініс табады.

Педагогикалық эксперименттен кейінгі жоғарыда аталған топтардағы басқару тиімділігі көрсеткіштерінің орташа мәндері «орташа» деп бағаланды, ал эксперименттің басында дағдылардың қалыптасу деңгейі «төмен» деп бағаланды.

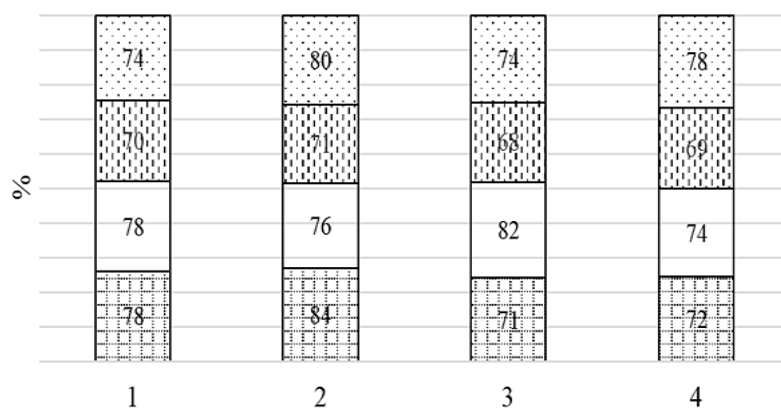
Спорт мектептері, БЖСМ және ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобында әкімшілік дағдылардың жақсарғанын көрсететін қолайлы өзгерістер болды, алайда олар алғашқы екі топқа қарағанда аз байқалды. Педагогикалық эксперименттен кейін де бұл топта басқару дағдыларының қалыптасу деңгейі «төмен» деп бағаланды. Осыған қарамастан, басқарушылық құзыреттілік деңгейі 26,1±0,9-дан 65,8±1,6 баллға дейін өсті, яғни орташа

есеппен 39,7% ($t=21,6$; $P<0,0001$). Бұл топта тәртіпті басқару және қақтығыстармен жұмыс істеу бағытында ең үлкен өзгерістер болды, бұл «Мен олардың мінез-құлқы тұтынушыларға қызмет көрсету деңгейіне теріс әсер еткенін көрген сайын топ мүшелерін түзетемін» деген пікірлерге жауап береді; «Мен қызметкерді тәртіпке келтірмес бұрын, өз бетінше түзетілулеріне мүмкіндік беремін» және «Мен командадағы қақтығыстарды болдырмау үшін қолымнан келгеннің бәрін жасаймын».

Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының мамандар тобында педагогикалық эксперименттің соңына қарай статистикалық тұрғыдан сенімді оң өзгеріс негізінен тиімді өкілдік ету дағдыларын жетілдіру есебінен 41,4% ($t=9,1$; $P<0,0001$) құрады, бұл респонденттердің «Мен жұмысты оны жұмыс кестесінде бос аралықтар барларға тапсырамын» және «Мен егер жақсы жасағың келсе, өзің жасап көрсет» деген пікірі дұрыс деп есептеймін».

Бақылау тобында басқару дағдыларын қалыптастыру сауалнамасының нәтижелері бойынша педагогикалық эксперименттің соңына қарай статистикалық тұрғыдан сенімді оң динамика анықталған жоқ.

Педагогикалық эксперименттің соңында экспериментке қатысушылардың жеке көшбасшылық стилінде өзгерістер болды. Мұны 2-суретте көрсетілген деректер дәлелдейді.

А ■ В ■ V ■ G ■

2-сурет – Педагогикалық эксперименттің соңына қарайғы эксперименттік топтың сарапшылар тобындағы көшбасшылықтың басым стильдері

Ескертпелер: А-нәтиже өндірушісі (P-producer); В-әкімші (A-administrator); V-кәсіпкер (E-entrepreneur); G-идеялар генераторы (I-integrator);

1-спорт мектептері директорларының тобы, БЖСМ, ОРБЖСМ; 2-спорт мектептері, БЖСМ, ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобы; 3-ДШЖС өңірлік басқармаларының қызметкерлер тобы; 4-спорт ғимараттары басшыларының тобы.

2-суреттен педагогикалық эксперименттің соңында субъектілердің барлық дерлік топтарында көшбасшылықтың барлық стильдері біркелкі дамығанын көруге болады. Сонымен, спорттық оқу орындарының директорлар тобындағы РАЕІ қатынасы 78/78/70/74 болды, ал эксперименттің басында бұл мәндер 82/74/54/65 құрады. Олардың орынбасарлары тобында кәсіпкерлік дағдылар мен инновациялар мен ұжымда қолайлы жұмыс ортасын құру дағдылары айтарлықтай жақсарды, ал РАЕІ коэффициенті 84/76/71/80 құрады, ал эксперименттің басында Раеі коэффициенті 78/66/54/63 болды.

Өңірлік дене шынықтыру және спорт басқармаларының бір топ қызметкерлері кәсіпкерлік және әкімшілік дағдыларды, сондай-ақ командада тиімді жұмыс істеу дағдыларын айтарлықтай жақсартты. Егер Раеі басқару стильдерінің эксперименттің басына қатынасы 49/66/58/59 болса, онда осы топтағы РАЕІ эксперименттің соңында 71/82/68/74 құрады.

Спорттық ғимараттар басшыларының тобында эксперименттің соңына қарай басқару құзыреттілігінің барлық компоненттері біркелкі дамыды, бірақ олардың айқындалуы шамалы болды. Сонымен, осы топтағы РАЕІ көшбасшылық стильдерінің арақатынасы 72/74/69/78

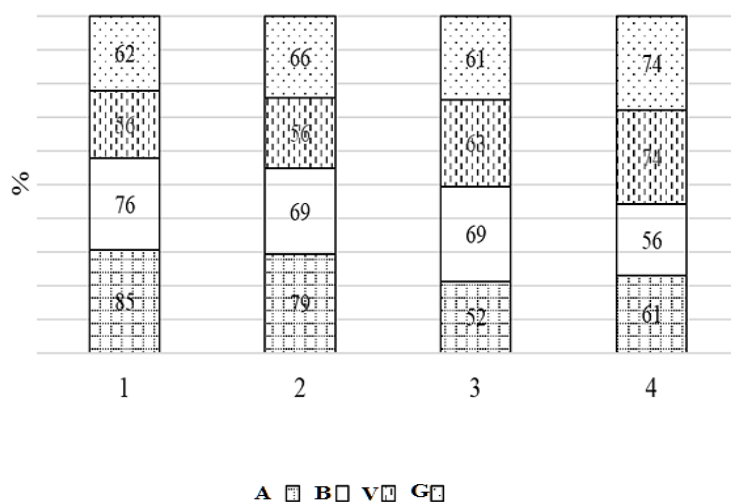
құрады, ал эксперименттің басында 70/57/73/70 болды.

Осылайша, көшбасшылық стилінің басым көрінісін зерттеу эксперименттік топтағы респонденттер топтарында әкімшілік және кәсіпкерлік дағдылардың артқанын, сондай-ақ кәсіпкер немесе идея ұйытқысы мен бірлестіру қызметкерлердің жұмысына қолайлы жағдай жасайтын және бірлестіруші қасиеттерінің айқындалуы жақсарғанын анықтады.

Бақылау тобында педагогикалық эксперименттің соңына қарай мұндай оң динамика анықталған жоқ, бұл 3 және 4-суреттерде көрсетілген.

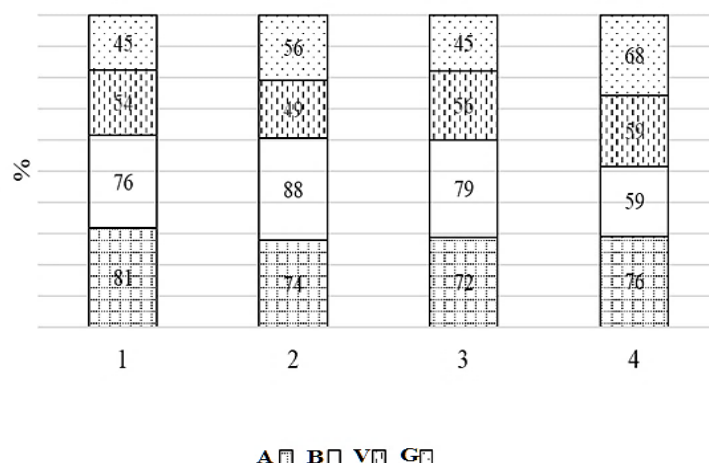
Педагогикалық эксперименттің басында және соңында спорттық оқу орындарының директорлары кіретін сарапшылардың бақылау тобында әкімшілік пен кәсіпкерлік дағдылар жақсы дамыған. Алайда, шығармашылықпен айналысу дағдылары мен ұжымда жайлы орта құру дағдылары дамымады.

Басшылық стильдерінің ұқсас арақатынасы олардың орынбасарлары тобында анықталды, олар педагогикалық эксперименттің соңында өзгерген жоқ. Керісінше, эксперименттің соңында қойылған міндеттерді орындау процесіне назар аудару аздап өсті (4-сурет).

3-сурет – Педагогикалық эксперименттің басында бақылау тобының сарапшылар тобындағы басшылықтың басым стильдері

Ескертпелер: А-нәтиже өндірушісі (P-producer); В-әкімші (A-administrator); V-кәсіпкер (E-entrepreneur); G-идеялар генераторы (I-integrator);
 1-спорт мектептері директорларының тобы, БЖСМ, ОРБЖСМ;
 2-спорт мектептері, БЖСМ, ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобы;
 3-ДШЖС өңірлік басқармаларының қызметкерлер тобы;
 4-спорт ғимараттары басшыларының тобы.

4-сурет – Педагогикалық эксперименттің соңына қарайғы бақылау тобының сарапшылар тобындағы көшбасшылықтың басым стильдері

Ескертпелер: А-нәтиже өндірушісі (P-producer); В-әкімші (A-administrator); V-кәсіпкер (E-entrepreneur); G-идеялар генераторы (I-integrator);
1-спорт мектептері директорларының тобы, БЖСМ, ОРБЖСМ;
2-спорт мектептері, БЖСМ, ОРБЖСМ директорларының орынбасарлары тобы;
3-ДШЖС өңірлік басқармаларының қызметкерлер тобы; 4-спорт ғимараттары басшыларының тобы.

Өзгерістердің ұқсас көрінісі өңірлік басқармалардың қызметкерлер тобында да анықталды. Егер экспериментке дейін берілген топтағы раеі қатынасы 52/69/63/61 құраса, эксперименттің соңында бұл Раеі қатынасы 72/79/56/45 болды.

Спорттық ғимараттар басшыларының тобында, керісінше, әкімшілік және өндірістік құзыреттіліктердің күшеюі мен кәсіпкерлік пен үйлестірушілердің әлсіреуі байқалды. Сонымен, егер экспериментке дейінгі раЕІ қатынасы 61/56/74/74 болса, эксперименттің соңында Раеі қатынасы 76/59/59/68 болды.

Біз ұсынған дене шынықтыру-спорттық білім беру мекемелері басшыларының кәсіби құзыреттілігін арттыру бағдарламасы өзінің тиімділігін дәлелдеді. Мәселен, алдын ала сауалнама нәтижелері дене шынықтыру-спорттық білім беру мекемелері басшыларының басқару әлеуетінің төмен тиімділігінен артта қалды. Педагогикалық эксперименттің соңында барлық топтар бойынша басқару дағдыларының

қалыптасу көрсеткішінің қолайлы динамикасы байқалды. Алайда, бұл өзгерістердің айқындалуы бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топта көбірек байқалды. Эксперименттік топтарда қолайлы динамика да әртүрлі болды.

Сонымен, педагогикалық эксперименттің соңына қарай ең үлкен оң өзгеріс спорттық ғимараттар басшыларының тобында анықталды, онда басқару құзыреттерінің қалыптасу көрсеткіші 46,7%-ға ($t=4,9$; $p<0,0005$) жақсарды.

Қорытынды. Осылайша, алдын ала жүргізілген сауалнама нәтижелері дене шынықтыру-спорттық білім беру мекемелері көшбасшыларының басқару әлеуетінің төмен тиімділігін көрсетті. Педагогикалық эксперименттің соңында барлық топтар бойынша басқару дағдыларының қалыптасу көрсеткішінің қолайлы динамикасы байқалды. Алайда, бұл өзгерістердің ауырлығы бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топта көбірек байқалды. Эксперименттік топтарда қолайлы динамика да әртүрлі болды.

Әдебиеттер

- 1 Кошаев М.Н. Совершенствование социально-экономических отношений в сфере физической культуры и спорта в Республике Казахстан в рыночных условиях: дис. ... д. п. н.: 13.00.04 / КазАСТ. – Алматы, 2009. – 202 с.
- 2 Авсиевич В.Н., Дельвер П.А., Плахута Г.А., Мухамбет Ж.С. Нормативно-правовое регулирование спорта и физической культуры в Казахстане // Молодой ученый. – 2018. – №4(227). – С. 211-214.
- 3 Хомподова М.В. Информационное обеспечение физической культуры и спорта в условиях отдельного региона: на примере Республики Саха (Якутия): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Всерос.науч.-исслед.ин-т физ. культуры и спорта. – М., 2008. – 18 с.

- 4 Савенкова Е.А., Попов Г.И. Методика оценки развития физической культуры и спорта в регионах России с использованием пороговых значений индикативных показателей // Теория и практика физической культуры. – 2017. – №9. – С. 64.
- 5 Савенкова Е.А. Оценка эффективности управления физической культурой и спортом в регионах Российской Федерации на основе анализа взаимосвязей между отраслевыми статистическими показателями: автореф. ... канд.пед.наук / 13.00.04. – М.: РГУФКСМиТ, 2017. – 24 с.
- 6 Панфилов А.И., Абдуллаев Р.А. Теоретические основы эффективности управления персоналом предприятия // Инновационная наука. – 2016. – №4-1(16). – С. 225-229.
- 7 Nica I.T., Budevici-Puiu A. The management of sports activities within a fitness center // Sports & Society. – 2019. – Vol.18. – Issue 9. – P. 27-37.
- 8 Hila F. Physical education and sport within Management // Revista Academiei Fortelor Terestre. – 2014. – Vol. 15. – Issue 1. – P. 58-61.
- 9 Ramezani Z., Teimori A., Nedae T. Sports managers roles and employees' job satisfaction // European Journal of experimental biology. – 2013. – №3(5). – P. 61-67.
- 10 Tataru I.T. Sport center management: competence structure model for sport managers // Interdisciplinsry Journal of Physical Education and Sports. – 2020. – Vol.20., Issue 2. – P. 1-7. doi:jrg/10.36836/2020/2/6.

References

- 1 Koshaev M.N. Sovershenstvovanie social'nol-ekonomicheskikh otnoshenij v sfere fizicheskoy kul'tury i sporta v Respublike Kazahstan v rynochnyh usloviyah: dis. ... d. p. n.: 13.00.04 / KazAST. – Almaty. – 2009. – 202 s.
- 2 Avsievich V.N., Del'ver P.A., Plahuta G.A., Muhmbet ZH.S. Normativno-pravovoe regulirovanie sporta i fizicheskoy kul'tury v Kazahstane // Molodoy uchenyj. – 2018. – №4(227). – S. 211-214.
- 3 Hompodoeva M.V. Informacionnoe obespechenie fizicheskoy kul'tury i sporta v usloviyah otdel'nogo regiona: na primere Respubliki Saha (Yakutiya): avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Vseros.nauch-issled.in-t fiz. kul'tury i sporta. – M., 2008. – 18 s.
- 4 Savenkova E.A., Popov G.I. Metodika ocenki razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta v regionah Rossii s ispl'zovaniem porogovyh znachenij indikativnyh pokazatelej // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2017. – №9. – S. 64.
- 5 Savenkova E.A. Ocenka effektivnosti upravleniya fizicheskoy kul'turoj i sportom v regionah Rossijskoj Federacii na osnove analiza vzaimosvyazej mezhdu otraslevymi statisticheskimi pokazatelyami: avtoref. ... kand.ped.nauk / 13.00.04. – М.: RГУФКСМиТ. – 2017. – 24 с.
- 6 Panfilov A.I., Abdullaev R.A. Teoreticheskie osnovy effektivnosti upravleniya personalom predpriyatiya // Innovacionnaya nauka. – 2016. – №4-1(16). – S. 225-229.
- 7 Nica I.T., Budevici-Puiu A. The management of sports activities within a fitness center // Sports & Society. – 2019. – Vol.18. – Issue 9. – P. 27-37.
- 8 Hila F. Physical education and sport within Management // Revista Academiei Fortelor Terestre. – 2014. – Vol. 15. – Issue 1. – P. 58-61.
- 9 Ramezani Z., Teimori A., Nedae T. Sports managers roles and employees' job satisfaction // European Journal of experimental biology. – 2013. - №3(5). – P. 61-67.
- 10 Tataru I.T. Sport center management: competence structure model for sport managers // Interdisciplinsry Journal of Physical Education and Sports. – 2020. – Vol.20., Issue 2. – P. 1-7. doi:jrg/10.36836/2020/2/6.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Акимов Олжас – педагогика ғылымдарының магистрі; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru	Акимов Олжас – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru	Akimov Olzhas – master of Pedagogical Sciences; Kazakh Academy of Sport and Tourism; Almaty, Kazakhstan. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru

Беделбаева А.Е.^а, Калдияров Д.А., Жакипбекова С.С., Кыдырбаева Г.Т.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

Беделбаева Асель Ериковна, Калдияров Данияр Алтаевич, Жакипбекова Сауле Сотиялдиновна, Кыдырбаева Галия Турыспаевна

Жоғары мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың дене тәрбиесі

Аңдатпа. Мақала ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалардың, атап айтқанда, жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру жағдайында денсаулығы шектеулі білім алушылардың дене тәрбиесі мәселелеріне арналған. Жоғары оқу орындарындағы инклюзивті практиканың шетелдік тәжірибесін зерделеу негізінде авторлар ерекше білім беру қажеттіліктері бар және денсаулығында мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларды дене шынықтыру және спорт бойынша білім беру үрдісіне енгізу жолдарын ұсынды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалардың, оның ішінде жоғары оқу орнында оқу жағдайында денсаулық мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың дене белсенділігін арттыру және білім алуға тең қолжетімділіктегі кедергілерді толық жою үшін студенттердің мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне оқу бағдарламалары мен бағалау саясатының барлық түрлерін бейімдеу қажет екені анықталды. Мақала ғылыми және ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған ғылыми жобаның міндеттерін орындау шеңберінде дайындалды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері, денсаулығында мүмкіндіктері шектеулі тұлғалар, дене тәрбиесі, дене шынықтыру, жоғары білім.

Bedelbayeva Assel Erikovna, Kaldiyarov Daniyar Altayevich, Zhakipbekova Saule Sotiyaldinovna, Kydyrbayeva Galiya Turyspayevna

Physical education of students with special educational needs in higher education

Abstract. The article is devoted to the issues of physical education of persons with special educational needs, in particular, students with disabilities in inclusive education in higher educational institutions. Based on the study of foreign experience of inclusive practice in higher educational institutions, the authors propose ways to include students with special educational needs and disabilities in the educational process of physical culture and sports. It is determined that in order to increase the physical activity of persons with special educational needs, including students with disabilities in conditions of study at a higher educational institution and to completely eliminate barriers to equal access to education, it is necessary to adapt all types of curricula and assessment policies to the capabilities and characteristics of students. The article was prepared as part of the execution of the tasks of the scientific project for grant funding for scientific and scientific-technical projects.

Key words: inclusive education, special educational needs, persons with disabilities, physical education, physical culture, higher education.

Беделбаева Асель Ериковна, Калдияров Данияр Алтаевич, Жакипбекова Сауле Сотиялдиновна, Кыдырбаева Галия Турыспаевна

Физическое воспитание обучающихся с особыми образовательными потребностями в высшей школе

Аннотация. Статья посвящается вопросам физического воспитания лиц с особыми образовательными потребностями, в частности, обучающихся с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования в высших учебных заведениях. На основе изучения зарубежного опыта инклюзивной практики в высших учебных заведениях, авторами предложены пути включения в образовательный процесс по физической культуре и спорту обучающихся с особыми образовательными потребностями и ограниченными возможностями здоровья. Определено, что для повышения физической активности лиц с особыми образовательными потребностями, в том числе обучающихся с ограниченными возможностями здоровья в условиях обучения в высшем учебном заведении и полного устранения барьеров в равной доступности к получению образования необходима адаптация всех видов учебных программ и политики оценивания в возможностям и особенностям студентов. Статья подготовлена в рамках исполнения задач научного проекта на грантовое финансирование по научным и научно-техническим проектам.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, лица с ограниченными возможностями здоровья, физическое воспитание, физическая культура, высшее образование.

Кіріспе. Қазіргі кезде Қазақстанның жоғары оқу орындарының алдында тұрған аса өзекті мәселелердің бірі – ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлерге сапалы әрі тең білім беру. Әр адам білім алуға құқылы, себебі бұл жеке тұлғаны одан әрі дамытудың және оның әлеуметтік мәртебесін көтерудің негізгі тәсілдерінің бірі. Жоғары білім алу өмір жолы мен мақсаттарын таңдау саласын кеңейтеді, рухани және материалдық тәуелсіздікке, әлеуметтік сұранысқа қол жеткізуге ықпал етеді, жеке адамның өмірін үйлестіреді, бұл әсіресе мүмкіндігі шектеулі жастар үшін маңызды. Нәтижесінде ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлерге қолжетімді орта құру жоғары оқу орнының негізгі міндеті болып табылады және оның бәсекеге қабілеттілігіне үлкен әсер етеді. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған оқу үрдісін ұйымдастыруға қойылатын қазіргі заманғы талаптарға сүйене отырып, университеттегі оқу үрдісі материалдық-техникалық қолдаумен қамтамасыз етілуі керек; қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып, білім беру үрдісін ұйымдастыруға, мүмкіндігі шектеулі білімгерлерге арналған білім беру бағдарламаларын бейімдеуге, сондай-ақ білім беру үрдісін оқу-әдістемелік қолдауға, білімгерлердің денсаулығын сақтауды кешенді қолдауға қойылатын талаптар қатаң сақталуы тиіс.

Жоғары білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үдерісін ұйымдастыру мәселесіне қатысты көптеген отандық және шетелдік мамандардың, зерттеушілердің еңбектері арналған.

Британдық ғалым К.Д'Арсидің өзінің ғылыми еңбектерінде студенттердің жеке білім беру қажеттіліктерін анықтау және дұрыс бағалау, оқыту стратегиясын қайта қалыптастыру үшін жоғары мектепте оқытушылары тарапынан арнайы сауалнамалар жүргізу керектігін атап өтті [1].

Неміс ғалымы Л. Лейшите, британдық ғалымдар Р. Дим, Х. Цанаку студенттерді инклюзивті ортаға қосу мәселесіне арналған ғылыми еңбектерінде жоғары білім берудегі инклюзивтілікті дамыту мен қолдаудың ерекшеліктерін инклюзивті университет аясында қабылдау саясатынан бастап білім беру бағдарламалары деңгейіндегі оқу жоспарларын өзгерту арқылы ұйымдастыру керек деп пайымдайды [2].

Шетелдік және отандық тәжірибені ескеретін болсақ, қазіргі заманғы жағдайларда инклюзивті білім беру үрдісі туралы теориялық түсініктер сан алуандығымен ерекшеленеді. Осыған қарамастан, білім беру ұйымдарында

инклюзивті үрдістерді дене тәрбиесі арқылы мақсатты түрде дамытуға мүмкіндік беретін теориялық-әдістемелік тұжырымдар жеткіліксіз дамыған.

Зерттеу мақсаты мен міндеттері – ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлерді жоғары оқу орнының білім беру үрдісіне дене тәрбиесі арқылы қосудың әлеуметтік-педагогикалық мәселелері мен мүмкіндіктерін қарастыру және зерделеу.

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы.

Зерттеудің әдістемелік негізін жоғары мектепте инклюзивті білім беру қызметінің табиғатын ашатын психологиялық-педагогикалық тұжырымдамалар; ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларға қатысты педагогикалық қызметтің маңызды ерекшеліктерін анықтайтын зерттеулер; денсаулық жағдайында шектеулері бар балаларды дамыту бойынша ғылыми-әдістемелік жұмыстар; ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды әлеуметтік-педагогикалық оңалту саласындағы ғылыми жұмыстар; мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың дене тәрбиесі және оны шынықтыру бойынша отандық әрі шетел ғалымдарының еңбектері қалады.

Зерттеу міндеттерін орындау үшін ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды жоғары оқу орнында оқыту және сүйемелдеу үдерісін, білім беру бағдарламаларының бейімделуін зерделеу үшін абстракциялау, талдау, синтез, салыстыру, дедуктивті және индуктивті зерттеу әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау.

Қазақстанда жыл сайын ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар саны өсіп келеді. Қазіргі уақытта мемлекет бойынша ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар саны 139887 адамды құрайды. Олардың ішінде 37 970 – мектеп жасына дейінгі балалар, 95 497 – жалпы орта білім беру мекемелерінде оқушылар, 2 900 – техникалық және кәсіптік білім алатындар және 3 520 адам жоғары оқу орындарында оқитын білімгерлер болып табылады. Бұл ретте, жоғары оқу орындарының 70%-ға жуығы ғана денсаулығында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқытуға жағдай жасап, тиісті материалдық-техникалық, оқу-әдістемелік бағытта бейімделген [3].

Қазақстан университеттерінде ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері шектеулі студенттерді университет жағдайына бейімдеудің негізгі нысаны – оларға «барлық студенттермен тең негізде» білім беру және

тәрбиелеу жұмыстарына қатыстыру мүмкіндігін беру болып табылады. Жалпы білім беру ұйымында оқу-тәрбие үдерісінің сәттілігі ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалардың денсаулығының тұрақты жағдайында ғана іске асырылуы мүмкін болады. Сондықтан білім беру үрдісі студенттердің дене жағдайын диагностикалау және түзету, олардың бейімделу әлеуетін дамыту аясында өтуі керек. Жоғары оқу орындарында денсаулығында мүмкіндігі шектеулі тұлғалар үшін дененің белсенділік пен спорттық мүмкіндіктерді кеңейтудің маңызды қажеттілігі бар [4].

Дененің белсенділікті дамыту және спорттық бағдарламаларды жүзеге асыру ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар үшін де, жалпы барлық білімгерлер үшін де бірдей маңызды. Әдетте, дененің белсенділігі жоғары және дене тәрбиесімен айналысатын мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың өзін-өзі бағалау деңгейі жоғары, дене бітімі жақсы қалыптасқан және оқу үлгерімі де жоғары болады. Олардың өздеріне деген сенімі жоғары болатындықтан, мұндай тұлғалардың орта мектепті тәмамдап, орта кәсіптік және жоғары оқу орындарына түсуге, сонымен қатар мансаптық табысқа жетуге ынтасы аса жоғары болады. Алайда отандық білім беру мекемелерінің білім беру бағдарламалары, дене тәрбиесі бойынша оқу бағдарламалары мен спорттық сауықтыру бағдарламаларында денсаулығы қалыпты тұлғалар мен денсаулығында мүмкіндігі шектеулі білімгерлерге қатысты кең таралған теңсіздіктер байқалады.

Жастардың өзіне-өзі сенімді болуы, азаматтық көзқарасы белсенді қоғам мүшелеріне айналуы үшін оларға өзін-өзі қауіпсіз сезіну әрі қоғамның барлық салаларына қосылу, түрлі ресурстарға қол жеткізу мүмкіндіктерін ұсыну қажет. Алайда, денсаулығында мүмкіндігі шектеулі жандар, негізінен, қоғамның өміріне қатысудан және осы ресурстарға толық қол жетімділіктен үнемі бас тартады.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің, әсіресе, денсаулығында мүмкіндігі шектеулі студенттердің спортпен шұғылдану және денені сауықтыру жұмыстарына қосылудың негізгі кедергілеріне мыналар жатады:

– мүмкіндігі шектеулі білімгерлер үшін дененің белсенділігін іске асыру және спорттық мүмкіндіктерді ескеруді қамтамасыз ететін арнайы оқу бағдарламаларының немесе оларға қатысты білім беру мекемесінің ұстанымын көрсететін арнайы саясаттың болмауы;

– инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыруда материалдық-техникалық ресурстардың тапшылығы және білім беру мекемелеріндегі мамандардың инклюзивті ортаны құру бойынша білімдерінің жетіспеушілігі;

– жоғары оқу орындарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің және олардың ата-аналарының дене шынықтыру және спорт бағдарламаларын толыққанды игеруге қол жеткізу және оқу-тәрбие үдерісіне қатысу құқықтары туралы хабардар болмауы, білім беру мекемесінің басшылығы тарапынан тұрақты ақпараттық-насихаттық жұмыстың әлсіз жүргізілуі немесе болмауы және т.б. [5].

Ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалардың, олардың ішінде денсаулығында мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің жоғары оқу орнында дененің белсенділігін жоғарылату және дене тәрбиесі сабақтарына қалыптағы балалармен тең қатысуына қол жеткізудегі айырмашылықтарды толығымен жою үшін бағдарламалық және саяси деңгейлерде өзгерістер енгізу қажет.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, соңғы бес жыл ішінде білім беру ұйымдарының спорт және дене шынықтыру бағдарламаларында мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің құқықтарын ұжымдық ілгерілету бойынша көптеген жұмыстар атқарылды. Мысалы, 2008 жылы АҚШ-тың Мэриленд штатында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға арналған «Дене тәрбиесі және спорттық әділеттілік туралы» Заң қабылданды, бұл білім беру мекемесінде мүмкіндігі шектеулі студенттерге спорт пен денені белсенділікке қалыптағы білімгерлермен тең деңгейде қол жеткізуге мүмкіндік беру міндетін шешетін алғашқы инновациялық заң деп танылады. Осы мәселе аясында штат басшылығы азаматтық құқықтар, спорт, денсаулық және дене тәрбиесі ұйымдарын, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі студенттерге арналған жеңіл атлетикадағы теңдік Альянсы сияқты 100-ден астам ұйымдарын білім беру қауымдастықтарына біріктірді. Сонымен қатар, АҚШ-та 2010 жылы білімгерлердің дене тәрбиесі мен спорттық мүмкіндіктеріне кешенді зерттеу жүргізіліп, денсаулығында мүмкіндігі шектеулі балаларға спортқа қатысу бойынша білім беру мекемелерінің міндеттерін түсіндіретін нұсқаулық дайындау міндеттемесі инклюзивті фитнес коалициясына жүктелді. Бұл ұйымның негізгі міндеті – ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың дене физикалық белсенділігі мен спортқа тарту үшін ұлттық үгіт-насихат қозғалысын жүргізе отырып, мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің спорттық және дененің

белсенділік бағдарламаларына қатысуындағы кедергілерін жою. Осы ақпараттық-насихаттық жұмыстың алғашқы қадамы ретінде Джорджтаун университетінде өткізілген мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған дене шынықтыру және спорт симпозиумының ұйымдастырылуын атап өтуге болады [6].

Сонымен қатар, ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалардың оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру және сүйемелдеу мақсатында 1996 жылы құрылған Еуропалық ерекше қажеттіліктерге арналған білім беруді дамыту агенттігінің (EADSNE) қызметін ерекше атап өтуге болады, бұл ұйым еларалық ынтымақтастық пен білім алмасуды ынталандыру арқылы бүкіл Еуропада ерекше қажеттілігі бар тұлғаларға берілетін білім сапасын арттыру бағытта жұмыс жасайды. Жалпы, инклюзия мәселесі қазіргі уақытта Еуропада және бүкіл әлемде пікірталас туғызады, дегенмен, мүмкіндігі шектеулі балалар және қалыптағы балалардың айтарлықтай ерекшеліктері болғандықтан, олардың кейбіреулері арнайы білім беру мекемелері мен арнайы педагогиканы қажет етеді [7].

Ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің дене тәрбиесі, спорттық жаттығулардың құралдары мен әдістері, оқыту нысандары мен олардың қозғалыс белсенділігін қалыптастыру жағдайларына қатысты отандық және шетелдік мамандардың зерттеулерін зерделей келе, ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің дене тәрбиесі технологиясын әзірлеу кезінде білім беру, сауықтыру және жаттығу міндеттерін шешуді, сондай-ақ дене шынықтыру практикасында шартты және сауықтыру оқыту қағидаттарын міндетті түрде сақтай отырып, сауықтыру технологиялары мен инновациялық бағдарламаларды енгізу қажеттілігін ескеру керек. Жаттығулар студенттердің әртүрлі нозологияларына сәйкес келуі керек және олардың дененің жұмысына қызығушылық пен оған деген ынтасын тудыруы керек.

Жоғары оқу орнында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің денесін шынықтыру және олардың спортпен шұғылдануы тыныс алу және жүрек-тамыр жүйелерінің мүмкіндіктерін кеңейтеді, ағзаның әртүрлі ауруларға жалпы төзімділігін арттырады. Сонымен қатар осы категориядағы студенттердің жеке бағалау жүйесін енгізу тәжірибелік сабақтарға деген ынтаны арттырады және оларға қол жетімді жоғары баға алуға ықпал етеді. Олардың өздеріне деген сенімділігін жоғарылату үшін ең маңызды тұжырымдамалық принциптерді бөліп көрсетуге

болады: рухани және дене дамуы, әлеуметтенуі және қоғамға ықпалдасуы [8].

Жоғары мектепте ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің дене шынықтыру үдерісін жетілдіру үшін келесі жолдар ұсынылады:

- дене шынықтыру мен сауықтыруға ынталандыру жүйесін қалыптастыру;
 - дене шынықтыру технологияларын инновациялық қамтамасыз ету;
 - дене шынықтыру және спорт туралы жан-жақты білім жүйесін қалыптастыру;
 - психофизиологиялық қажеттіліктерге, ауруларға сәйкес қозғалыс жұмысының сәйкесінше көлемін беру;
 - дене шынықтыруға және спортпен шұғылдануға білімгерлерді жан-жақты тарту;
 - рухани денсаулық қағидаттарын енгізуге және жоғалған функцияларды қалпына келтіруге бағытталған дене шынықтыру-оңалту жұмыстарын жүргізу;
 - мүмкіндігі шектеулі тұлғалар арасындағы спорттық қозғалысты дамыту;
 - республикалық, халықаралық паралимпиадалық спорт ойындарына белсенді қатыстыру;
 - жеке тазалықты және салауатты өмір салтын ұстану;
 - дене жаттығуларын орындау барысында ағзаның функционалдық жағдайын бағалау және өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру.
- Ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің білім беру, дене тәрбиелеу үдерісін жетілдіру үшін келесі бағыттар ұсынылады:
- жоғары оқу орнында оқытудың барлық кезеңінде білімгердің қозғалыс әрекеттерін дамыту үшін алғышарттар жасау;
 - білімгердің нозологиясын және оның денсаулығының қазіргі жағдайын ескере отырып, сабақтардың мазмұнын және оларды өткізу әдістемесін қайта қарастыру;
 - бағалау саясатын білімгерлердің ерекшеліктеріне қарай қайта қарастыру;
 - мүмкіндігі шектеулі оқушылардың психикалық жай-күйін анықтау үшін психологиялық педагогикалық көмек көрсету;
 - жоғары оқу орнындағы барлық сабақтарды жүргізуді инклюзивті білім беру бойынша дағдыларды меңгерген кадрлармен қамтамасыз ету.
- Осылайша, дене шынықтыру сабақтарында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің қозғалыс белсенділігін арттыру күрделі көп қырлы процесс екені анықталды. Бұл үрдіс жалпы және арнайы сипаттағы заңдылықтарға негізделген,

яғни дене шынықтырудың белгілі бір үдерістері, ережелері, ғылыми және әдістемелік қағидалары қолданылады. Дене тәрбиесі студенттердің дене дамуының, дененің жұмыс қабілеттілігінің және денені шынықтырудың негізі болып табылады. Бұл барлық моторлық функцияларының сипаты мен мазмұнын анықтайды [9].

Байқап отырғанымыздай, жоғары оқу орнында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің дене тәрбиесі кезең-кезеңімен жүзеге асырылды:

1-ші оқу жылында: денені жаттықтыру және қозғалыс белсенділігінің жалпы деңгейін қалыптастыру;

2-ші оқу жылында: қозғалыстарды жаттықтыру және моторлық қызметті ынталандырудың ұйымдастырушылық-педагогикалық тәсілдерін қолдану;

3-ші оқу жылында: қозғалыстарды жаттықтыру және моторлық қызметті интенсификациялаудың аралық нысандарын іске асыру;

4-ші оқу жылында: әртүрлі нозологиялары бар студенттердің қозғалыстарын жаттықтыру және мотор қызметін қалыптастыру.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің дене тәрбиесі технологиясын қолдану келесі нәтижелерге әкеледі:

- денсаулық деңгейін арттыру және өз ағзасының мүмкіндіктерін түсіну;

- тұрақты ынталандыруды қалыптастыру және әртүрлі бағыттағы дене жаттығуларын жүйелі түрде өз бетінше орындау мүмкіндігі;

- мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің дене шынықтыруын қалыптастыру;

- салауатты өмір салтына баулу және өмір сүру жағдайларына дайындықты қалыптастыру;

- таңдалған кәсіптің білім беру және біліктілік сипаттамаларының талаптарына сәйкестік;

- өзін-өзі дамытуға жәрдемдесу, денсаулық жағдайына байланысты дене шынықтыру мен спорт түрін анықтау.

Қорытындылар. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде келесі қорытындылар шығаруға болады:

Қазіргі кезде отандық жоғары оқу орындарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар, оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі студенттерге кедергісіз білім беру және тәрбиелеу үдерісі іске асырылуда. Жоғары оқу орнында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің денесін шынықтыру және олардың спортпен

шұғылдануы тыныс алу және жүрек-тамыр жүйелерінің мүмкіндіктерін кеңейтеді, ағзаның әртүрлі ауруларға жалпы төзімділігін арттырады. Алайда отандық білім беру мекемелерінің білім беру бағдарламалары, дене тәрбиесі бойынша оқу бағдарламалары мен спорттық сауықтыру бағдарламаларында денсаулығы қалыпты тұлғалар мен денсаулығында мүмкіндігі шектеулі білімгерлерге қатысты кең таралған теңсіздіктер байқалады.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің, әсіресе, денсаулығында мүмкіндігі шектеулі студенттердің спортпен шұғылдану және денені сауықтыру жұмыстарына қосылудың негізгі кедергілеріне олардың қажеттіліктеріне қатысты бейімделген арнайы оқу бағдарламаларының немесе білім беру мекемесінің ұстанымын көрсететін арнайы саясаттың болмауы, инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыруда материалдық-техникалық ресурстардың тапшылығы, білім беру мекемелеріндегі мамандардың инклюзивті ортаны құру бойынша білімдерінің жетіспеушілігі, жоғары оқу орындарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің және олардың ата-аналарының дене шынықтыру және спорт бағдарламаларын толыққанды игеруге қол жеткізу және оқу-тәрбие үдерісіне қатысу құқықтары туралы хабардар болмауы сияқты мәселелер себеп болады.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалардың, олардың ішінде денсаулығында мүмкіндігі шектеулі білімгерлердің жоғары оқу орнында дене белсенділігін жоғарылату және дене тәрбиесі сабақтарына қалыптағы балалармен тең қатысуына қол жеткізудегі айырмашылықтарды толығымен жою үшін бағдарламалық және саяси деңгейлерде өзгерістер енгізу қажет.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар білімгерлердің білім беру, денені тәрбиелеу үдерісін жетілдіру үшін жоғары оқу орнында оқытудың барлық кезеңінде білімгердің қозғалыс әрекеттерін дамыту үшін алғышарттар жасау, білімгердің нозологиясын және оның денсаулығының қазіргі жағдайын ескере отырып, сабақтардың мазмұнын және оларды өткізу әдістемесін қайта қарастыру, бағалау саясатын білімгерлердің ерекшеліктеріне қарай қайта қарастыру, мүмкіндігі шектеулі оқушылардың психикалық жай-күйін анықтау үшін психологиялық-педагогикалық көмек көрсету, жоғары оқу орнындағы барлық сабақтарды жүргізуді инклюзивті білім беру бойынша дағдыларды меңгерген кадрлармен қамтамасыз ету қажет.

Әдебиеттер

- 1 D’Arcy K. The complexities of teaching ‘inclusion’ in higher education // Journal of Pedagogic Development. – 2014. – №3(2). – P. 3-17.
- 2 Liudvika Leišytė, Rosemary Deem, Charikleia Tzanakou. Inclusive Universities in a Globalized World // Social Inclusion. – 2021. – Volume 9, Issue 3. – P. 1–5.
- 3 Қазақстанда ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар 139 887 адам тұрады. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы.– Қатынау режимі: <https://primeminister.kz/ru/nemon-rk-v-kazhstane-prozhivayut-139887-chelovek-s-osobymi-obrazovatelnyimi-potrebnostyami-211499> (02.12.2020).
- 4 Беделбаева А.Е., Кыдырбаева Г.Т. Развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан как одно из приоритетных направлений государственной политики // Сборник статей III-Всероссийской методико-практической конференции. – Петрозаводск, 2021. – С. 8-12.
- 5 Токкулинова Г.К., Беделбаева А.Е., Исажанова А.Н. Дене шынықтыру және спорт мамандарын инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істеуге даярлаудың ерекшеліктері // Теория и методика физической культуры. – 2021. – № 3 (65). – Б. 6-11.
- 6 IFC Policy Briefing. 2011-2012 Policy Briefing Document, available from: http://incfit.org/files/IFC%20Policy%20Briefing%202011_2012.pdf
- 7 Морозов А.А., Окатенко К.В., Антихович Ж.С. Особенности проведения занятий по физической культуре в вузе со студентами, имеющими ограниченные возможности здоровья // Экономика XXI века: инновации, инвестиции, образование. – 2022. – Т. 10. – № 6. – С. 184-186.
- 8 Чедова Т.И. Физическая культура. Инклюзивное образование: физическая культура как ресурс для реализации инклюзии в высшем образовании: учебно-методическое пособие. – Пермь, 2021. – 167 с.
- 9 Фролова И.Д. Адаптивная физическая культура в формировании здоровья у подростков с ограниченными возможностями здоровья // Вестник науки и образования. – 2020. – № 10-1 (88). – С. 75-79.

References

- 1 D’Arcy K. The complexities of teaching ‘inclusion’ in higher education // Journal of Pedagogic Development. – 2014. – №3(2). – P. 3-17.
- 2 Liudvika Leišytė, Rosemary Deem, Charikleia Tzanakou. Inclusive Universities in a Globalized World // Social Inclusion. – 2021. – Volume 9, Issue 3. – P. 1–5.
- 3 Kazakstanda erekshe bilim beriluine kazhettiligi bar 139 887 adam turady. Kazakstan Respublikasy Prem’er-Ministrinin resmi akparattyk resursy. – Katynau rezhimi: <https://primeminister.kz/ru/nemon-rk-v-kazhstane-prozhivayut-139887-chelovek-s-osobymi-obrazovatelnyimi-potrebnostyami-211499> (02.12.2020).
- 4 Bedelbaeva A.E., Kydyrbaeva G.T. Razvitie inkluzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan kak odno iz prioritetnykh napravleniy gosudarstvennoy politiki // Sbornik statej III-Vserossijskoj metodiko-prakticheskoy konferencii. – Petrozavodsk, 2021. – S. 8-12.
- 5 Tokkulina G.K., Bedelbaeva A.E., Isazhanova A.N. Dene shynykturu zhəne sport mamandaryn inkluzivti bilim beru ortasynda zhumys isteuge dayarlaudyn erekshelekteri // Teoriya i metodika fizicheskoy kul’tury. – 2021. – № 3 (65). – B. 6-11.
- 6 IFC Policy Briefing. 2011-2012 Policy Briefing Document, available from: http://incfit.org/files/IFC%20Policy%20Briefing%202011_2012.pdf
- 7 Morozov A.A., Okatenko K.V., Antihovich ZH.S. Osobennosti provedeniya zanyatij po fizicheskoy kul’ture v vuze so studentami, imeyushchimi ogranichennye vozmozhnosti zdorov’ya // Ekonomika XXI veka: innovacii, investicii, obrazovanie. – 2022. – T. 10. – № 6. – S. 184-186.
- 8 Chedova T.I. Fizicheskaya kul’tura. Inkluzivnoe obrazovanie: fizicheskaya kul’tura kak resurs dlya realizacii inkluzii v vysshem obrazovanii: Uchebno-metodicheskoe posobie. – Perm’, 2021. – 167 s.
- 9 Frolova I.D. Adaptivnaya fizicheskaya kul’tura v formirovanii zdorov’ya u podrostkov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov’ya. Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – № 10-1 (88). – S. 75-79.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Беделбаева Асель Ериковна – Сапаны қамтамасыз ету жөніндегі комиссияның үйлестірушісі, магистр, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; Талдықорған қ., Қазақстан. e-mail: aselya.mukatova@mail.ru</p>	<p>Беделбаева Асель Ериковна – координатор комиссии по обеспечению качества, магистр; Жетысуский университет им. И. Жансүгірова; г. Талдықорған, Казахстан e-mail: aselya.mukatova@mail.ru</p>	<p>Bedelbayeva Assel Erikovna – Coordinator of the Commission for Quality Assurance, Master’s degree, Zhetysu University named after I. Zhansugurov; Taldykorgan, Kazakhstan. e-mail: aselya.mukatova@mail.ru</p>

¹Йылдыз М.^{ORCID}, ²Ермаханов Б., ²Тастемірұлы Б., ³Дошыбеков А.,
³Копжанов Ғ.

¹Гази университеті, Анкара қ., Түркия

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

³Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

ГАЗИ УНИВЕРСИТЕТІ МЕН АНКАРА УНИВЕРСИТЕТІ БІЛІМГЕРЛЕРІНІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ЗЕРТТЕУ

Йылдыз Мехмет, Ермаханов Бағлан, Тастемірұлы Бағлан, Дошыбеков Айдын,
Копжанов Ғалымжан

Гази университеті мен Анкара университеті білімгерлерінің салауатты өмір салтын зерттеу

Аңдатпа. Бұл мақалада дене шынықтыру және спорт мамандығы студенттерінің салауатты өмір салтын ұстану деңгейі мен өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейі зерттелген. Зерттеу жұмысына қатысушылар үшін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы тарапынан әзірленген «Салауатты өмір салты» шкаласының қысқа Фиданер мен Бехчедтің (1999) дайындаған нұсқасы қолданылды. Респонденттердің өмір сүру жағдайын анықтау мақсатында Динер, Эммонс, Ларсен және Гриффин әзірлеген (1985) «Өмір сүру сапасы» шкаласы пайдаланылды. Ғылыми зерттеу жұмысына Гази университеті мен Анкара университеттерінің «Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы», «Спорт менеджменті», «Жаттықтырушылық» және «Спорттық сауықтыру» бөлімдерінде оқитын жалпы саны 706 (оның ішінде 467 ер бала, 239 әйел) респондент қатыстырылды. Ғылыми мақалада зерттеу жұмысына қатысушы респонденттердің сауалнамадан алынған нәтижелері берілген. Анализдік талдаулар үшін белгілі бір екі топтың арасында айырмашылық бар-жоғын анықтау тесті (бұдан әрі t-Тест) және вариацияны талдау, сонымен қоса, Пирсон Корреляция анализдері қолданылды. Жиналған нәтижелер Әлеуметтік ғылымдарға арналған статистикалық пакет бағдарламасына салынып, кестелер түрінде енгізілді және талдау жасалынды.

Түйін сөздер: Түркия Республикасы, Гази университеті, Анкара университеті, дене шынықтыру және спорт, салауатты өмір салты.

Yidiz Mehmet, Yermakhanov Baglan, Tastemiruly Baglan, Doshybekov Aydin,
Kopzhanov Galymzhan

Research of healthy lifestyle of students Gazi University and Ankara University

Abstract. This article examines the relationship between the level of commitment of students of the specialty Physical Culture and Sports to a healthy lifestyle and the level of satisfaction with the quality of life. The "Healthy Lifestyle" scale (WHOQOL-BREF-TR) developed by the World Health Organization was used for the study participants, an abbreviated Turkish version developed by Fidaner and Behched (1999). In order to determine the respondents' living conditions, the "Quality of Life" scale developed by Diener, Emmons, Larsen and Griffin (1985) was used. The research work involved 706 respondents (including 467 Male and 239 women) studying at the departments of "Teaching Physical Culture and Sports", "Sports Management", "Coaching" and "Sports Improvement" of the Universities of Gazi and Ankara. The scientific article presents the results of a survey of respondents participating in research work. For the analysis, t-Test was used to determine whether there is a difference between two specific groups (hereinafter t-Test) and Analysis Of Variance (hereinafter ANOVA), as well as Pearson correlation analysis. The collected results were embedded in the Statistical Package for the Social Sciences (hereinafter SPSS) program, entered in the form of tables and analyzed.

Key words: Republic of Turkey, Gazi university, Ankara university, university students, physical culture and sports, quality of life.

Йылдыз Мехмет, Ермаханов Бағлан, Тастемірұлы Бағлан, Дошыбеков Айдын,
Копжанов Ғалымжан

Исследование здорового образа жизни обучающихся университета Гази и университета Анкары

Аннотация. В данной статье исследована связь между уровнем приверженности студентов специальности «Физическая культура и спорт» здоровому образу жизни и уровнем удовлетворенности качеством жизни. Для участников исследования была использована шкала «Здоровый образ жизни», разработанная Всемирной организацией здравоохранения, сокращенная турецкая версия разработанная Фиданером и Бехчедом (1999).

С целью определения условий жизни респондентов была использована шкала «Качество жизни», разработанная Динером, Эммонсом, Ларсеном и Гриффином (1985). В научно-исследовательской работе было задействовано 706 респондентов (в том числе 467 мужского пола и 239 женского пола), обучающихся на отделениях «Преподавание физической культуры и спорта», «Спортивный менеджмент», «Тренерское дело» и «Спортивное оздоровление» Университетов Гази и Анкары. В научной статье представлены результаты опроса респондентов, участвующих в исследовательской работе. Для анализа были использованы t-Тест, чтобы определить, есть ли разница между двумя определенными группами, а также анализ вариации и корреляции Пирсона. Полученные результаты были внесены в программу статистический пакет для социальных наук, представлены в виде таблиц и проанализированы.

Ключевые слова: Турецкая Республика, университет Гази, университет Анкара, студенты вузов, физическая культура и спорт, здоровый образ жизни.

Кіріспе. Салауатты өмір салты табыс, қоршаған орта жағдайы және еркіндік сияқты көптеген ерекшеліктерді қамтитын ауқымды ұғым. Салауатты өмір салтының маңызды факторларының бірі денсаулық болып табылады [1].

Салауатты өмір салтының ендігі бір тұжырымдамасы медициналық техникамен, зертханалық процедуралармен өлшенетін ұғым ретінде қарастыруға болады. Бұл субъективті түрде сақталатын мөлшер емес. Өмір сапасындағы басты мақсат – адам баласының дене, психологиялық және әлеуметтік функцияларына және олардың өмірінің осы аспектілеріне қатысты сипаттамаларына қаншалықты қанағаттанғандығы.

Өмір сапасы әр түрлі терминдердің синонимі болып саналады. Мысалы: өмірге қанағаттану, өзін-өзі бағалау, әл-ауқат, бақыт, денсаулық, бедел, өмірдің маңыздылығы, әлеуметтік және экономикалық жағдай сынды ұғымдар [2].

Әлем халықтарының өмір сүру сапасының жағдайы халықаралық ұйымдар тарапының назарында болып отыр. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сарапшыларының жариялаған дерегі бойынша әлемдегі халық денсаулығының 49-50 %-ы өмір сүру салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, ал 17-20 %-ы қоршаған орта ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады [3].

Салауатты өмір салты деңгейіне жастың ұлғаю үрдісі кері әсерін береді. Денсаулыққа қатысты мәселелер мен денсаулық жағдайының өзгермелілігі өмір сүру сапасын төмендетудің негізгі себептері болып табылады [4].

Өмір сүру сапасына қанағаттану, жеке адамның өз өмірі туралы жалпы пікірлері мен бағаларының жиынтығы. Субъективті сапаға ие өмірге қанағаттану туралы пікірлерді қалыптастыруда жеке тұлға өзінің жағдайын салыстырмалы түрде бағалауы өмірге деген қанағаттану жағдайына әсер етеді [5]. Бұл стандарттар адамның жақсы өмір сүру үшін қоятын өзіндік ұстанымдарынан, талаптарынан және

басқа да әсер етуші факторлардан тұрады. Сондай-ақ, жеке тұлға өмірдің әр түрлі саласында «жетістікке» жету үшін түрлі стандарттарға қажеттілігі туындайды. Сондықтан өмірдің белгілі бір салаларында, өмір сүру сапасына қанағаттанудан гөрі оны бағалау маңызды рөл атқарады [6].

Зерттеудің әдістері және әдіснамалары. Бұл зерттеу жұмысына «Салауатты өмір салты» шкаласы мен «Өмір сүру сапасы» шкаласы қолданылды. Аталмыш шкалалар жөнінде мәлімет келесідей:

I. Салауатты өмір салты шкаласы (өлшем) (СӨС): Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы тарапынан әзірленген 100 сұрақтан (WHOQOL-100) құралған болатын. Аталмыш шкаланың түрік тіліндегі қысқаша 27 сұрақтық нұсқасын (СӨС-27) Фиданер және Бехчед (1999) әзірледі [7]. Аталмыш шкала салауатты өмір салтын айқындайтын төрт түрлі фактордан тұрады. Бұл факторлар:

- 1-фактор: Денсаулық жағдайы;
- 2-фактор: Психологиялық жағдай;
- 3-фактор: Әлеуметтік қатынастар;
- 4-фактор: Қоғамдық орта.

Төрт бағыттағы ұпайлар 4-20 аралығында есептеледі. Ұпай неғұрлым жоғары болса, қатысушының салауатты өмір салты деңгейі соғұрлым жоғары деген статистикаға қол жеткізе аламыз [8].

II. Өмір сүру сапасы (ӨСС) шкаласы (өлшем): Аталмыш шкаланы Динер, Эммонс, Ларсен және Гриффин (1985) әзірледі [9]. Бұл шкаланың түрік тіліндегі нұсқасын Көкер және Иетим (1991) жасады. Жалпы бес бөліктен тұратын шкала 7-лік Likert түрінде есептеледі және (1) «мүлдем келіспеймін», (5) «толық келісемін» деген жауаптар аралығында бағаланады [10].

Зерттеу нәтижесі және талдау. Мәліметтерді талдау кезінде, қатысушылардың демографиялық сипаттамаларына сәйкес, салауатты өмір салты мен өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейлері арасындағы ерекшеліктерді анықтау

мақсатында t-Test және ANOVA анализі жасалды, ал өзгерістер арасындағы байланысты зерттеу үшін Пирсон Корреляция анализі қолданылды (1-кесте).

1-кесте – Демографиялық мәліметтер бойынша қатысушылардың саны мен пайыздық мәндері

Жынысы	n	%
Әйел	239	33,9
Ер	467	66,1
Бөлімі		
Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы	204	28,9
Жаттықтырушылық	233	33
Спорт менеджменті	65	9,2
Спорттық сауықтыру	204	28,9

Қатысушылардың 33,9%-ы әйелдер және 66,1%-ы ер студенттер. Студенттердің 28,9% – Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы, 33% – Жаттықтырушылық, 9.2% – Спорт менеджменті және 28,9% – Спорттық сауықтыру саласында оқиды (1-кесте).

2-кесте – Демографиялық мәлімет бойынша қатысушылардан алынған нәтижелер

Ерекшелік	N	x	S
Жасы	706	20,71	1,97
Отбасы табысы	706	2542,62	1259,72
Жеке табысы	706	725,55	357,33
Күндік бос уақыты	706	5,52	2,43

Қатысушылардың орташа жасы – 20,71; отбасы табысы орта есеппен 2542,62 лира; жеке табысының орташа мөлшері 725,55 лира, ал күндік бос уақыты 5,52 сағатты құрайды (2-кесте).

3-кесте – Қатысушылардың жыныстық ерекшелігіне байланысты тәуелсіз t-Test нәтижелері

	Жынысы	N	X	Ss	t	sd	p
ӨСС	Әйел	239	4,6	1,4	0,3	704	0,6
	Ер	467	4,6	1,5			
Денсаулық жағдайы	Әйел	239	3,4	0,7	0,6	704	0,6
	Ер	467	3,5	0,8			
Дене жағдайы	Әйел	239	3,5	0,5	0,8	704	0,7
	Ер	467	3,4	0,6			
Психологиялық жағдай	Әйел	239	3,4	0,6	0,2	704	0,5
	Ер	467	3,4	0,6			
Қоғамдық орта	Әйел	239	3,3	0,7	0,2	704	0,3
	Ер	467	3,3	0,5			
Әлеуметтік қатынастар	Әйел	239	3,4	0,8	0,2	704	0,3
	Ер	467	3,4	0,8			
СӨС	Әйел	239	3,4	0,5	0,3	704	0,3
	Ер	467	3,4	0,5			

3-кестеге сәйкес, қатысушылардың өмір сүру сапасының орташа мәні, салауатты өмір салтының төменгі көрсеткіші және салауатты

өмір салты шкаласының орташа балы жыныстық ерекшелік тұрғысынан қарастырылған кезде мәнді айырмашылық байқалмады ($p>0,05$).

4-кесте – Қатысушылардың жас ерекшеліктеріне қарай СӨС және ӨСС Корреляциялық тест нәтижелері

	ӨСС	Денсаулық жағдайы	Физикалық жағдай	Психологиялық жағдай	Қоғамдық орта	Әлеуметтік қатынастар	СӨС
Жасы	0,03	0,04	0,03	0,06	0,04	0,09	0,03

4-кестеге сәйкес, жас ерекшелігі мен өмір сүру сапасына қанағаттану орташа мәні, салауатты өмір салтының төменгі көрсеткіші және салауатты өмір салты шкаласының орташа мәні

арасындағы байланысын анықтау мақсатында жүргізілген корреляциялық талдау нәтижесінде қандай да бір мәнді байланыс анықталмады ($p>0,05$).

5-кесте – СӨС және ӨСС мен бөлім ерекшелігі арасындағы қатынасты анықтау мақсатында жүргізілген ANOVA тестінің нәтижесі

	Сүйенген мәлімет	Жалпы	sd	Орташа мәні	F	p	Сәйкестік
ӨСС	Бөлімдер арасы Бөлім іші	38,9 14,8	3 702	12,9 2,4	6,5	0,01	Сп.Мен-Сп.Оқ.* Сп.Мен-Жаттық.*
Денсаулық жағдайы	Бөлімдер арасы Бөлім іші	2,2 451,9	3 702	0,7 0,6	1,1	0,31	*Жаттық.-Сп.Сауық.
Дене жағдайы	Бөлімдер арасы Бөлім іші	0,4 251,9	3 702	0,1 0,3	0,3	0,80	
Психологиялық жағдай	Бөлімдер арасы Бөлім іші	0,8 265,8	3 702	0,2 0,3	0,7	0,52	
Қоғамдық орта	Бөлімдер арасы Бөлім іші	0,3 243,1	3 702	0,1 0,3	0,3	0,78	
Әлеуметтік қатынастар	Бөлімдер арасы Бөлім іші	1,6 454,7	3 702	0,5 0,6	0,8	0,48	
СӨС	Бөлімдер арасы Бөлім іші	0,4 197,3	3 702	0,1 0,2	0,5	0,62	

5-кестеге сәйкес, бөлімдер мен ӨСС жалпы орташа ұпайлар бойынша статистикалық мәнді қатынас анықталды ($p<0,05$). Бөлімдер арасында айтарлықтай айырмашылық «Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы мен Спорт менеджменті», «Спорт менеджменті мен

Жаттықтырушылық», «Жаттықтырушылық және Спорттық сауықтыру» сынды бөлімдер арасында байқалды. Бұл айырмашылықтар «Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы», «Жаттықтырушылық» бөлімдерінде басым екендігі анықталды.

6-кесте – Қатысушылардың отбасы табысына қарай, салауатты өмір салты және өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейіне байланысты корреляциялық тест нәтижелері

	ӨСС	Денсаулық жағдайы	Дене жағдайы	Психологиялық жағдай	Қоғамдық орта	Әлеуметтік қатынастар	СӨС
Отбасы табысы	0,06	0,07	0,06	0,06	0,096*	0,04	0,086*

6-кестеге сәйкес, «отбасы табысы мен ӨСС орташа нәтижесі, СӨС төменгі көрсеткіші және СӨС орташа нәтижесі» арасындағы байланысты анықтау мақсатындағы жасалынған корреляциялық

анализ қорытындысында, СӨС төменгі көрсеткіші ($r = ,096^*$, $p < 0,05$) және СӨС жалпы нәтиженің орташа мәні бойынша ($r = ,086^*$, $p < 0,05$) статистикалық төмен деңгейдегі оң мәнді байланыс анықталды.

7-кесте – Қатысушылардың жеке табыс мөлшеріне қарай, салауатты өмір салты және өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейіне байланысты корреляциялық тест нәтижелері

	ӨСС	Денсаулық жағдайы	Дене жағдайы	Психологиялық жағдай	Қоғамдық орта	Әлеуметтік қатынастар	СӨС
Жеке табысы	0,085*	0,081*	0,05	0,102**	0,136**	0,102**	0,120**

7-кестеге сәйкес, «жеке табыс ерекшелігі мен ӨСС нәтижесінің орташа мәні, СӨС төменгі көрсеткіші және СӨС орташа нәтижесі» арасындағы байланысты анықтау мақсатындағы жасалынған корреляциялық анализ қорытындысында, ӨСС жалпы нәтиженің

орташа мәні бойынша, денсаулық жағдайы, психологиялық жағдай, қоғамдық орта, әлеуметтік қатынастар және СӨС жалпы нәтиженің орташа мәні бойынша статистикалық төмен деңгейдегі оң мәнді байланыс анықталды ($p < 0,05$).

8-кесте – Қатысушылардың күндік бос уақыты ерекшелігіне қарай, салауатты өмір салты және өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейіне байланысты Корреляциялық тест нәтижелері

	ӨСС	Денсаулық жағдайы	Дене жағдайы	Психологиялық жағдай	Қоғамдық орта	Әлеуметтік қатынастар	СӨС
Күндік бос уақыт	0,03	0,05	0,01	0,02	0,05	0,02	0,04

8-кестеге сәйкес, «Күндік бос уақыт ерекшелігі мен ӨСС нәтиже орталамасы, СӨС төменгі көрсеткіші және СӨС орташа нәтижесі» арасындағы байланысты анықтау мақса-

тындағы жасалынған корреляциялық анализ қорытындысында ешқандай мәнді қатынас анықталған жоқ ($p > 0,05$).

9-кесте – Қатысушылардың өмір сүру сапасына қанағаттану және салауатты өмір салтына байланысты корреляциялық тест нәтижелері

	Денсаулық жағдайы	Дене жағдайы	Психологиялық жағдай	Қоғамдық орта	Әлеуметтік қатынастар	СӨС
ӨСС	0,395**	0,352**	0,403**	0,446**	0,360**	0,477**

9-кестеге сәйкес, «ӨСС нәтижесінің орташа мәні мен СӨС төменгі көрсеткіші және СӨС орташа нәтижесі» арасындағы байланысты анықтау мақсатындағы жасалынған корреляциялық анализ қорытындысында, СӨС барлық төменгі көрсеткіштері және қорытынды ұпайлардың орташа көрсеткішінде оң мәнді байланыс анықталды ($p < 0,05$).

Қорытынды. «Гази университеті мен Анкара университеті білімгерлерінің салауатты өмір салтын зерттеу» тақырыбы аясында студенттердің салауатты өмір салты мен өмір сүру сапасына қатысты алынған нәтижелер басқа да зерттеушілердің еңбектерінде пайдалы болады деген үміттеміз. Студенттердің денсаулығының жақсаруы мен адам баласының

өмір сүру жасының ұзаруына бұқаралық спорт пен дене жаттығулары ерекше әсер етеді. Әлемнің дамыған елдеріндегі озық технологиялар мен сапалы спорттық жабдықтарды қолдану, халықтың көп жиналатын орындары мен тұрғын үйлердің ауласындағы спорттық алаңдарды көбейту сынды жұмыстар студенттер мен бұқара халықтың дене жаттығуларымен айналысуына ықпал жасайды.

Қорыта келгенде: Студенттердің салауатты өмір сүру салтын нақтылау мүмкіндігі мен құрылымын, салауатты өмір сүру салтын қолдану, денешынықтыру және педагогикалық әрекет жағдайындағы қарқынды іріктелу еркіндігі;

– Студенттер арасында салауатты өмір сүру салтын насихаттаудың ғылыми-практикалық не-

гіздерін жаһандану жағдайында зерттеудің ғылыми-әдістемелік тұрғыда сипатталуының қажеттілігі;

– Білімгерлердің салауатты өмір сүру салтын насихаттаудың ғылыми-практикалық негіздерін жаһандану жағдайында зерттеудің ғылыми-әдістемелік негіздерінің инновациялық технологиялар мазмұны;

– Қазақстан мен Түркия Республикаларында ғана емес, әлемдік деңгейде салауатты өмір сүру салтын насихаттаудың ғылыми-практикалық негіздерін жаһандану жағдайында зерттеудің ғылыми-әдістемелік негіздерінің инновациялық технологиясының әдістемелік тұрғыдағы тиімділігін анықтау назардан тыс қалмауы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Иетим Y. Жеке жобаларды ұйымдастыру және өмірге қанағаттану мәселелері. Докторлық диссертация. – Еге. – 2001. – 10 б.
- 2 Билир Н., Өзджебе Х., Вайзоғлу С.А., Аслан Д., Шубашы Н., Телафар Т.Г. Ван қаласындағы 15 жастан жоғары ер балаларда sf-36 салауатты өмір салтына арналған ғылыми зерттеу жұмысы. – Ван. – 2005. – Б. 663-664.
- 3 World Health Organization. The world health organization quality of life instruments (The whoqol-100 and the whoqol-bref). Whoqol Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse. – 1997. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/63482>.
- 4 Гүлер Д. Салауатты өмір салты және депрессия. Кәсіптік ғылыми жұмыс. – Ыстанбұл. – 2006. – Б. 64-65.
- 5 Кескиноғлу П. Салауатты өмір салтына әсер етуші факторлар. III ұлттық денсаулық конгресі. – Измир. – 2010. – Б. 25-27.
- 6 Pavot W., Diener E. Review of the satisfaction with life scale // Psychological Assessment. – 1993. – № 5 (2). – Pp. 164-172.
- 7 Fidaner H., Elbi H., Fidaner C., Eser S. Y., Eser E. ve Göker E. Psychometric properties of Whoqol-100 and whoqol-bref. 3P Dergisi, 7(Ek 2). – 1999. – Pp. 23-40.
- 8 Oliver M. Whoqol-bref. University of Washington Seattle, United States of America, United States Version. – 1997. – Pp. 5-31.
- 9 Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The satisfaction with life scale // Journal of Personality Assessment. – 1985. – 49 (19). – Pp. 71-75.
- 10 Eriş H.M., Anıl D. Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. – 2015. – 49 (19). – Pp. 1-14. DOI:10.16986/HUJE.2015014183.

References

- 1 Ietim Y. ZHeke zlobalardy ұjymdastyru zhөne өmirge қанағаттану мәселелері. Докторлық dissertaciya. – Ege. – 2001. – 10 б.
- 2 Bilir N., Özdzhebe H., Vajzorlu S.A., Aslan D., SHubashy N., Telafar T.G. Van қаласындағы 15 zhastan zhofary er balalarda sf-36 salauatty өmir saltyna арналған ғылыми zertтеu zhұmysy. – Van. – 2005. – B. 663-664.
- 3 World Health Organization. The world health organization quality of life instruments (The whoqol-100 and the whoqol-bref). Whoqol Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse. – 1997. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/63482>
- 4 Gүler D. Salauatty өmir salty zhөne depressiya. Kәсіptik ғылыми zhұmys. – Ystanbұl. – 2006. – B. 64-65.
- 5 Keskinoflu P. Salauatty өmir saltyna әсер etushi faktorlar. III ұltтық densauлық kongresi. – Izmir. – 2010. – B. 25-27.
- 6 Pavot W., Diener E. Review of the satisfaction with life scale // Psychological Assessment. – 1993. – №5 (2). – Pp. 164-172.
- 7 Fidaner H., Elbi H., Fidaner C., Eser S. Y., Eser E. ve Göker E. Psychometric properties of Whoqol-100 and whoqol-bref. 3P Dergisi, 7(Ek 2). – 1999. – Pp. 23-40.
- 8 Oliver M. Whoqol-bref. University of Washington Seattle, United States of America, United States Version. – 1997. – Pp. 5-31.
- 9 Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The satisfaction with life scale // Journal of Personality Assessment. – 1985. – 49 (19). – Pp. 71-75.
- 10 Eriş H.M., Anıl D. Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. – 2015. – 49 (19). – Pp. 1-14. DOI:10.16986/HUJE.2015014183

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Мехмет Йылдыз – PhD, Гази университетінің доценті; Анкара қ., Түркия. e-mail: mehmetyildiz@gazi.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9784-6050	Мехмет Йылдыз – PhD, доцент Университета Гази, Турция, г. Анкара, e-mail: mehmetyildiz@gazi.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9784-6050	Mehmet Yldz – PhD, Associate professor of Gazi University; Ankara, Turkey. e-mail: mehmetyildiz@gazi.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9784-6050

¹Тен А.В. , Зауренбеков Б.З., ³Байтасов Е.К., ²Телемгенова А.М.,
⁴Шепетюк Н.М.

¹Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан

²Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

⁴Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И МАССОВОГО СПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Тен Алина Владимировна, Зауренбеков Бауыржан Зауренбекович, Байтасов Есет Калидоллаевич, Телемгенова Айгерим Маратовна, Шепетюк Наталия Михайловна

Перспективы и возможности развития физической культуры и массового спорта в Республике Казахстан

Аннотация. В данной научной статье авторы рассматривают условия оздоровления населения средствами физической культуры и спорта, анализируют основные мероприятия и условия, выполнение которых позволит увеличить количество занимающихся физической культурой и массовыми видами спорта; приводятся некоторые статистические данные по оснащенности спортивной инфраструктурой регионов и увеличение количества спортивных объектов различной направленности в разрезе регионов Республики Казахстан; представлены результаты анализа возможности использования спортивных сооружений для организации занятий физическими упражнениями населения Республики Казахстан различных возрастных категорий; представлены количественные показатели обеспеченности регионов Казахстана в соответствии с видами спорта; авторы предлагают обоснованные рекомендации для дальнейшего эффективного использования спортивных сооружений и условий доступа населения к объектам различной формы собственности.

Ключевые слова: физическая культура, массовый спорт, спортивные сооружения, спортивные комплексы, спортивная инфраструктура.

Ten Alina Vladimirovna, Zaurenbekov Bauyrzhan Zaurenbekovich, Baitasov Yesset Kalidollayevich, Telemgenova Aigerim Maratovna, Shepetyuk Natalia Mikhailovna

Prospects and opportunities for the development of physical culture and mass sports in the Republic of Kazakhstan

Abstract. In this scientific article, the authors consider the conditions for improving the health of the population by means of physical culture and sports, analyze the main activities and conditions, the implementation of which will increase the number of people engaged in physical culture and mass sport; some statistical data on the equipment of the sports infrastructure of the regions and the increase in the number of sports facilities of various directions in the context of the regions of the Republic of Kazakhstan are given; the results of the analysis of the possibility of using sports facilities for the organization of physical exercises of the population of the Republic of Kazakhstan of various age categories are presented; quantitative indicators of the provision of regions of Kazakhstan, in accordance with sports are presented; the authors offer reasonable recommendations for further effective use of sports facilities and conditions of access of the population to objects of various forms of ownership.

Key words: physical culture, mass sports, sports facilities, sports complexes, sports infrastructure.

Тен Алина Владимировна, Зауренбеков Бауыржан Зауренбекович, Байтасов Есет Калидоллаевич, Телемгенова Айгерим Маратовна, Шепетюк Наталия Михайловна

Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен бұқаралық спортты дамытудың перспективалары мен мүмкіндіктері

Аңдатпа. Осы ғылыми мақалада авторлар халықты дене шынықтыру және спорт құралдарымен сауықтыру шарттарын қарастырады, орындалуы дене шынықтырумен және бұқаралық спорт түрлерімен айналысатындардың санын ұлғайтуға мүмкіндік беретін негізгі іс-шаралар мен шарттарды талдайды; өңірлердің спорттық инфрақұрылымымен жарақтандырылуы бойынша кейбір статистикалық деректер және Қазақстан Республикасының өңірлері бөлінісінде әртүрлі бағыттағы спорт объектілерінің санын ұлғайту келтіріледі; әр түрлі жастағы санаттағы Қазақстан Республикасы халқының дене шынықтыру жаттығуларын ұйымдастыру үшін спорт ғимараттарын пайдалану мүмкіндігін талдау нәтижелері ұсынылды; спорт түрлеріне сәйкес Қазақстан өңірлерінің қамтамасыз етілуінің сандық көрсеткіштері ұсынылды; авторлар спорт ғимараттарын одан әрі тиімді пайдалану және әртүрлі меншік нысанындағы объектілерге халықтың қол жеткізу шарттары үшін негізделген ұсынымдар ұсынады.

Түйін сөздер: дене шынықтыру, бұқаралық спорт, спорт ғимараттары, спорт кешендері, спорттық инфрақұрылым.

Введение. Развитие физической культуры и массового спорта сегодня – одно из приоритетных направлений развития Республики Казахстан. В комплексном плане по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы предполагается внедрение новых и совершенствование ранее применявшихся подходов к организации занятий физическими упражнениями, к планированию содержания занятий, распределению физических нагрузок с учетом возраста, пола и мотивации занимающихся, строительству новых спортивных сооружений и модернизации имеющихся в интересах жителей, к материальному обеспечению разработанных программ.

Целенаправленное использование средств физического воспитания для решения задач физического образования и практика обучения и воспитания населения должны учитывать современное социально-экономическое состояние государства, климатические и географические особенности регионов Казахстана, демографические особенности и характер трудовой деятельности населения, а также перспективы физического совершенствования человека.

К числу важных условий оздоровления населения Республики Казахстан средствами физической культуры и спорта следует отнести:

- совершенствование дошкольного и школьного базового содержания занятий физической культурой, обеспечивающих укрепление здоровья, разностороннее развитие двигательных способностей, необходимый и возможный уровни физической дееспособности;

- совершенствование внешкольных форм организации физической культуры, дополняющих содержание фундаментальной части в образовательных учреждениях уроков;

- разработку современных вариантов тренирующих программ для различных групп населения;

- совершенствование системы внеклассных и внеурочных занятий учащихся и студенческой молодежи, поддержка творческой инициативы, самостоятельности в выборе средств активного отдыха с учетом физиологических особенностей развития организма;

- внедрение физической культуры и спорта в систему организации труда и отдыха граждан, усиление оздоровительного содержания занятий по производственной гимнастике, лечебной физкультуре, учет профессиональных, возрастных, образовательных особенностей трудящихся в целях рационального использования физических

упражнений для продления сроков трудовой активности, как пример для молодого поколения;

- разработку и внедрение в систему современного физического воспитания основ национальных традиций, связанных с физической культурой, формами активного отдыха, приближение содержания к требованиям традиционной физической культуры;

- разработку мер по эффективному использованию средств физической культуры и спорта для оптимизации двигательного режима лиц пожилого и пенсионного возрастов с целью стимулирования активного долголетия, привлечения нетрудоспособных граждан к занятиям физической культурой [1].

Таким образом, в программе оздоровления населения средствами физической культуры и спорта определены задачи физического воспитания населения, начиная с раннего возраста до глубокой старости, и предусматривает физическое воспитание в семье, учреждениях дошкольного образования, в общеобразовательных учреждениях, учреждениях высшего профессионального образования, трудовых коллективах, по месту жительства и отдыха населения.

Проблеме развития физической культуры и массового спорта в Казахстане уделяли внимание отечественные специалисты Авсиевич В.Н., Мухамбет Ж.С. (2018, 2021), Туякбаева М.Ш. с соавторами (2019), Абишев А.Р. с соавторами (2020), которые отразили в своих работах способы развития физической культуры и массового спорта [2-5].

Цель исследования – обосновать перспективы развития физической культуры и массового спорта в Республике Казахстан.

Задача исследования:

- провести анализ состояния инфраструктуры для занятий физической культурой и спортом в различных регионах Казахстана;

- определить взаимосвязь доступности спортивных сооружений и развития физической культуры и массового спорта с обоснованием перспектив развития исследуемой отрасли.

Методы и организация исследования.

Работа выполнена в рамках грантового финансирования Комитета науки МОН РК (ИРН АР09058482). Для решения поставленных задач нами были предприняты следующие методы: проведен анализ отчетов регионов по развитию физической культуры; выявлено наличие спортивных сооружений различного профиля; обеспеченность спортивным инвентарем; разработали предложения по строительству и экс-

плуатации спортивных объектов, а также более широкого доступа населения к занятиям на спортивных объектах Республики Казахстан.

Результаты исследования и их обсуждение. Инициативы Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева по развитию физической культурой и массового спорта открывают новые возможности для граждан Казахстана различного возраста к активным занятиям физическими упражнениями, что неизменно приведет к укреплению их здоровья – основы будущего нашего государства.

В «Комплексном плане по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы», утвержденном Правительством Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года №242, определены основные мероприятия, выполнение которых позволит существенно увеличить количество граждан, занимающихся физической культурой и массовым спортом.

К наиболее значимым для решения проблем организации занятий по месту жительства мы отнесли следующие:

- организация и проведение спортивно-массовых и культурно-оздоровительных мероприятий;
- обеспечение доступности спортивных площадок и залов образовательных школ и других учреждений для занятий населения физической культурой и спортом;
- открытие спортивными федерациями дополнительных секций по видам спорта и предоставление им в аренду спортивных залов;
- открытие при образовательных учреждениях бесплатных спортивных секций для учащихся (молодежи);
- открытие детско-юношеских клубов физической подготовки в общеобразовательных школах и расширение действующих клубов в регионах (не менее одного в каждом районе, городе);

– обеспечение общеобразовательных школ спортивным инвентарем и оборудованием;

– развитие сети плоскостных спортивных сооружений (спортивные ядра, поля, спортивные трассы) в сельских и городских населенных пунктах;

– закрепление плоскостных спортивных сооружений (спортивные ядра, поля, спортивные трассы) за близлежащими организациями для обеспечения функционирования объектов на постоянной основе [6].

На реализацию Комплексного плана с 2021 по 2025 год государство предполагает выделить 58,6 млрд тенге из различных источников финансирования. Вложение финансовых средств выгодно государству и бизнесу. Здоровое население – один из приоритетов национальной безопасности, а для бизнеса здоровые сотрудники – это снижение издержек и повышение производительности труда.

Достижение запланированных результатов возможно при тщательном анализе проделанной работы, имеющихся материальных и финансовых ресурсов, обобщении опыта работы в различных регионах, обеспеченности кадрами и спортивными объектами.

Объективная оценка имеющихся возможностей позволит целенаправленно расходовать финансовые средства для повышения количества занимающихся, укрепления материальной базы, привлечения к работе квалифицированных специалистов в области физической культуры и спорта, интенсивного пропагандирования здорового образа жизни среди населения различного возраста.

Количество занимающихся физической культурой и спортом в Казахстане в 2019 году составило 5,7 млн человек, или 30,6% от всего населения, а в 2020 году увеличилось до 5,9 млн человек (31,6%) в 2021 году количество занимающихся увеличилось до 6,5 млн человек (34,3%) (рисунок 1).

Рисунок 1 – Количество занимающихся физической культурой и спортом в Казахстане в 2017-2021 гг., %

В 2025 году планируется довести количество занимающихся физической культурой и массовым спортом до 7,3 млн человек, что составит 40% от всего населения.

Одним из важнейших условий развития физической культуры и массового спорта является обеспеченность спортивными объектами различного уровня, а также спортивным инвентарем.

По данным Комитета по спорту на 2020 год, в Казахстане имелось 39,9 тыс. спортивных объектов общей площадью 881 562 кв. м, из которых 27,7 тыс. спортивных объектов относятся к объектам образования, а 12,2 тыс. объектов физкультурно-спортивного назначения. Потребность в спортивных сооружениях на 2020 год составляла 1 488 887,6 кв. м, т.е. необходимо построить еще 607 325,1 кв.м. спортивных объектов.

Города республиканского значения Алматы, Астана, Шымкент, а также регионы Казахстана активно совершенствуют свою спортивную инфраструктуру, реконструируют уже имеющиеся спортивные объекты и строят новые многофункциональные современные спортивные сооружения, на которых можно проводить спортивно-зрелищные и массовые физкультурные мероприятия. Спортивную инфраструктуру образуют многочисленные общедоступные объекты, это уличные спортивные площадки, тренажерные комплексы во дворах и городских парках, многофункциональные спортивные центры, физкультурно-оздоровительные комплексы (ФОК), катки, лыжные трасы, велодорожки, пункты проката спортивного инвентаря, крытые веранды для занятий йогой и физической культурой в городских парках и т.д. (таблица 1).

Таблица 1 – Количество спортивных сооружений в Республике Казахстан

Спортивные сооружения			
	2020 г.	2021 г.	+/-
Итого	41 352	42 521	+1 169
Стадионы	280	280	-
Дворцы спорта	34	34	-
Комплекс спортивных сооружений	91	91	-
Учебно-тренировочный центр сборных команд	15	17	+2
Спортивный комплекс	524	582	+58
Манеж спортивный	172	186	+14
База лыжная	202	201	-1
База гребная	10	12	+2
Стрелковый тир	1 277	1 278	+1
Стрельбище	23	29	+6
Велотрек	3	3	-
Гребной канал	2	2	-
Яхт-клуб	4	4	-
Трамплин для прыжков на лыжах	3	3	-
Плавательные бассейны	360	367	+7
Спортивные залы	9 028	9 240	+212
Конькобежные стадионы	8	8	-
Хоккейные корты	1 377	1 398	+21
Плоскостные сооружения	25 197	25 968	+771
Теннисные корты	462	470	+8
Ипподромы с трибунами на 200 посадочных мест и более	48	48	-
Встроенные спортивные залы	2 232	2 300	+68

Большую роль в развитии физической культуры и массового спорта играет эффективное использование спортивных объектов общеобразовательных учреждений и их доступность для населения. По данным 2020 года, обеспе-

ченность школ спортивными залами составила 87% (таблица 2). Спортивным инвентарем школы Казахстана обеспечены на 73,2%, а по регионам показатели выглядят следующим образом (рисунок 2).

Таблица 2 – Обеспеченность общеобразовательных школ спортивными залами (2020 г.)

№	Регионы	Общеобразовательные школы	Кол-во организаций среднего образования, имеющих спортзалы	%
1	Алматы	207	206	100
2	Астана	91	88	97
3	Карагандинская	503	488	97
4	Мангистауская	141	136	96
5	СКО	476	455	96
6	Павлодарская	355	339	95
7	г. Шымкент	147	138	94
8	Кызылординская	293	271	92
9	Атырауская	196	174	89
10	Акмолинская	551	485	88
11	Костанайская	489	429	88
12	Туркестанская	902	782	87
13	Алматинская	760	640	84
14	Жамбылская	442	365	83
15	Актюбинская	402	327	81
16	ЗКО	380	283	47
17	ВКО	647	480	74
	Всего	6982	6082	87

Актуально сегодня сотрудничество учебных заведений и учреждений дополнительного образования в создании условий для организации внеклассной физкультурно-оздоровительной работы. Такое направление деятельности создает условия для всестороннего развития личности, обеспечения равного доступа детей соответствующего возраста к качественному дополнительному образованию, рационального привлечения творческого потенциала педагогических работников учреждений дополнительного образования.

Широкое распространение в Республике Казахстан получают различные формы дополнительного образования.

Дополнительное образование обеспечивает формирование и развитие творческих способностей детей, индивидуальных потребностей в их интеллектуальном, нравственном, физическом совершенствовании, организацию свободного времени, адаптацию к жизни в обществе, выбор профессиональной ориентации, способствует выявлению и поддержке одаренных детей и детей с особыми потребностями.

Взаимодействие дополнительного образования с общеобразовательными учреждениями дает возможность:

– интеграции со школьными учебными программами, формируя цели, содержание и формы организации;

– свободы выбора ребенком образовательной программы (один или несколько кружков, возможность их замены в течение года);

– привлекать специалистов в различных направлениях дополнительного образования, в том

числе физкультурно-спортивного и оздоровительного;

– использовать инновационные педагогические технологии;

– приобретать варианты социальной практики, работы в социуме и др.

Рисунок 2 – Обеспеченность школ спортивным инвентарем по регионам, Казахстан, %

Повышение привлекательности физической активности среди различных слоев населения будет более эффективно если выполнить необходимые условия [7]:

а) создание условий для занятий физической культурой: обеспечить доступность объектов физической культуры и приближение их к местам проживания, современное оснащение оборудованием спортивных сооружений, невысокая стоимость организованных занятий физической культурой и массовым спортом, свобода выбора вида спорта и формы занятий, организация пеших троп и велосипедных маршрутов;

б) психологический компорт: соответствующее мастерство тренеров и инструкторов, способность преподавателей, дружественная обстановка и атмосфера сотрудничества на спортивных объектах;

в) удовлетворенность результатами физической активности: свобода выбора физической деятельности; использование комплексов упражнений, адаптированных к физическим возможностям и состоянию здоровья занимающихся; мотивирование к развитию определенных двигательных навыков и формирование уверенности личности в своих возможностях. Осознание доступного продвижения в собственном развитии

способствует сохранению внутренней мотивации к занятиям физическими упражнениями.

Приобщение лиц пожилого возраста к массовым формам физической культуры направлено на достижение оздоровительного эффекта. Физическая активность содействует улучшению функционального состояния органов и систем организма, повышению психоэмоционального состояния и является важным фактором повышения качества жизни пожилых людей.

Все больше городских и сельских многофункциональных крытых спортивных площадок, тренажерных и спортивных городков переходят к объектам управления сферой физической культуры и спорта, которые постепенно становятся доступными для занятий массовым спортом.

У жителей мегаполисов с каждым годом возрастают потребности в качественном городском отдыхе. Программа развития городов и районов мегаполиса первоочередной задачей ставит благоустройство территорий, доступных для активных занятий физической культурой и спортом по месту жительства, что особенно актуально для старшего поколения. Актуальными вопросами для людей различного возраста сейчас становятся продление жизни и сохранение здоровья в старости через активный здоровый образ жизни.

В 2020 году в г. Алматы по инициативе Акима было построено 237 комплексов «Воркаут»,

а всего количество подобных сооружений составило 337, что отражено на рисунке 3 [8, 9].

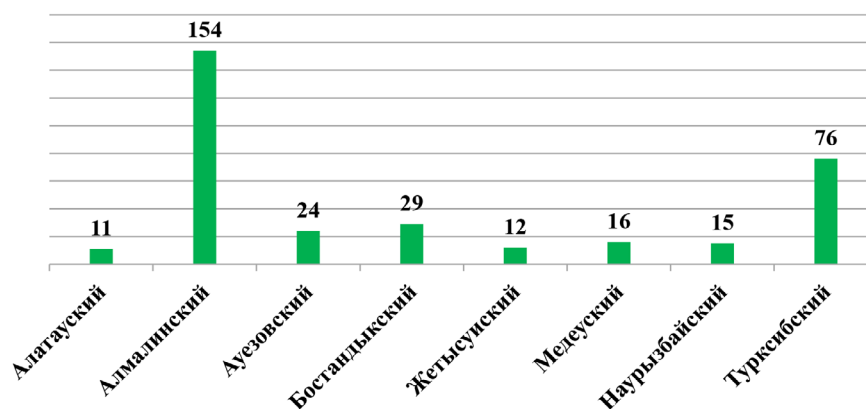

Рисунок 3 – Количество комплексов «Воркаут» в районах г. Алматы, шт.

Преимущество подобных комплексов заключается в том, что желающие могут самостоятельно выполнять различные комплексы физических упражнений с учетом возраста и подготовленности. Умелое сочетание простых площадок и спортивных объектов по месту

жительства в г. Алматы после реализации социального проекта «Спорт в моем дворе» в 2017-2018 гг. позволило существенно увеличить интерес алмаатинцев к занятиям физической культурой и массовыми видами спорта (рисунки 4, 5).

Рисунок 4 – Многопрофильный комплекс снарядов «Воркаут»

Рисунок 5 – Спортивная игровая площадка с комплексом тренажеров

Специалистами Российской Федерации Мяконьковым В.Б., Росенко С.И. разработаны практические рекомендации по организации занятий физической культурой и массовым спортом в зависимости от развития инфраструктуры:

1. Первая группа – максимальное обеспечение регионов спортивной инфраструктурой. Развитие физической культуры и массового спорта в этой группе будет эффективным при совершенствовании системы занятий в образовательных организациях, по месту жительства и работы, активизации деятельности по пропаганде и информированию населения о здоровом образе жизни, пользе спортивных практик, организации мероприятий, проходящих по месту жительства с целью привлечения к занятиям двигательной активностью.

2. Вторая группа – оптимальная обеспеченность регионов спортивной инфраструктурой. При реализации модели развития и управления системой занятий физической культурой и массовым спортом необходимо обратить внимание на формирование сети спортивных клубов по различным направлениям физкультурно-спортивной деятельности, спортивных секций в шаговой доступности, создать благоприятные условия для индивидуальных занятий, активизировать работу с населением по проведению физкультурно-оздоровительных и физкультурно-спортивных мероприятий.

3. Третья группа – недостаточная обеспеченность регионов спортивной инфраструктурой. Для регионов этой группы рекомендуется обратить внимание на необходимость развития сети площадок и мест для занятий в рекреационных и парковых зонах, максимально использовать площадки для различных видов занятий. Особенное внимание следует уделять разъяснительной работе с населением в части привлечения к занятиям двигательной активностью [10].

При организации мероприятий по оздоровительной физической культуре и массовым видам спорта необходимо оценить прикладные свойства уличных тренажеров, спортивных уличных площадок, особенно в рамках спортивно-игровых и физкультурно-оздоровительных комплексов, разработать наиболее перспективные методики работы на тренажерах: игровой метод, соревновательный метод, применять оценки средств усиления наглядности обучения, нормирования нагрузок в недельном цикле тренировочных занятий.

Важным фактором, влияющим на стремление к занятиям физическими упражнениями, является наличие доступных спортивных сооружений, на которых жители разных возрастов могут приобщаться к физической культуре и массовому спорту.

Внедрение и реализация активного использования и задействования спортивных и игровых площадок в г. Астане: Есильский район – 33 площадки, Алматинский район – 25 площадок, Байконурский район – 25 площадок, Сарыаркинский

район – 17 площадок. Анализ работы по развитию физической культуры и массового спорта в Республике Казахстан за 2021 год дает возможность ознакомиться с наличием спортивных сооружений в различных регионах государства (таблица 3).

Таблица 3 – Оснащенность регионов Республики Казахстан спортивными сооружениями на 2021 год

Наименование спортивных сооружений	Акмолинская обл.	Актюбинская обл.	Алматинская обл.	Атырауская обл.	ВКО	Жамбылская обл.	ЗКО	Карагандинская обл.	Кызылординская обл.	Костанайская обл.	Мангистауская обл.	Павлодарская обл.	СКО	Туркестанская обл.	г. Шымкент	г. Алматы	г. Астана	Итого
Итого:	2521	1891	3856	1176	3258	2836	1757	3280	2353	2589	822	3046	2933	4643	933	3611	1016	42524
Стадион с трибунами на 1500 мест и более	20	18	26	7	21	17	3	24	12	34	8	17	33	21	3	12	4	280
Дворцы спорта	2	3	3	1	2	1	1	7		2		3	1	1	1	1	5	34
Комплекс спортивных сооружений	1	1	13	1	5	3		14		13		19	1		6	12	2	91
Спортивный комплекс	28	22	38	38	36	43	29	71	40	53	36	42	18	41	15	14	18	582
Плоскостные сооружения	1414	1068	2309	726	1689	2016	1115	1531	1463	1342	443	2044	1647	3256	499	2875	531	25968
Плавательные бассейны	25	17	54	12	30	8	6	28	7	21	16	21	13	22	9	51	27	367
Спортивные залы	630	573	922	314	741	606	305	737	449	638	266	537	511	998	258	483	272	9240
Хоккейный корт	174	90	20	3	256		10	273	1	86	1	70	381		1	6	26	1398
Стрелковый тир	52	47	248	24	123	12	96	119	76	97	10	146	55	135	5	12	21	1278
Теннисный корт	21	25	27	15	15	11	16	57	17	33	17	9	16	16	23	108	44	470
Лыжная база	11	6	1		28		6	83		41		3	17	1		3	1	201

По результатам проведенных исследований мы пришли к следующим **выводам**:

Инфраструктура во всех регионах Казахстана ежегодно расширяется и модернизируется, что способствует увеличению количества занимающихся физической культурой и массовыми видами спорта. За 2021 год количество спортивных сооружений различного назначения во всех регионах Республики Казахстан увеличилось на 1169 единиц.

Взаимосвязь доступности спортивных сооружений и развития физической культуры и массового спорта в регионах находятся в прямой зависимости. Чем выше уровень обеспеченности и доступности спортивных сооружений, тем больше количество занимающихся физической культурой и массовыми видами спорта. Для эффективного использования имеющейся спортивной инфраструктуры с целью привлечения большего количества граждан к занятиям физической

культурой и массовыми видами спорта необходимо:

– во всех регионах включить в программу развития городов и других населенных пунктов строительство спортивных сооружений для активных занятий физической культурой и спортом по месту жительства, также с учетом климатических особенностей соответствующего региона;

– увеличить строительство доступных спортивных сооружений, где желающие могут самостоятельно выполнять различные комплексы физических упражнений и заниматься массовыми видами спорта;

– разработать условия доступа населения к спортивным сооружениям различных форм собственности для занятий физической культурой и массовым спортом.

Работа выполнена в рамках грантового финансирования Комитета науки МОН РК (ИРН АР09058482).

Литература

- 1 Тен А.В., Шепетюк М.Н., Наурызбаева А.А., Байтасов М.К. О развитии физической культуры и массового спорта по месту жительства в Республике Казахстан // Матер. XXVII междунар. науч. конгресса «Олимпийский спорт и спорт для всех». – Душанбе, 2021. – Том 2. – С. 281-289.
- 2 Авсиевич В.Н., Мухамбет Ж.С. Совершенствование подготовки научно-педагогических кадров в области физической культуры и спорта в Республике Казахстан // Теория и методика физической культуры. – 2018. – №4. – С. 17-23.
- 3 Мухамбет Ж.С. Влияние спортивных нагрузок на мотивацию занятий спортом в студенческой среде высшего учебного заведения: 6D010800 – «Физическая культура и спорт»: диссертация на соискание ученой степени Ph.D. – Алматы, 2021. – 174 с.
- 4 Туякбаева М.Ш., Абишев А.Р., Иралина М.М., Мендыгалиева Ш.А., Ергешбаева Б.А. Место и роль игры в развитии школьников среднего возраста // Вестник физической культуры. Научно-практический журнал. – 2019. – №1. – С. 66-71.
- 5 Абишев А.Р., Жумадилов А.С., Полбин В.В. Организация спортивно-массовой работы в школе // Вестник физической культуры. – 2020. – №3. – С. 38-45.
- 6 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 242 «Об утверждении Комплексного плана по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы».
- 7 Кошкин Е.О., Пушкарь И.Н., Тохтыев А.Ш. Физическая активность студентов и резервы ее повышения // Вестник физической культуры. – 2019. – №3. – С. 60-63.
- 8 Шепетюк М.Н., Наурызбаева А.А., Бибосын С.А., Маратова Ж., Таширов А.Ж. Современные подходы к организации занятий физической культурой по месту жительства (на примере г.Алматы) // Теория и методика физической культуры. – №4 (58). – 2019. – С. 97-105.
- 9 Шепетюк М.Н., Наурызбаева А.А., Бибосын С.А. Результаты внедрения социального проекта «Спорт в моем дворе» в Алматы // Матер. междунар. науч.-практич. конф. «Инновации в образовании, физической культуре, спорте и туризме». – Алматы, 2020. – С. 265-271.
- 10 Мяконьков В.Б., Росенко С.И. Модели развития и управления системой занятий физической культурой и массовым спортом с использованием инфраструктуры рекреационных, парковых и иных досуговых зон // Теория и практика физической культуры. – 2020. – №4. – С. 66 – 67.

References

- 1 Ten A.V., Shepetjuk M.N., Nauryzbaeva A.A., Bajtasov M.K. O razvitií fizicheskoj kul'tury i massovogo sporta po mestu zhitel'stva v Respublike Kazahstan // Mater. XXVII mezhduнар. nauch. kongressa «Olimpijskij sport i sport dlja vseh». – Dushanbe, 2021. – Tom 2. – S. 281-289.
- 2 Avsievich V.N., Muhambet Zh.S. Sovershenstvovanie podgotovki nauchno-pedagogicheskikh kadrov v oblasti fizicheskoj kul'tury i sporta v Respublike Kazahstan // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2018. – №4. – S. 17-23.
- 3 Muhambet Zh.S. Vlijanie sportivnyh nagruzok na motivaciju zanjatij sportom v studencheskoj srede vysshego uchebnogo zavedenija: 6D010800 – «Fizicheskaja kul'tura i sport»: dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni Ph.D. – Almaty, 2021. – 174 s.
- 4 Tujakbaeva M.Sh., Abishev A.R., Iralina M.M., Mendygaliyeva Sh.A., Ergeshbaeva B.A. Mesto i rol' igry v razvitií shkol'nikov srednego vozrasta // Vestnik fizicheskoj kul'tury. Nauchno-prakticheskij zhurnal. – 2019. – №1. – S. 66-71.

- 5 Abishev A.R., Zhumadilov A.S., Polbin V.V. Organizacija sportivno-massovoj raboty v shkole // Vestnik fizicheskoj kul'tury. – 2020. – №3. – S. 38-45.
- 6 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 23 aprelja 2020 goda № 242 «Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoj kul'tury i massovogo sporta na 2020-2025 gody».
- 7 Koshkin E.O., Pushkar' I.N., Tohtyev A.Sh. Fizicheskaja aktivnost' studentov i rezervy ee povyshenija // Vestnik fizicheskoj kul'tury. – 2019. – №3. – С. 60-63.
- 8 Shepetjuk M.N., Naurazbaeva A.A., Bibosyn S.A., Maratova Zh., Tashirov A.Zh. Sovremennye podhody k organizacii zanjatij fizicheskoj kul'turoj po mestu zhitel'stva (na primere g.Almaty) // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – №4 (58). – 2019. – S. 97-105.
- 9 Shepetjuk M.N., Naurazbaeva A.A., Bibosyn S.A. Rezul'taty vnedrenija social'nogo proekta «Sport v moem dvore» v Almaty // Mater. mezhdunar. nauch.-praktich. konf. «Innovacii v obrazovanii, fizicheskoj kul'ture, sporte i turizme». – Almaty, 2020. – S. 265-271.
- 10 Mjakon'kov V.B., Rosenko S.I. Modeli razvitija i upravlenija sistemoj zanjatij fizicheskoj kul'turoj i massovym sportom s ispol'zovaniem infrastruktury rekreacionnyh, parkovyh i inyh dosugovyh zon // Teorija i praktika fizicheskoj kul'tury. – 2020. – №4. – S. 66 – 67.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Тен Алина Владимировна – педагогика ғылымдарының магистрі, Ғылым және халықаралық ынтымақтастық департаментінің директоры, Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы, Астана қ., Қазақстан e-mail: alishaten87@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0995-9966</p>	<p>Тен Алина Владимировна – магистр педагогических наук, директор департамента науки и международного сотрудничества, Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан e-mail: alishaten87@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0995-9966</p>	<p>Ten Alina – Master of Pedagogical Sciences, Director of the Department of Science and International Cooperation, Academy of Physical Education and Mass Sport, Astana, Kazakhstan e-mail: alishaten87@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0995-9966</p>

СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
СПОРТИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ

THEORY AND METHODOLOGY
OF ATHLETIC TRAINING

Ахмадиев Т.М.^а, Болдырев Б.Н., Онгарбаева Т.Б.

Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

ПУТЬ КАРАТЭ – ОТ ДРЕВНИХ ТРАДИЦИЙ К СОВРЕМЕННЫМ РЕАЛИЯМ ВОСТОЧНЫХ ЕДИНОБОРСТВ

Ахмадиев Толгар Мухтарович, Болдырев Борис Наумович, Онгарбаева Тогжан Бериковна
Путь каратэ – от древних традиций к современным реалиям восточных единоборств

Аннотация. Целью исследования явилось аргументированное обоснование того, что решение Международного Олимпийского Комитета по участию ещё одного единоборства Востока (каратэ) в Играх летней Олимпиады – 2020, в Токио на технической базовой основе двух международных федераций – Всемирной и Всеяпонской оказалось несколько преждевременным. Исследование проведено методом изучения и анализа имеющихся в мировой практике литературных и исследовательских данных, связанных с неоднократными попытками адептов каратэ войти в олимпийскую семью, а также причин, по которым каратэ на сегодняшний день по-прежнему остается за бортом мировых олимпиад. Формирование выводов и рекомендаций представлено по материалам соответствующих исследований, направленных на дальнейшее развитие спортивного каратэ не только в мировом, но и в олимпийском масштабе.

Ключевые слова: восточные единоборства, каратэ, специфические особенности, основополагающие проблемы.

Ahmadiyev Tolgar Muhtarovich, Boldyrev Boris Naumovich, Ongarbaeva Togzhan Berikvna
The way of karate – from ancient traditions to modern reality of martial arts

Abstract. The purpose of the study was a reasoned justification that the decision of the International Olympic Committee on the participation of another martial arts of the East (karate) in the Games of the 2020 Summer Olympics in Tokyo on the technical basis of two international federations – the World and All-Japan, turned out to be somewhat premature. The research was carried out by studying and analyzing the literature and research data available in the world practice related to the repeated attempts of karate adherents to enter the Olympic family, as well as the reasons why karate is still left out of the World Olympiads today. The formation of conclusions and recommendations is presented based on the materials of relevant studies aimed at the further development of sports karate not only on a global, but also on an Olympic scale.

Key words: martial arts, karate, specific features, fundamental problems.

Ахмадиев Толгар Мухтарович, Болдырев Борис Наумович, Онгарбаева Тогжан Бериковна
Каратэ жолы – ежелгі дәстүрлерден қазіргі заманғы жекпе-жек шындығына дейін

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты Халықаралық Олимпиада комитетінің Шығыстың басқа жекпе-жек өнерінің (каратэ) 2020 жылғы Токио жазғы Олимпиада ойындарына қатысуы туралы шешімі, екі халықаралық федерацияның – дүниежүзілік және бүкіл жапондық техникалық негізде біршама мерзімінен бұрын болғандығын дәлелдеу болды. Зерттеу каратэ жақтаушыларының олимпиадалық отбасына кіруге бірнеше рет жасаған әрекеттерімен байланысты, сонымен қатар каратэ спортының бүгінде дүниежүзілік олимпиадалардан тыс қалуының себебі әлемдік тәжірибеде бар әдебиеттер мен зерттеу деректеріне сүйене отырып талдау жүргізілді. Қорытындылар мен ұсыныстарды қалыптастыру тек жаһандық деңгейде ғана емес, сонымен қатар олимпиадалық ауқымда да спорттық каратэні одан әрі дамытуға бағытталған тиісті зерттеулердің материалдары негізінде ұсынылған.

Түйін сөздер: жекпе-жек өнері, каратэ, белгілі ерекшеліктері, іргелі мәселелері.

Введение. Народы Юго-Восточной Азии поделились с миром не только всякого рода научными, философскими, религиозно-мистическими достижениями и открытиями, но и своим культурологическим потенциалом, связанным прежде всего с возможностью сохранять и продлевать свое существование. Следует, однако, заметить, что предмет нашего исследования – восточные единоборства – вплоть до настоящего времени, образно говоря, не открыли полностью «своего лица» и, по мнению ряда российских и зарубежных авторов – Ф. Гудмана (2002); Е.В. Головкина, С.В. Степанова (2012); Ц. Желязкова, Д. Дашева (2011); и в особенности Марка Бишопа (2001), которому, пожалуй, более чем другим европейцам удалось проникнуть в секреты летальных характеристик единоборств Востока, «столетиями передававшихся от отца к сыну», по-прежнему хранят очень многие тайны, имеющие отношение к современным физкультурно-оздоровительным и спортивно-боевым практикам [1-4].

В этом можно убедиться хотя бы на примере достаточно популярного в Японии и в мире единоборства, которое в древности называлось тэ, позднее – тодэ, а в средневековье и в настоящее время на самых разных языках произносится как каратэ. Не вдаваясь более подробно в этимологию этого термина, попытаемся проследить «Путь пустой руки», сумевшей дотянуться из глубокой древности до наших дней.

В ходе исследования удалось установить, что специфической особенностью большинства восточных единоборств, включая каратэ, сегодня является их (с позволения сказать) репродуктивность. К настоящему времени только в каратэ известны сотни стилей группы «сёрин», «набудо», а также стиль «ти», включающих не только классический рукопашный бой, но и системы, использующие при самозащите различные виды холодного оружия. Сегодня, как ни странно, именно подобная «массовость» и не позволяет достаточно квалифицированно сформировать общий стиль, правила судейства, регламент соревнований, а также единую идеологию современного восточного единоборства каратэ.

Изучение особенностей будо, древнего боевого искусства каратэ, позволило авторам исследования сделать однозначный вывод: в настоящее время в мире существует два широко распространенных, но тем не менее автономных стилей каратэ. Одно из них – это боевое искусство, которое можно условно обозначить как «традиционное каратэ-до», другое – современ-

ный вид спорта, или «спортивное каратэ». Оба эти направления имеют одну и ту же «корневую» систему, пользуются большой популярностью как в мире, так и в Казахстане. Однако каждое из них в отдельности имеет свой, существенно отличающийся по направленности, задачам, составу, моторике и характеру исполнения, арсенал технических приемов, а также самостоятельные формы и методы обучающей подготовки. Эта двойственность придает научному исследованию определенный философский и одновременно экзистенциальный (форма субъективного идеализма) характер.

Традиционное или каратэ-до – сформировавшаяся в течение минувших веков система рукопашного боя без оружия. Двигательный состав основных атакующих средств в каратэ-до и принципы их тактической реализации были нацелены на осуществление единственной доминантной задачи боя – скорейшее уничтожение противника. Многолетняя целенаправленная подготовка бойцов давала возможность достижения победного результата в реальном бою. Эта же доминантная задача диктовала применение наиболее эффективных приемов, наносящих максимальный урон боеспособности противника, что серьезно влияло на формирование и совершенствование технического арсенала традиционного каратэ-до [5].

Спортивное каратэ – это вид спорта, представляющий собой условное единоборство, регламентированное официальными правилами. Личные и командные соревнования проводятся по двум дисциплинам: кумитэ – прямой контакт и ката – имитация технических приемов. По данным Всемирной федерации каратэ, в настоящее время в мире различными направлениями, видами, школами и стилями каратэ занимаются около ста миллионов человек. Более десяти миллионов из них – лицензированные спортсмены и их тренеры. Другими словами, количество занимающихся спортивным направлением каратэ составляет одну десятую часть от общего числа занимающихся. Отставание в количестве занимающихся спортивным каратэ по сравнению с традиционным объясняется не тем, что спортивное направление менее популярно, а тем, что срок активной соревновательной деятельности в нем обычно ограничен 10-15 годами. И, как правило, завершившие свою спортивную карьеру продолжают заниматься традиционным каратэ-до, так как не видят свою дальнейшую жизнь без этого единоборства. Нельзя не упомянуть и о разделе тамешивари в каратэ, как показательном, демон-

страционном, рекламно-пропагандистском составляющем этого вида спорта [5, с. 40].

Кроме того, даже на современном этапе популярность традиционного и спортивного каратэ объясняется, пожалуй, тем, что их целью не является только обучение рукопашному бою, но еще и гармоничному, духовному и физическому совершенствованию личности занимающихся. В соответствии с многовековыми традициями каратэ сегодня рассматривают и как боевое искусство, и как способ самосовершенствования, и как специфическое средство физической культуры, позволяющее сохранять здоровье и активное долголетие. Необходимо также отметить, что в сравнении с традиционным каратэ-до, эволюция которого насчитывает многие столетия, спортивное каратэ получило свое развитие только с 30-х годов XX века и процесс его окончательного формирования остается незавершенным до сих пор. Это обуславливает поиск методов и средств оптимального сочетания зрелищности спортивных состязаний и одновременно максимальной безопасности спортсменов в соревновательных и тренировочных боях. Одновременно это находит свое отражение и в педагогическом совершенствовании, применяемом при обучении бакалавров-каратистов, причем как действующих спортсменов, так и будущих тренеров в этом виде единоборств.

Конечно, все вышеперечисленное до конца не объясняет причину, по которой МОК, вплоть до 2020 года, не видел каратэ в официальной программе Олимпийских игр. За период, прошедший с момента проведения первого чемпионата мира по каратэ в 1970 году и до настоящего времени, в регламент и в правила соревнований по современному спортивному каратэ постоянно вносились изменения и дополнения, иногда достаточно радикальные, но имеющие основной целью повышение зрелищности. Соответственно, требования со стороны уполномоченных организаций влекли за собой кардинальные изменения в тактике и технике ведения поединка. Тем не менее, пока все еще не удается достаточно полно и эффективно интегрировать эти (традиционное и спортивное) единоборства в единый целостный, современный вид спорта.

В современном каратэ так же, как и в аналогичных ему видах спорта, например, в смешанных единоборствах, проявляется не только множество двигательных навыков и координационных способностей, но и весь комплекс физических качеств. Спортсмен, рассчитывающий на успех в смешанных единоборствах, должен

быть готовым проводить поединок в высоком темпе со сменой режимов мышечной деятельности, от выполнения серий скоростных действий (ударов), действительно скоростно-силового характера (бросков), до длительных статических мышечных усилий (удержаний). Спортсмен должен уметь рационально и одинаково эффективно действовать в различных режимах работы, чередовать мышечные напряжения с расслаблениями» [6].

Все вышеперечисленное годами воспитывается в каратистах на тренировках, но в реальных поединках не находит своего применения, так как по олимпийской версии прямой полноценный контакт запрещен ныне действующими правилами. В то же время, как показали исследования, проведенные в Национальном государственном университете физической культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта (Санкт-Петербург), спортсмен проявляет агрессию в ситуациях, в которых возникает несоответствие между задачами, которые перед ним поставлены, и возможностями, которыми он располагает для их реализации. Если поставленные задачи не соответствуют возможностям, или наоборот, **(прим. автором статьи)** – это является одной из главных причин проявления агрессивных действий. Выбор современных методов и средств педагогического контроля дает возможность анализировать и осуществлять управляемость состоянием спортсменов на более высоком, качественном уровне. Психические и физиологические компоненты состояния человека во взаимосвязи обеспечивают достижение им полезного результата, целей деятельности. Интегрирование знаний о физиологических функциях и психических свойствах личности, системная оценка этих компонентов позволяют не только изучить содержание игровой агрессии, но и управлять, ею. Поэтому агрессию необходимо рассматривать «как частное системное свойство, являющееся внешним выражением внутреннего психофизиологического состояния спортсменов» [7].

Таким образом, психологический дискомфорт, который испытывает каратист, безусловно, связан с его гипертрофической физической агрессией, требующей одержать яркую, мгновенную победу над соперником, фактически не позволяя ему сделать правило соревнований. Следовательно, на современном этапе развития каратэ, с одной стороны, существуют различные виды деятельной подготовки, имеющие свои достаточно самостоятельные как по двигательному составу, так и по характеру техник приемы,

а также соответствующие формы и методы обучения, в том числе в вузах. Но, с другой стороны, занятие различными видами восточных единоборств, включая современное спортивное каратэ, априори предполагает воспитание целеустремленности, смелости, решительности, повышает морально-волевой и физический (в определенной мере агрессивный) потенциал личности. По этой важной, как нам кажется, причине для занимающихся каратэ, как и другими восточными единоборствами, система физкультурно-спортивного педагогического образования является объективной необходимостью.

Следует, впрочем, заметить, что за последние десятилетия в спортивном мире одной из перманентных тенденций в большинстве восточных единоборств являются требования к повышению зрелищности, динамичности, поиску новых регламентов, а также в объективной оценке технических действий бойцов в процессе судейства. По всей видимости, определенные коллизии, которые испытывают спортивные руководители и тренеры по современному каратэ в их повседневной практической и организационной деятельности, заключаются, прежде всего, в том, что им следует идти в ногу со временем, экспериментировать, смотреть вперед даже тогда, когда древние традиции вступают в антагонистические противоречия с реалиями современности.

Цель исследования – аргументировано доказать, что решение Международного Олимпийского Комитета по участию еще одного единоборства Востока (каратэ) в Играх летней Олимпиады – 2020, в Токио на технической базовой основе двух международных федераций – Всемирной (WKF) и Всеяпонской (JKF), оказалось несколько преждевременным.

Методы и организация исследования:

1. Изучение и анализ имеющихся в мировой практике литературных и исследовательских данных, связанных с неоднократными попытками адептов каратэ войти в олимпийскую семью, а также причин, по которым каратэ на сегодняшний день по-прежнему остается за бортом мировых олимпиад.

2. Формирование выводов и рекомендаций, сделанных авторами статьи по материалам соответствующих исследований, направленных на дальнейшее развитие спортивного каратэ не только в мировом, но и в олимпийском масштабе.

Результаты исследования и их обсуждение.

За год до вступления каратэ в олимпийскую семью произошли кардинальные изменения в этом виде спорта. Постоянный директор Федерации

каратэ-до Японии (JKF) Тошихиса Нагура сменил место своей основной работы. В 2014 году он был назначен Генеральным секретарем Всемирной федерации (WKF) со штаб-квартирой в Мадриде (Испания). По мнению многих спортивных функционеров на тот период времени он был наиболее активным сторонником включения традиционного каратэ-до в Игры Олимпиады, а также и в Паралимпийские игры. В четвертом номере журнала Japan Karatedo Fan (JKFan) за 2015 год, собственником которого является Федерация шито-рю каратэ-до Республики Казахстан, было опубликовано его интервью, в котором он прокомментировал свое отношение к проблемам объединения сторонников древнего боевого искусства и современного спортивного единоборства.

В частности, мастер Тошихиса Нагура сказал: «В будо, помимо отточенной техники традиционного боевого искусства Японии, необходимо еще единство духа и тела. Та техника, которую мы отрабатываем и доводим до совершенства, с одной стороны, опасна, если применить ее в реальности против человека, так как может привести к весьма тяжелым увечьям. Мы учим и отшлифовываем вадза (боевые техники) на протяжении всей жизни, но никогда не сможем применить эту практику. Сами поединки каратэ очень красивы. В этом плане я не вижу никаких отличий между боевым искусством будо и каратэ, как современным спортом. Зрители получают большое удовольствие, когда видят мастерство техник традиционного каратэ, восхищаются зрелищностью «жарких» кумитэ».

Этой позиции Нагура придерживался и ранее в качестве постоянного директора JKF. Несмотря на различие языков, культур, вероисповеданий, политического строя, подобное мнение разделяли многие поклонники этого спортивного единоборства. В итоге руководство WKF согласилось проводить соревнования с использованием традиционных, древних техник каратэ-до. Но для того, чтобы получение травм в олимпийском каратэ стало невозможным, появилось такое ограничение: «Если атака прошла целенаправленно по сопернику, в полном контакте, то атакующий получает штраф».

В этом-то и состоит основное противоречие между сторонниками традиционного и спортивного каратэ. Казалось бы, вся красота и зрелищность каратэ-до заключается в сильном и мощном ударе, валящим соперника с ног, но в соответствии с современными правилами подобные удары находятся под запретом. Причину этому законодатели каратэ объясняют тем, что:

Спортивное ката – это самостоятельное отражение элементов техник без соприкосновения с партнером...

Спортивное кумитэ – это зарабатывание очков за умелые боевые техники и стратегии с умением преодолеть страх...

Победные очки единоборцы получают «через демонстрацию своей лучшей техники, которая должна превосходить отшлифованную и самую сильную технику соперника, однако сочетающуюся с демонстрацией уважения к сопернику. Результат встречи определяется командой судей по сумме очков» [8].

Получается, что в соответствии с олимпийской идеологией каратэ как вид восточных единоборств следует отнести к бесконтактным либо к полуконтактным (семи-контакт). Подобное проявление защиты спортсменов, участвующих в поединках по каратэ, безусловно, откровенно и заслуживает понимания. Однако серьезно противоречит основному постулату большого спорта: победа присуждается сильнейшему. А как его определить пришедшим на соревнования болельщикам, да, порой и арбитрам, если зрительно они не видят контактного преимущества (нокдаун, нокаут, бросок) и прочих атрибутов явной, безоговорочной победы одного единоборца над другим. В современном единоборстве подобного рода бесконтактная, но, как правило, молниеносная демонстрация обозначений и намерений нанесения атакующего действия, с каким бы техническим мастерством она не была выполнена, достаточно сложно выявить победителя, тем более для зрителей, наблюдающих за поединками.

Как показали дальнейшие события, далеко не все функционеры каратэ разделяли оптимизм и мнение великого мастера. Известно, что каратэ, впервые представленное на летней Олимпиаде-2020, не сумело получить достойной оценки и поддержки. Уже на следующие Игры – в Париже, в 2024 году МОК не включил этот вид спорта в программу соревнований. Основная причина – недостаточная зрелищность этого современного, а значит достаточно жесткого единоборства. Хотя претендовать на участие в Играх следующей Олимпиады – 2028 каратэ, конечно же, может.

Многие десятилетия в мире ведется дискуссия между адептами традиционного и спортивного каратэ. Основа недопонимания заключается в том, насколько активное преобразование каратэ-до затронет спортивное каратэ? Не будет ли на современном этапе утрачена основная база, заложенная основателями древнего вида,

зародившегося, кстати, в качестве активной и главное эффективной боевой самообороны.

Не раз говорилось о противоречиях между сторонниками спортивного и традиционного каратэ. Несмотря на это, WKF – организация, главной задачей которой является интеграция каратэ-до в официальные виды спорта, в том числе олимпийские, не просчитала, что, возможно, появление спортивного каратэ в его новой ипостаси негативно отразится на самой сущности этого единоборства. Более того, некоторые японские специалисты полагали, что Олимпиада станет знаком признания каратэ как особенно привлекательного, динамичного и зрелищного вида спорта, что сам факт участия в Олимпийских играх ускорит техническое развитие современного каратэ. Кроме того, предполагалось, что национальные федерации получат политическую поддержку в своих странах и в результате появятся условия для дальнейшего развития как спортсменов, так и самих федераций.

Хотя еще в начале 2015 года Е.К. Пак и Ж.А. Санауов, создатели и руководители Федерации каратэ (WKF) РК, решили на практике апробировать правила, которые в будущем могут войти в основу профессионального каратэ. Они утверждали, что: «Необходимость в создании такого направления в этом единоборстве назрела давно, различные ограничения, вводимые в спортивном каратэ, привели к тому, что исчезла привлекательность его как вида спорта. Активное участие судей, заключающееся в их постоянном вмешательстве в ход поединка, способствовало снижению профессионального уровня атлетов, потере зрелищности боев. В этом нет вины судей, они стали заложниками сложившейся ситуации. Порой не только спортсмены, но и сами арбитры путаются в многочисленных запретах и ограничениях». Еще до проведения Олимпиады-2020 они утверждали, что в ближайшем будущем в профессиональное каратэ придут атлеты, достигшие вершин в любительском спорте. Чтобы сохранить именитых бойцов, чемпионов и призеров мировых и азиатских турниров, было решено внести некоторые изменения в профессиональные правила соревнований, сократив число предупреждений (запрещавших контактные действия бойцов). В результате проявилась зрелищность боев, повысилось качество техник и, главное, каратэ стало интересным и понятным как для самих участников, так и для зрителей [9]. Авторы настоящей статьи согласны с мнением известных мастеров. В сложившейся ситуации их предложения, пожалуй, – наиболее реальный

способ сохранить для большого спорта восточное единоборство каратэ. Что касается олимпийского статуса каратэ, то время покажет...

Заключение. Понятно, что договоренность двух ведущих федераций современного каратэ – Всеяпонской (JKF) и Всемирной (WKF) – была своего рода обоюдным компромиссом. Основная цель, которую они преследовали, – это долгожданное (более 50-ти лет неудачных попыток) участие каратэ в борьбе за медали Олимпийских игр. И это удалось добиться обеим федерациям, одна из которых активно развивала современное спортивное каратэ, а другая представляла традиционное каратэ-до, но зато явилась страной-хозяйкой Олимпиады. Жаль, что пока только в одном олимпийском сезоне.

Нам кажется, что причина подобной негативной ситуации состоит в следующих ключевых моментах, выявившихся только в процессе подготовки и участия в Олимпиаде. Попытаемся перечислить их тезисно.

Успешное участие, равно как и проведение соревнований, особенно комплексных, держится на единстве трех сторон: спортсменов, тренеров и судей, которые должны действовать солидарно, согласно официальным правилам.

Спортивное каратэ – это не каратэ какого-либо додзэ (спортивного зала), где всегда и во всем присутствует непоколебимый авторитет сэнсэя, определяющего по своему мнению, что правильно, а что нет. В спортивном каратэ подобное неприемлемо. Здесь все контролируется и управляется четко установленными правилами и не зависит от мнения того или иного участника соревнований.

На современном этапе развития единоборств Востока правила спортивного каратэ являются основой, поэтому их необходимо одинаково понимать и соблюдать.

Создание сильной команды, конечно, основная цель и задача тренера, но нельзя умалять значение таких моментов, как манеры поведения сэнсэя на тренировках и, в особенности, на спортивных соревнованиях.

Тренеры каратэ должны помнить, что им необходимо трактовать и, соответственно, понимать правила на том же уровне, что и судьям.

Процесс интеграции в этом вопросе пока еще полностью не отработан и таит в себе серьезные нестыковки. Прежде всего, это отсутствие единых судейских правил различных стилевых федераций, участвующих не только во внутренних соревнованиях, но и чемпионатах мира, Азии и Азиатских играх.

Научная теория и имеющаяся практика достаточно убедительно свидетельствуют, что судейство спортивных соревнований действительно обладает социально обусловленными связями с обществом, являя собой разновидность творческой деятельности. Это, в свою очередь, требует значительного потенциала интеллектуальных, нравственных, эстетических и физических сил. В процессе проведенных исследований нами были рассмотрены достаточно важные, основополагающие проблемы современного каратэ, что, в свою очередь, позволило сделать определенные **выводы:**

1. Судейство спортивных соревнований – это социальный институт со своими движущими силами, закономерностями возникновения, развития и функционирования. Объективность результатов (а она возможно только при определенном менеджменте судейства) крупномасштабных интернациональных и национальных мероприятий приобретает особую актуальность, становится на современном этапе важным фактором развития гражданского общества любого государства.

2. Изучение теоретических источников, имеющийся практический опыт спортивных мероприятий убеждают в необходимости дальнейшей оптимизации менеджмента судейства.

3. Выявлены существенные недостатки обеспечения методологической базы, имеющиеся в системе менеджмента судейством спортивных соревнований не только в РК, но и в мире.

4. Необходимый уровень менеджмента судейства спортивных соревнований невозможно достичь без профессионального обучения и подготовки специалистов в этой области, в том числе в вузах.

5. Менеджмент судейства спортивных соревнований необходимо осуществлять в соответствии с научно-обоснованными принципами и рекомендациями, на основе имеющихся апробированных методов, средств, правил, регламента и сложившихся национальных традиций, в строгом соответствии с имеющимися законодательными и нормативно-правовыми актами.

6. При проведении соревнований по национальным видам спорта, в том числе в форме японских единоборств, включая каратэ WKF, спортивным судьям следует учитывать их большую воспитательную роль, оздоровительные возможности и прикладной характер.

7. В настоящее время нормативное научно-технологическое обеспечение каратэ приобретает особую актуальность.

8. Применение универсальных для различных федераций каратэ правил проведения соревнований скажется на повышении мастерства бойцов, снизит негативное воздействие всякого рода травмирующих факторов, излишнего напряжения, волнения, беспокойства и эмоционального уныния. Но главное – объективно поможет этому виду восточных единоборств, претендовать на участие в Олимпийских играх.

Литература

- 1 Гудман Ф. Боевые искусства: энциклопедия / Пер. с англ. С.А. Соснова. – М.: РОСМЭН, 2002. – 256 с.
- 2 Головкин Е.В. Степанов В.С. Теоретические и методические основания многолетней подготовки в кёкусин каратэ. – Екатеринбург: Академия национальной безопасности обороны и правопорядка. Уральский филиал, 2012. – 249 с.
- 3 Желязков Ц., Длиева Д. Основы спортивной тренировки. – 2 изд. – София: Гера-арт, 2011. – 432 с.
- 4 Бишоп М. Окинавское каратэ: учителя, стили, тайные традиции и секретная техника школ воинского искусства / Пер. с англ. А. Кратенкова. – М.: ФАИР-ПРЕСС. 2001. – 304 с.
- 5 Мандыч И.Н. Средства и методы совершенствования специализированных двигательных реакций спортсменов-каратэистов: дисс. ... к. п. н.: 13.00.04: ФГБОУ ВО ГЦОЛИФК. – М., 2017. – 141 с.
- 6 Климов К.В., Ашкинази С.М., Горохов А.В. Использование упражнений системы кроссфит в процессе подготовки спортсменов в смешанных комплексной единоборствах // Всемирная зимняя конференция ФИСУ: Инновации – Образование – Спорт. (Университетский спорт: здоровье и будущее общества, КазАСТ). – Алматы, 2017. – С. 112-115.
- 7 Макаров Ю.М., Луткова Н.В. Эволюция системных представлений о синергетическом подходе к содержанию игровой агрессии в соревновательной деятельности // Материалы II междунар. науч. конгресса «Ценности, традиции и новации современного спорта». – Минск: БГУФК, 2022. – С. 278-281.
- 8 Japan Karatedo Fan. В противоречии сила – в единстве вся красота каратэ // JK. Fan. – 2015. – № 4. – С. 18-19.
- 9 Хайрулла Г. М. Первый блин не вышел комом // Japan Karatedo Fan. – 2015. – № 2. – С. 10-11.

References

- 1 Gudman F. Boevye iskusstva: jenciklopedija / Per. s angl. S.A. Sosnova. – M.: ROSMJeN, 2002. – 256 s.
- 2 Golovkin E.V. Stepanov V.S. Teoreticheskie i metodicheskie osnovanija mnogoletnej podgotovki v kjokusin karatje. – Ekaterinburg: Akademija nacional'nyj bezopasnosti oborony i pravoporjadka. Ural'skij filial, 2012. – 249 s.
- 3 Zheljazkov C., Dlieva D. Osnovy sportivnoj trenirovki. – 2 izd. – Sofija: Gera-art, 2011. – 432 s.
- 4 Bishop M. Okinavskoe karatje: uchitelja, stili, tajnye tradicii i sekretnaja tehnik shkol voinskogo iskusstva / Per. s angl. A. Kratenkova. – M.: FAIR-PRESS. 2001. – 304 s.
- 5 Mandych I.N. Sredstva i metody sovershenstvovanija specializirovannyh dvigatel'nyh reagirovanij sportsmenov-karatjeistov: diss. ... k. p. n.: 13.00.04: FGBOU VO GCOLIFK. – M., 2017. – 141 s.
- 6 Klimov K.V., Ashkinazi S.M., Gorohov A.V. Ispol'zovanie uprazhnenij sistemy krossfit v processe podgotovki sportsmenov v smeshannyh kompleksnoj edinoborstvah // Vsemirnaja zimnjaja konferencija FISU: Innovacii – Obrazovanie – Sport. (Universitetskij sport: zdorov'e i budushhie obshhestva, KazAST). – Almaty, 2017. – S. 112-115.
- 7 Makarov Ju.M., Lutkova N.V. Jevoljucija sistemnyh predstavlenij o sinergeticheskom podhode k sodержaniju igrovoj agressii v sorevnovatel'noj dejatel'nosti // Materialy II mezhdunar. nauch. kongressa «Cennosti, tradicii i novacii sovremennogo sporta». – Minsk: BGUFK, 2022. – S. 278-281.
- 8 Japan Karatedo Fan. V protivorechii sila – v edinstve vsja krasota karatje // JK. Fan. – 2015. – № 4. – S. 18-19.
- 9 Hajrulla G. M. Pervyj blin ne vyshel komom // Japan Karatedo Fan. – 2015. – № 2. – S. 10-11.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Ахмадиев Толғар Мұхтарович – педагогика ғылымдарының магистрі; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан. e-mail: afkk_talgar@mail.ru	Ахмадиев Толғар Мұхтарович – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: afkk_talgar@mail.ru	Akhmadiev Tolgar Muhtarovich – master of Pedagogical Sciences; Kazakh Academy of Sport and Tourism; Almaty, Kazakhstan e-mail: afkk_talgar@mail.ru

Бекнұрманов Н.С.^a , Кудериев Ж.Қ., Темірбай Н.М.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан

ҰЛТЫҚ-ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАРДЫҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ

Бекнұрманов Нұрлан Сайлаубекұлы, Кудериев Жәнібек Қалыбекұлы, Темірбай Нұржан Маратұлы

Ұлттық-қозғалмалы ойындардың бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастырудағы мүмкіндіктері

Аңдатпа. Мақалада мектептердегі денешынықтыру сабақтарында ұлттық қозғалмалы ойындарды оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастырудың мүмкіндіктері мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар денешынықтыру сабақтарында ұлттық ойындарды зерделеген ғалымдардың еңбектері сараланып, тұжырымдар жасалады. Соңдай-ақ, ұлттық-қозғалмалы ойындар – ойын мен тәрбиені ұштастырып, бойына қазақы рухани құндылықтарды сіңіретін негізгі құрал екендігі анықталып, қорытындыланды. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктері рухани құндылықтарға бағытталған, оқушының оқуға, білімге қызығушылық білдіруі мен оны қарқынды меңгеруге ұмтылысы және әрі оқушының оқу үдерісі барысында жаңа білім, білік дағдыларын меңгеруге, объективті нақтылықты тануға бағыттылығы, ақпараттарды тануы және оны іс жүзінде жүзеге асыру әрекеттері туралы айтылады. Денешынықтыру сабақтарында ойын барысында бастауыш сынып оқушысының өзіне деген сенімділігі, қоршаған ортаға мейірімділік таныту, шығармашылық мүмкіндіктері мен белсенділік қасиеттерінің қалыптасуы туралы ойлар ортаға салынады.

Үйін сөздер: денешынықтыру, бастауыш сынып, ұлттық-қозғалмалы ойындар, танымдық белсенділік, оқушы.

Beknurmanov Nurlan Sailaubekovich, Kuderiev Zhanibek Kalybekovich, Temirbay Nurzhan Maratovich

The possibilities of national outdoor games in the formation of cognitive activity of younger schoolchildren

Abstract. The article explores the issues of the possibility of forming the cognitive activity of students of national outdoor games at physical education lessons in schools. The works of scientists who studied national games in physical education classes will also be analyzed and conclusions will be drawn. It was also determined and generalized that national outdoor games are the main tool combining play and education, instilling spiritual values in Kazakhs. We are also talking about the cognitive activity of younger schoolchildren focused on spiritual values, the student's interest in learning, knowledge and the desire for their intensive assimilation, as well as the student's orientation to assimilate new knowledge, skills and abilities in the learning process, to cognize objective reality, to recognize information and attempts to implement it in practice. During physical education lessons, thoughts about the self-confidence of a younger student, kindness to the environment, the formation of creative abilities and qualities of activity are formed during the game.

Key words: physical education, elementary school, national outdoor games, cognitive activity, students.

Бекнұрманов Нурлан Сайлаубекевич, Кудериев Жәнібек Қалыбекевич, Темірбай Нұржан Маратович

Возможности национальных подвижных игр в формировании познавательной активности младших школьников

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы возможности формирования познавательной активности учащихся национальных подвижных игр на уроках физической культуры в школах. Также проанализированы труды ученых, изучавших национальные игры на уроках физической культуры и сделаны выводы. Также было определено и обобщено, что национальные подвижные игры – это основной инструмент, сочетающий игру и воспитание, прививающий казахам духовные ценности. Также речь идет о познавательной деятельности младших школьников, ориентированной на духовные ценности, заинтересованности учащегося в обучении, знаниях и стремлении к их интенсивному усвоению, а также направленности учащегося на усвоение новых знаний, умений и навыков в процессе обучения, на познание объективной реальности, на распознавание информации и попытки ее практической реализации. На уроках физической культуры в процессе игры формируются мысли о самоуверенности младшего школьника, проявлении доброты к окружающей среде, формировании творческих возможностей и качеств активности.

Ключевые слова: физическая культура, начальный класс, национальные подвижные игры, познавательная деятельность, учащийся.

Кіріспе. Ұлттық ойындар баланың дамуына, оның адамгершілік қасиеттерінің артуына, психикасына да тигізетін әсері мол және ұлттық ойындарымыздың бала тәрбиесіндегі маңызы ерекше екенін көрнекті қайраткерлеріміздің айтқан пікірлерінен аңғаруға болады. Яғни ойын баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ете отырып, ойын – баланың таным көзі, даму құралы, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие деп айтуға болады. Сондай-ақ, ұлттық ойындар бала тәрбиесінде негізгі екі жауапты қызмет атқарады: біріншіден, жаттығулар жасап, ұлттық ойындарын ойнаған кезде тұлғаның дене дамуы жақсарса, екіншіден, ұлт ойындарының мазмұнын, ойнау тәртібін түсіндірген кезде ұлттық әдет-ғұрпымыздан, өткен тарихымыздан хабар береді. Тәрбие жұмысын ұлттық дәстүрге сәйкес жүргізудің негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, аржданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу.

Зерттеу нысаны. Денешынықтыру сабағы үрдісі.

Зерттеу пәні – оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыру.

Зерттеу мәселесі ұлттық-қозғалмалы ойындар арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыруында.

Жұмыс мақсаты – бастауыш сыныптарда ұлттық қозғалмалы ойындардың оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру тиімділігін анықтау.

Зерттеу нәтижесі және талдау. XIX ғасырда Ресейден Қазақстан жеріне саяси себептермен жер аударылып келген зиялы қауымның өкілдері Қазақстанның тарихы мен этнографиясын, мәдениетін зерттеуде сіңірген еңбегі зор болды. XIX ғасырдың бірінші жартысында қазақ халқының бай этнографиялық материалдарын жинақтаған және қазақ өлкесін зерттеуде баға жетпес үлес қосқан орыс мәдениетінің көрнекті өкілдері А. Янушкевич «Дневники и письма из путешествия по Казахстанским степям», Е.А. Александров «Праздничные игры и забавы киргизов», Ә. Диваев «Игры киргизских детей», А. Левшин «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей», Н. Пантусов «Заметки о древности Семиреченской области» және тағы басқалары қазақ халқының тұрмысы мен мәдениетін этнографиялық тұрғыда терең зерттеген ғалымдар.

Сонымен қатар қазақ ойындарын А. Диваевтан кейін спорттық ойындардан ұлттық-қозғалыс

ойындарын ажыратып, алғаш рет жіктеп қараған ғалым – М. Гуннер. Автор «Краткий сборник казахских народно-национальных видов спорта» деген еңбегінде: «Народно-национальные виды игры и соревнования вырабатывают замечательные качества в человеке: силу, смелость, отвагу, решительность, ловкость и являются средством физического воспитания, прививающим любовь к современным классическим видам спорта» – деп, қазақ ұлттық ойындарының құндылығы, ерекшелігі, тиімділігі туралы өз көзқарасын білдіреді [1].

М. Гуннердің аталған еңбегінде алғаш рет ұлттық ойындар бойынша жүргізілетін жарыстарды ұйымдастыру, өткізу, қатысушылар мен төрешілердің міндеттері, ойындардың ережелері мен тәсілдері толық қамтылып жазылған. Ғалым М. Гуннер қазақтың ұлттық қозғалыс ойындарын алғаш рет бөліп қарап, ұлттық ойындарын оқу барысында пайдалануға ұсыныс жасайды.

Ұлттық қимыл ойындарының маңызын, сондай-ақ сипатын, оларды пайдаланудағы сабақтастықты анықтау үшін Е.М. Гельфман мен С.А. Шмаков мынадай саралауды ұсынады: зейін бөлетін ойындар, уақытты бағалауға үйрететін ойындар, баланың жеке мүмкіндіктерін ашып көрсететін ойындар, көз өлшемін дамытатын ойындар, байқаушылыққа жаттықтыратын ойындар, қимыл реакциясы мен үйлесімін жылдамдататын ойындар, шығармашылық қабілетті дамытатын ойындар, көңіл-күй мен сезімге әсер ететін ойындар.

Қазақ халқының ұлттық ойындарының қырсырын ашу үшін елеулі еңбек еткен отандық ғалымдарымыз М. Тәнекеев, Б. Төтенаев, М. Балғымбаев, Б.М. Досқараев, Ә. Бүркітбаевтардың да еңбегі зор. Бұл ғалымдардың құнды зерттеулерінің арқасында ұлттық ойындар ұлт мәдениетінің бір саласы ретінде қалыптасуы мен дамуына үлес қосты. М. Тәнекеевтің алғашқы еңбегі «Қазақтың ұлттық спорт және ойын түрлері» [2], Б. Төтенаевтың «Қазақтың ұлттық ойындары» [3], Е. Сағындықовтың «Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие ісінде пайдалану» [4] ғылыми монографиясы, М. Балғымбаевтың «Қазақтың ұлттық спорт ойын түрлері» [5], Ә. Бүркітбаевтың «Спорттық ұлттық ойын түрлері және оның тәрбиелік мәні» [6] атты еңбектерінде жалпы ұлттық ойындардың даму тарихына, ойындарды жас ерекшеліктеріне қарай жіктеп (топтық, жеке, қозғалмалы, ерлерге арналған, әйелдерге арналған), қазақ ұлттық ойындарын бірнеше топқа бөліп, ойын ережелерін жазып, ұлттық ойындардың келешек ұрпақ үшін

тәрбиелік мәнін дәлелдеп, оқу үрдісінде қажеттілігі негізделіп және ұлттық спорт ойындарының өмірдегі алатын орны, тәрбиелік мәні қарастырылып, жарыс түрлері талданады. Аталған ғалымдар ұлттық ойындардың маңыздылығы туралы пікірлерін айта келе, сабақ барысында, тәрбие беру барысында ұлттық ойынды ұтымды пайдаланса, дене тәрбиесі сабақтарында оқушылардың өз бетімен жұмыс жасау дағдыларын дамытуының теориялық жағы нақтыланса, онда өскелең ұрпақтың білімге деген құштарлығы мен ынта-ықыласын арттыруға және ұлттың асыл мұрасын бойына сіңіріп, ұлттық сананы тәрбиелеуде сөзсіз негіз болатыны туралы құнды пікірлерін білдірген.

Кейінгі жылдары дене тәрбиесі тақырыбы аясында бірнеше құнды ғылыми еңбектер жарыққа шықты. Ұлттық ойындарды жалпы білім беретін қазақ мектептерінің дене шынықтыру сабақтарында тиімді пайдаланудың ғылыми теориялық-әдістемелік негіздеріне талдау жасаған ғалымдар – С. Әкімбайұлы мен А. Құралбекұлы [7], ал қазақтың ұлттық ойындарын қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық құрылыммен байланысты қарастырған зерттеушілер – П.С. Жекенов, С.Б. Қасымов, Б.А. Шилібаев болды [8]. Сондай-ақ, А. Айтпаева, А. Құралбекұлы, С. Әкімбайұлы өздерінің ғылыми еңбектерінде орыс мектептерінде қазақ халқының ұлттық ойындарын бастауыш сыныпта оқитын оқушыларды тәрбиелеу құралы ретінде пайдалануды ұсынады, олардың тәрбиелік мүмкіндіктерін айқындаған [9].

Ұлттық ойындар мен спорт түрлері қазақ халқының сан алуан мәдениетінің бір түрі ретінде даму тарихы ерте кезден бастау алғаны белгілі. Осы мәліметтерге сүйене отырып, ұлттық ойындар мен спорт түрлерінің теориялық және педагогикалық негізіне байланысты мынадай қорытынды жасауға негіз бар:

– тас ғасырдан бастап ойындар туралы мәліметтер қарапайым қоғамда адамдарды тәрбиелеу құралы болып табылады;

– ұлттық ойындар туралы мәліметтер ежелгі сақтардан басталады және ойын түрлері сақтар, ғұндар, түріктер дәуірінде өмір сүрген барлық елдерде кездеседі;

– қазақстандық ұлттық ойындардың атауы қазақ халқы жеке этнос болған кезден басталуы тиіс.

Қазақ ұлттық ойындарының ғылыми зерттеуін ХХ ғасырдың бірінші жартысынан бастап қарастыруға болады, оған ресейлік зерттеушілер Ещен мен Пустоваловтың жұмыстарын жат-

қызуға болады және кеңес заманында ұлттық спорт пен ойындар үшін зерттеулер аз болғанын көруге болады [10].

Сонымен ұлттық-қозғалмалы ойындары – баланың ұлттық әлемін қалыптастыратын, ана тілін, мәдениетін, дәстүрін сақтайтын, елге деген патриоттық сезімін қалыптастыратын педагогикалық құрал.

Бала ойын барысында айналасындағы құбылыс сырын танып сезінеді әрі айналадағы өмір құбылыстарын, ерекшеліктерін байқай отырып, білуге қызығушылығы туындайды, осы сезім оны талпыныстарға жетелейді. Ойын кезінде балаға тапсырмаларды өзінше зерттеп, орындауға, өзінше шешім жасауға, өз ойындағысын еркін айтуға мүмкіндік туғызылса ғана бала еркін ойлы, өзіне сенімді, ерік-жігерлі, дүниетанымы кеңейген, танымдық белсенділіктері мен сөйлеу тілі жақсы қалыптасқан, болашаққа қызығушылығы оянған дара тұлға ретінде жан-жақты дами алады.

Ұлттық ойындар бала тәрбиесінде негізгі екі жауапты қызмет атқарады деп айта аламыз: біріншіден, жаттығулар жасап, ұлттық ойындарын ойнаған кезде дене дамуы жақсарса, екіншіден, ұлт ойындарының мазмұнын, ойнау тәртібін түсіндірген кезде ұлттық әдет-ғұрпымыздан, өткен тарихымыздан хабар береді.

Сондай-ақ, ұлттық-қозғалмалы ойындар – ойын мен тәрбиені ұштастырып, бала бойына *қазақы рухани құндылықтарды* сіңіретін негізгі құрал екендігін анықтадық. Сонымен қатар *бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктері* рухани құндылықтарға бағытталған, тұлғаның оқуға, білімге қызығушылық білдіруі мен оны қарқынды меңгеруге ұмтылысынан, эмоционалды-еріктік және ақыл-ой үрдісінің белсенді күйінен әрі оқушының оқу үдерісі барысында жаңа білім, білік дағдыларын меңгеруге, объективті нақтылықты тануға бағыттылығы, ақпараттарды тануы және оны іс жүзінде жүзеге асыру әрекетінен көрініс табады.

Сонымен қатар жоғарыда отандық және шетелдік ғалымдардың жалпы ұлттық-қозғалмалы ойындар туралы жазған еңбектерін, пікірлерін, ойынға берген анықтамаларын танып зерделегеніміз бізге «ұлттық ойын», «қозғалмалы ойын», «ұлттық-қозғалмалы ойын» ұғымдарына төмендегідей авторлық анықтама беруімізге мүмкіндік берді:

Ұлттық ойындар – ептілік, төзімділік, жылдамдық т.б. адамның жағымды қасиеттерін жетілдіретін белгілі бір халыққа ғана тән, дәстүрлі ойын-сауық түрлері және өткеніміз бен

бүгінімізді байланыстыратын ұлттық баға жетпес құндылық.

Қозғалмалы ойындар – ойын шартын орындау барысында ойын ережесі бойынша қатысушылардың шығармашылық қимылды іс-әрекеті және дене мәдениетін жетілдіретін құрал.

Ұлттық-қозғалмалы ойындар – тұлғаның ұлттық әлемін, ұлттық санасын қалыптастыратын белсенді ойын әрекеті. Сөйтіп, зерттеу жұмысымызға арқау болған «ұлттық ойын», «қозғалмалы ойын», «ұлттық-қозғалмалы ойын» анықтамаларын ажыратып, ұлттық ойындардың оқу және тәрбие үрдісіндегі мәнін ашуға тырыстық.

Зерттеу жұмысымыздың барысында қарастырған ғалымдардың еңбектерінде «белсенділік» термині тұлғаның қарқынды әрекеті, философиялық категория, қызығушылық білдіруі, білімді меңгеруге ұмтылысы, тұлғаның белсенді күйі, ізденімпаздық дамуы тұрғысынан қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларының белсенділігі білім алушының оқуға, білімге құштарлығының ерекше көрінісі деп түсінеміз.

Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігінің деңгейлерін төмендегідей үш дәрежеге бөліп қарастыруға болатынына көзіміз жетті:

Бірінші деңгей – репродуктивті белсенділік

Баланың бойында білімін тереңдетуге деген ұмтылыстың болмауы белсенділіктің бірінші деңгейіне тән көрсеткіш. Ол оқушының білімді түсінуге, есте сақтауға және көбейтуге, оны үлгі бойынша қолдану тәсілін игеруге деген ұмтылысымен сипатталады. Бұл деңгей оқушының ерік-жігерінің тұрақсыздығымен, оқушылардың білімін тереңдетуге қызығушылығының және «неге?» деген сияқты сұрақтың болмауымен ерекшеленеді. Яғни төменгі деңгейде баланы танымдық белсенділікке белгілі бір әрекеттің үлгісі, оларды орындау тәсілдері туралы көмек болғанда ғана ынталандыруға, бағдарлауға болады.

Екінші деңгей – түсіндіру әрекеті

Түсіндіруші белсенділік баланың оқығанын зерделеуге, оқушының зерттелетін мазмұнның мағынасын анықтауға деген оны белгілі ұғымдармен байланыстыруға, білімін жаңа жағдайларда пайдалану жолдарын меңгеруге деген ұмтылысынан көрінеді.

Құбылыстар мен үдерістер арасындағы байланысты білуге, өзгертілген жағдайларда білімді қолдану тәсілдерін игеруге деген ұмтылысымен сипатталады. Сипаттамалық көрсеткіш: ерікті

күш-жігердің үлкен тұрақтылығы, бұл оқушы басталған жұмысты соңына дейін жеткізуге тырысады, қиын жағдайда тапсырманы орындаудан бас тартпайды, оны шешу жолдарын іздейді. Яғни, орташа деңгейде іс-әрекет мұғалімнің қолдауымен орындалады, мұнда мұғалім танымдық тапсырма беріп, оның орындалуын бақылайды немесе оқушыға орындалу тәсілдерін көрсетеді.

Үшінші деңгей – шығармашылық

Оқушы тапсырманы орындау барысында оны шешудің тың жолдарын іздестіруге деген ұмтылысы – белсенділіктің шығармашылық дәрежесінің сипаты. Ол қызығушылық пен құбылыстардың мәні мен олардың өзара байланыстарына терең енуі ғана емес, сонымен бірге осы мақсат үшін жаңа жол табуды қалауымен сипатталады. Өзіне тән ерекшелігі – оқушының жоғары ерік-жігерінің көрінісі, мақсатқа жетудегі табандылық және тұрақты танымдық қызығушылықтар.

Белсенділіктің бұл деңгейі оқушының өз тәжірибесінде не кездескенін және жаңа ақпаратты, жаңа құбылысты білетіндігі арасындағы сәйкессіздіктің жоғары дәрежесін қоздыру арқылы қамтамасыз етіледі. Яғни жоғары деңгейде танымдық міндеттерді өз бетінше орындайды, тапсырмалардың шешімін табуда тиімді жолдарын болжайды және өз бетінше айқындап, бағалайды.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыруда ұлттық-қозғалмалы ойындардың ықпалы зор. Өйткені өз халқының ұлттық мәдени құндылықтарын құрметтеуді бастауыш сыныптан, тіпті балабақшадан бастап қалыптастыру керек.

Сөйтіп, бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дамыту мәселесі қарастырылған психологиялық-педагогикалық еңбектерге жасалған талдау нәтижесі бізге бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында ұлттық-қозғалмалы ойындар арқылы қалыптастырудың мүмкіншіліктерін көрсетті.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында ұлттық-қозғалмалы ойындар арқылы қалыптастырудың мәселесі жіктелесін жасаудың қажеттілігі туындады.

Сонымен ұлттық-қозғалмалы ойындардың бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастырудың мүмкіндіктерін және педагогикалық жіктелесін жасап ұсынуды жөн санадық (1-сурет).

1-сурет – Бастауыш сынып оқушыларына арналған ұлттық-қозғалмалы ойындардың педагогикалық жіктемесі

Сондай-ақ, ұлттық-қозғалмалы ойындардың белсенділіктерін қалыптастыру мүмкіндіктерін бастауыш сынып оқушыларының танымдық де ұсынамыз (1-кесте).

1-кесте – Ұлттық-қозғалмалы ойындардың бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру мүмкіндіктері

Танымдық белсенділігін дамыту	Ұлттық-қозғалмалы ойындар	Күтілетін нәтиже
Қызығушылығын дамыту, зейінін тұрақтандыру, білуге құштарлығын арттыру, зияткерлік қабілетін дамыту	Ойда сақтау қабілетін дамытатын ойын	Қисынды ойлауды дамыту, баланың ақыл-ойын өсіруге негізделген іс-әрекеттерін белсендіру, талдау және жүйелеу қабілеттерін дамыту, өз әсерлерін басқаруларын жетілдіру.
Эмоционалдық қабылдауын, қызығушылығын дамыту, қиялын ұшқырлау, танымдық іс-әрекетін дамыту	Баланың белсенділігін дамытатын ойын	Қиялдауға ынталандыру, қимыл қозғалысын арттыру, топтан озып шығу қабілетіне ие болу, оқушының іс-әрекет процесінде өзінің қозғағыш сапалары – күші, жылдамдығы мен икемділігі, ептілігінің жетілуі
Үйрену, байқау сезімдерін дамыту. Дене қимылы белсенділігі әрекетін дамыту	Дене, білек күшін шыңдауға үйрететін ойын	Кеуде, аяқ, қол бұлшық еттерін нығайту, қан айналымын қалпына келтіру, жалпы қозғалыс үйлесімділігін, вестибулярлық аппаратты дамыту
Ақыл-ойын, танымдық белсенділігін арттыру, өзін еркін ұстауға үйрету. Тапқырлығын, шапшаңдығын, зейінділігін, байқағыштығын дамыту	Тапқырлықты, шапшаңдыққа баулитын ойын	Ми жұмысын белсендіру, назар аудару, зейін қою дағдыларын дамыту, дене құрылысының дұрыс дамуына мүмкіндік беру, тұлғалық сапасы, ерік көріністерінің айқындалуы
Қол және көз координациясын жақсарту. Қырағылық пен тапқырлыққа үйрету	Дәлдік пен мергендікті жетілдіретін ойын	Жүйке жүйесін шыңдау, ептілікке үйрету, аяқ-қолдың қимылын жақсарту, ойлау мүшелері, барлық бұлшық еттерін шынықтыру
Зейінін, ерік-жігерін дамыту, ұстамды, байсалды болуға тәрбиелеу	Ерік-жігерін, төзімділігін шыңдауға баулитын ойын	Өз ісіне жауапкершілікпен қарауға үйрету, бәсекелестікке жетелеп, талаптылыққа, достық қарым-қатынасқа тәрбиелеу
Тану, білу, түйсіну, қабылдау белсенділіктерін дамыту. Есту, зейіні мен тез ойлау қабілеттерін дамыту	Сезімталдыққа, аңғарымпаздыққа үйрететін ойын	Ұлттық, патриоттық, эстетикалық тәрбие беру, ойын тәсілдерін меңгеру, ойын жүрістерін дұрыс орындауды үйрену

Сонымен ойын іс-әрекеті үдерісінде балаларда моральдік-ерік қасиеттері қалыптасады, танымдық күштері дамиды, ұжымда іс-әрекет барысында мінез-құлық және бағдарлау тәжірибесі қалыптасатынын және ұлттық-қозғалмалы ойындарды қарастыру барысында біз олардың балалардың қабылдауына жеңіл, білуге күштарлығын арттыратын, қиялын ұшқырлайтын, зейінін қалыптастыратын, эмоционалды жақсы сезімталдыққа бейімдейтін, ой-өрісін өсіретін, танымдық аясын кеңейтетін, саналы-әрекетке итермелейтін, белсенділігін арттыратын педагогикалық құрал екендігін анықтадық.

Ойын барысында бастауыш сынып оқушысының өзіне деген сенімділігі, қоршаған ортаға мейірімділік таныту, шығармашылық мүмкіндіктері мен белсенділік қасиеттері қалыптасады. Мұндай қасиеттердің қалыптасуы денешынықтыру мұғалімінің оқушымен дұрыс қарым-қатынас жасауы мен бірлесіп әрекет етуіне байланысты.

Осылайша, ұлттық-қозғалмалы ойындары – бұл баланың саналы, белсенді әрекеті, оның мақсаты барлық ойыншылар үшін міндетті ережелермен байланысты тапсырмаларды дәл және уақтылы орындау арқылы жүзеге асырылады. П.Ф. Лесгафттың анықтамасы бойынша, қимыл-қозғалыс ойындары – бұл бала өмірге дайын-

далатын жаттығу. Ойынның қызықты мазмұны, эмоционалды байлығы белгілі бір ақыл-ой мен физикалық күш салуға итермелейді.

Қорытынды. Сонымен танымдық белсенділік – бұл оқушының білуге, үйренуге деген белсенді ақыл-ой әрекеті. Танымдық белсенділік танымдық қажеттілік, танымдық уәж, мақсат және іс-әрекетті жүзеге асырудың амал-тәсілдерінен тұрады. Оқушылардың танымдық қызығушылығы, танымдық ізденімпаздығы осы танымдық белсенділіктің негізінде қалыптасып дамиды да, оқу үрдісі шәкірттердің танымдық белсенділігінің нәтижесінде жүзеге асады. Демек, оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты – оқушылардың танымдық белсенділіктерін дамытуды арнайы ұйымдастыру. Осыдан бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында ұлттық-қозғалмалы ойындар арқылы қалыптастырып, оқытудың мәнін айқындау, анықтау және қалыптастырудың тиімділігін жүзеге асыру үшін педагогикалық шарттар жүйесін жасау қажеттілігі туындады.

Сондықтан бұл бөлімде бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында ұлттық-қозғалмалы ойындар арқылы қалыптастырудың педагогикалық шарттарын қарастырдық.

Әдебиеттер

- 1 Гуннер М. Краткий сборник казахских народно-национальных видов спорта. – Алматы, 1949. – 62 с.
- 2 Таникеев М. Казахские национальные виды спорта и игры. – Алматы: КазГосИздат, 1957. – 68 с.
- 3 Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Қайнар, 1994. – 144 б.
- 4 Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Рауан, 1991. – 176 б.
- 5 Балғынбаев М. Қазақтың ұлттық спорт ойын түрлері. – Алма-Ата: Қайнар, 1987. – 88 б.
- 6 Бүркітбаев Ә. Спорттық ұлттық ойын түрлерін және оның тәрбиелік мәні. – Алматы, 1985. – 89 б.
- 7 Құралбекұлы А., Әкімбаев С. Оқушылар дене шынықтыруының этнопедагогика негіздері. – Алматы: ҚазСТА, 2000. – 151 б.
- 8 Жекенов П.С., Қасымов С.Б., Шилібаев Б.А. Ұлттық қимыл-қозғалыс және спорт ойындарының негізі. – Тараз: Тараз университеті, 2015. – 85 б.
- 9 Айтпаева А. Қазақтың ұлттық ойындарының теориялық негізі. – Алматы, 1992. – 96 б.
- 10 Sarmantayev A., Ishanov P. Continuity of patriotic education of students and national-mobile games in the secondary school // Education and science without borders. – 2018. – Vol. 9. – P. 86-87.

References

- 1 Gunner M. Kratkij sbornik kazahskih narodno-nacional'nyh vidov sporta. – Almaty, 1949. – 62 s.
- 2 Tanikeev M. Kazahskie nacional'nye vidy sporta i igry. – Almaty: KazGosIzdat, 1957. – 68 s.
- 3 Tötенаev B. Қазақтың ұлттық ойындары. – Almaty: Қайнар, 1994. – 144 b.
- 4 Sağyndıkov E. Қазақтың ұлттық ойындары. – Almaty: Rauan, 1991. – 176 b.
- 5 Balğynbaev M. Қазақтың ұлттық спорт ойын түрлері. – Alma-Ata: Қайнар, 1987. – 88 b.
- 6 Bүrkitbaev Ә. Sportтық ұлттық ойын түрлерін және оның тәрбиелік мәні. – Almaty, 1985. – 89 b.
- 7 Құралбекұлы А., Әкімбаев С. Оқушылар дене шынықтыруының этнопедагогика негіздері. – Almaty: ҚазСТА, 2000. – 151 b.
- 8 ZHekenov P.S., Qasymov S.B., SHilibaev B.A. Ұлттық қимыл-қозғалыс және спорт ойындарының негізі. – Taraz: Taraz universiteti, 2015. – 85 b.

- 9 Айтпаева А. Қазақтың ұлттық ойындарының теориялық негізі. – Алматы, 1992. – 96 б.
 10 Sarmantayev A., Ishanov P. Continuity of patriotic education of students and national-mobile games in the secondary school // Education and science withoutborders. – 2018. – Vol. 9. – P. 86-87.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Бекнұрманов Нұрлан Сайлаубекұлы – Құрметті спорт қызметкері, педагогика магистрі, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті; Тараз қ., Қазақстан. e-mail: nurlan_beknurmanov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0732-4780	Бекнурманов Нурлан Сайлаубекович – Почетный деятель спорта, магистр педагогики, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан e-mail: nurlan_beknurmanov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0732-4780	Beknurmanov Nurlan Sailaubekovich – Honorary Sports Worker, Master of Pedagogy M.H. Dulati Taraz Regional University; Taraz, Kazakhstan. e-mail: nurlan_beknurmanov@mail.ru ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0732-4780

Каршиганова Е.М.^а, Усина Ж.А., Кусмиденов М.Е.

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., Қазақстан

КӘСІПҚОЙЛАР МЕН ӘУЕСҚОЙЛАР: ШАХМАТШЫЛАРДЫҢ ЖАТТЫҚТЫРУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Каршиганова Еркежан Маратовна, Усина Жанар Амангельдиновна, Кусмиденов Марат Елемесович

Кәсіпқойлар мен әуесқойлар: шахматшылардың жаттықтырушылық қызметін салыстырмалы талдау

Аңдатпа. Бұл мақалада Павлодар қаласының мектептеріндегі кәсіби шахматшылар мен әуесқой шахматшылардың жаттықтырушылық қызметіне талдау жасалды. Мұндай зерттеу түрі Павлодар қаласында алғаш рет өткізілді. Зерттеудің мақсаты – кәсіби шахматшылар мен әуесқой шахматшылардың жұмыс тиімділігі арасындағы айырмашылықты анықтау. Жаттықтырушы жұмысының тиімділігінің негізгі көрсеткіші оның қамқорлығындағы адамдардың нәтижелері болып табылады. Сондықтан зерттеу барысында сауалнама жүргізу, шахмат есептерін шешу және 8-10 жастағы оқушылар арасында бір мезгілде сеанс ойыны сияқты әдістер қолданылды. Бұл зерттеу әдістері негізгі білім деңгейін, бастапқы теориялық бөлімді және шахмат ойынының деңгейін анықтауға мүмкіндік берді. Алынған мәліметтер өңделіп, талданды. Мақалада келтірілген тұжырымдар шахмат федерациясында, білім бөлімдерінде және т.б. жұмыс істейтін адамдар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: жаттықтырушы-кәсіпқойлар, жаттықтырушы-әуесқойлар, шахмат тапсырмалары, салыстырмалы талдау, мектептегі шахмат.

Karshiganova Yerkezhan Maratovna, Usina Zhanar Amangeldinovna, Kusmidenov Marat Elemesovich

Professionals and amateurs: a comparative analysis of the coaching activities of chess players

Abstract. This article analyzes the coaching activities of professional chess players and amateur chess players in the schools of the city of Pavlodar. This type of research was conducted for the first time in Pavlodar. The purpose of the study is to identify the difference between the performance of professional chess players and amateur chess players. The main indicator of the coach's performance is the results of his wards. Therefore, in the course of the study, such methods as questionnaires, solving chess problems and a simultaneous game session among 8-10-year-olds were used. These research methods allowed us to identify the level of basic knowledge, the initial theoretical part and the level of playing chess. The received data were processed and analyzed. The conclusions given in the article may be useful for people working in the chess Federation, in education departments, etc. This type of work was carried out in Pavlodar for the first time.

Key words: professional coach, amateur coaches, chess tasks, comparative analysis, chess at school.

Каршиганова Еркежан Маратовна, Усина Жанар Амангельдиновна, Кусмиденов Марат Елемесович

Профессионалы и любители: сравнительный анализ тренерской деятельности шахматистов

Аннотация. В данной статье проведен анализ тренерской деятельности профессиональных шахматистов и шахматистов-любителей в школах города Павлодара. Такой вид исследования был впервые проведен в Павлодаре. Цель исследования – выявить разницу между эффективностью работы профессиональных шахматистов и шахматистов-любителей. Главным показателем эффективности работы тренера являются результаты его подопечных, в связи с чем в ходе исследования были использованы такие методы, как анкетирование, решение шахматных задач и одновременный сеанс игры среди учеников 8-10 лет. Данные методы исследования позволили выявить уровень базовых знаний, начальной теоретической части и уровень игры в шахматы. Полученные данные были обработаны и проанализированы. Выводы, приведенные в статье, могут быть полезны для работающих в федерации шахмат, в отделах образования и т.д. Подобный вид работы был проведен в Павлодаре впервые.

Ключевые слова: тренеры-профессионалы, тренеры-любители, шахматные задания, сравнительный анализ, шахматы в школе.

Кіріспе. Қазіргі уақытта мектеп аналитикалық, сыни ойлауды, бағалауды, мәселелерді шешуді, шығармашылықты және т.б. тәрбиелеуі керек. Мұндай қабілеттерді дамытуға шахмат ойынының тигізетін әсері жоғары. Шахмат – бұл өмір бойы қолданылатын ақыл-ой қабілеттерін дамытатын шексіз ақыл-ой жаттығулары, мысалы: концентрация, сыни ойлау, аналитикалық ойлау, мәселелерді шешу, үлгіні тану, стратегиялық жоспарлау, шығармашылық, талдау, синтез және бағалау. Шахмат – әлемдегі ең танымал логикалық ойындардың бірі. Жасыратыны жоқ, ол логика, тактика, стратегия және зияткерлік тұлғаның көптеген басқа қасиеттерін дамытады.

Зерттеудің өзектілігі: Соңғы уақытта қазақстандық шахматшылардың өте беделді жарыстарда жүлделі орындарға ие болғаны туралы жаңалықтар жиі пайда болып жатыр. Мысалы, Бибісара Асаубаеваның блиц бойынша әлем чемпионатындағы жеңісі, ол шахмат тарихындағы әйелдер арасындағы (17 жасында) ең жас әлем чемпионы атанды және осылайша Гиннестің рекордтар кітабына енді. Сондай-ақ, Азия чемпионатында Екібастұздан келген жас шахматшы Әлия Жұмамбаеваның (8 жас) жеңісі. Осы және басқа да жетістіктерге 7-17 жас аралығындағы спортшылар қол жеткізгендігінен, бұл мектеп оқушылары арасында шахматтың үлкен танымалдылығын көрсетеді. Шахмат бүгінгі таңда танымалдылықтың екінші тынысын алды. Мектептерде шахмат үйірмелері ашылды, осы ойын бойынша сабақтар енгізілді, мемлекет оны қолдауға көп қаржы бөлді. Қазақстанның жоғарыда аталған жетістіктерін жалғастыру үшін мектепте шахматпен қызығатын оқушыларды ойынды түсіну деңгейі жоғары кәсіби шахматшылар оқытуы қажет. Алайда, шахмат жаттықтырушыларына сұраныстың күрт артуына байланысты кәсіби жаттықтырушылардың жетіспеушілігі анықталды. Сондықтан көптеген мектептерде шахматты негізінен дене шынықтыру мұғалімдері, әуесқой жаттықтырушылар оқытады. Осыған байланысты кәсіпқой шахматшылармен салыстырғанда әуесқой жаттықтырушылар сабақты қаншалықты тиімді жүргізеді деген сұрақ туындайды.

Зерттеудің мақсаты: Әуесқой жаттықтырушылар мен кәсіби жаттықтырушылардың жаттығулары арасындағы нәтижелердің айырмашылығын нақты анықтау.

Зерттеудің міндеттері:

1. Шахмат ойыны туралы жалпы білімді анықтау үшін 8-10 жастағы оқушылар арасында сауалнама жүргізу;

2. Мектеп оқушыларының шахмат есептерін шешу арқылы шахмат ойынының қарапайым дағдыларын анықтау;

3. Бір мезгілде сеанс ойынын өткізу әдісімен 8-10 жастағы оқушылар арасында шахмат ойнау дағдыларының деңгейін анықтау;

4. Эксперимент барысында алынған нәтижелерді талдау.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы:

Эксперимент үш кезеңнен тұрды. Сауалнама жүргізу, оқушылардың шахмат есептерін шешуі, сондай-ақ оқушылармен бір мезгілде сеанс ойынын өткізу. Экспериментке барлығы әр мектептен 10 оқушыдан қатысты. Балалардың жынысы әртүрлі. Қатысушылардың жасы 8-10 арасында.

Шахмат вербалды дағдыларды жақсарттады. Иә, бұл ауызша дағдылар. Доктор Альберт Франк аптасына екі сағат шахматпен айналысатын балаларды зерттеп, нәтижесінде, ол тілге тәуелді емес ойын ауызша дағдыларды жақсартта алады деп тұжырымдады, өйткені ол мидың тілге байланысты бөліктерін, соның ішінде логикаға жауап береді.

Шахмат сыни ойлау дағдыларын дамытады. Бұл анық көрінеді, бірақ доктор Роберт Фергюсонның зерттеуінің нәтижелері шахмат ойнай бастаған 7-9 сынып оқушыларының шахмат ойнамайтын құрдастарымен салыстырғанда ақыл-ойы мен сыни ойлауына байланысты 17% жақсы ұпай жинағанын көрсетті.

Шахмат ақыл-ой қабілеттерін сақтайды. Шахматтың барлық артықшылықтары миы дамып келе жатқан балаларға арналған ба? Әрине, жоқ! Шахмат егде жастағы ойыншылардың ақыл-ой қабілетін сақтайтыны, деменция және Альцгеймер сияқты аурулардың белгілерінің дамуын болдырмауға көмектесетіні көрсетілген.

Шахмат эмоционалды жағдайды жақсарттады. Көптеген адамдар шахматты суық есептеу ойыны деп санайды, бірақ ойынның мәні дәл екі ойыншы үшін екенін түсіну керек, бұл өз кезегінде эмоционалды жағдайды жақсарттады, сонымен қатар психоэлеметтік өзара әрекеттесуді дамытады, дейді шахмат академиясының докторы Роуз Мари Стуттс.

Шахмат математикалық қабілеттерді жақсарттады. Математика көбінесе абстрактілі мәселелерді шеше алатын ғылым ретінде қабылданады. Бірақ бұл олай емес. Математика үлгіні танумен, логикамен, сондай-ақ басыңыздағы айнымалымен ойнау мүмкіндігімен байланысты, мұның бәрі шахматты жақсартатыны белгілі.

Шахмат логика мен тиімділікті үйретеді. Шахмат логикалық ойлауды үйретеді, өйткені

ойыншы тақта мен фигуралар арқылы шектеліп, тиімді жолдарды іздеуі керек, өйткені оның қарсыласы да онымен бір мақсатты ұстанып ойнайды. Ол өзекті мәселелердің шешімін іздеуге және күрделі мәселелерді шешудің әдістерін қолдануға ықпал етеді.

Түйсік. Таңдау мүмкіндігі бізден күн сайын қажет. Таңертеңнен кешке дейін біз белгілі бір таңдау жасау қажет болған кезде кішігірім, сондай-ақ үлкен және өте маңызды жағдайларды үнемі кездестіреміз. Шахмат түйсікті дамытады, өйткені ойын кезінде екі бірдей қозғалыстың ішінен біреуін ғана таңдау керек.

Шыдамдылық. Егер сізде шыдамдылық болмаса, қарсыласыңызды жеңу екіталай. Тақтадағы күштердің тепе-теңдігін мұқият талдау, қарсыластың қимылын шыдамдылықпен күту және оның стратегиясына ұзақ уақыт көңіл бөлу. Мұның бәрі шахматшыда шыдамдылықты дамытады. Бұл табысты адамның басты қасиеттерінің бірі.

Аналитикалық ойлау. Шахмат ойнау арқылы сіз аналитикалық ойлауды дамытасыз. Бұл тек сіздің қозғалыстарыңыз ойлауы туралы ғана емес. Сырттан қарау – бұл адамға жиі жетіспейтін нәрсе. Біз көбінесе осы немесе басқа істі субъективті түрде бағалаймыз. Қарсыластың тактикасын зерттей отырып, оның логикасына енуге тырысып, сіз объективті аналитикалық ойлауды дамытасыз, бұл өмірде өте пайдалы болады.

Жеңімпаздарша ойлау. Бұл таңқаларлық, бірақ жеңімпаз ретінде ойлау қабілеті кез келген қызмет саласында үлкен мәнге ие. Мақсатқа сәтті жету үшін жеңіске сену өте маңызды. Өз күшіне сенбейтін дамыған адамды елестету қиын. Жеңімпаздың психологиялық көзқарасы кез келген басқа зияткерлік сапа сияқты оқытылады. Шахмат – бұл үшін тамаша құрал.

Ұтылуға үйрену. Бір қарағанда, бұл мәлімдеме жеңімпаздарша ойлауға қайшы келетін сияқты көрінуі мүмкін. Шын мәнінде жоқ. Жоғалту қабілеті де дамыған тұлғаның өте маңызды қасиеті болып табылады. Жеңілістер, жеңістер сияқты, бізге таңқаларлық әсер етеді. Біз бұрын ойламаған қорытынды жасаймыз, қолымызды түсірмеу үшін өзімізге төзімділік танытамыз [1].

Шахмат адамның *жадын* жақсы дамытады. Ойын барысында біздің миымыз бір уақытта ұзақ мерзімді және жедел жақты пайдаланады. Ойыншы келесі қадамдарын есте сақтауы керек, жаудың бірқатар мүмкін қимылдарын есептеп, типтік позицияларды есте сақтауы керек. Мұның бәрі өте қарқынды зияткерлік қызметті қажет етеді [2].

Біз бұрын жүргізген зерттеуде шахматшылардың есте сақтау қабілеті қарапайым оқушылардан ерекшеленетіні, шахмат балалардың табандылығын дамытатыны, 2-3 қадам алға ойлауға және әрине, есте сақтауды жақсартатыны дәлелденген [3].

Шахмат – өнер (оның ішінде шахмат композициясы бөлігінде), ғылым және спорт элементтерін біріктіретін 64-ұялы тақтадағы шахмат фигуралары бар үстелдік логикалық ойын. Шахматты әдетте екі ойыншы (шахматшы) бір-біріне қарсы ойнайды. Сондай-ақ, бір шахматшылар тобының екіншісіне немесе бір ойыншыға қарсы ойнауы мүмкін, мұндай партиялар жиі кеңес беру партиялары деп аталады.

Ойын ережелері негізінен XV ғасырға қарай қалыптасты. Қазіргі ресми жарыстарда Халықаралық Шахмат федерациясының ережелері қолданылады, олар фигуралардың қозғалысын ғана емес, сонымен қатар төрешінің құқықтарын, ойыншылардың мінез-құлық ережелерін және уақытты бақылауды реттейді. Мысалы, қашықтықтан ойнау, хат алмасу, телефон немесе ғаламтор арқылы өткізілетін ойынның ерекше ережелері бар. Классикалық шахматтан басқа ережелерімен ерекшеленетін ойынның түрлері бар. Олар: стандартты емес ережелермен, фигуралармен, тақта өлшемдерімен және т.б. ерекшеленеді.

Шахмат теориясы – бұл шахмат ойынының әртүрлі аспектілеріне арналған зерттеулер жиынтығы. Оның белсенді дамуы XV ғасырдан басталды, сол кезде шахмат ережелері бүгінгі күнге дейін өзгеріссіз қалды.

Партия кезеңдері. Теория шахмат ойынының үш кезеңін: дебют, миттельшпиль және эндшпильді анықтайды.

Дебют – алғашқы 10-15 фигуралар жүрісімен жалғасатын партияның бастапқы кезеңі. Дебютте ойыншылардың негізгі міндеті – өз күштерін жұмылдыру, қарсыласпен тікелей қақтығысқа дайындық және осындай қақтығыстың басталуы. Ойынның дебюттік кезеңі теорияда ең жақсы зерттелген, дебюттердің көлемді жіктелуі бар, белгілі бір нұсқаларда оңтайлы әрекеттер туралы ұсыныстар жасалды, сәтсіз дебюттік жүйелердің көп саны жойылды.

Миттельшпиль – ойынның ортасы. Дебюттен кейін басталатын кезең. Онда әдетте шахмат партиясының негізгі оқиғалары орын алады (дебютте жеңіске жеткен жағдайлар өте сирек кездеседі). Ол тақтадағы көптеген фигуралармен, белсенді маневрлермен, шабуылдармен және қарсы шабуылдармен, негізгі нүктелер

үшін, ең алдымен орталық үшін бәсекелестікпен сипатталады. Партия осы кезеңде аяқталуы мүмкін, әдетте бұл тараптардың бірі сәтті комбинацияны жүргізген кезде орын алады. Әйтпесе, екі қарсылас ойыншы көп фигураларды бір-біріне айырбастап алған соң партия эндшпиль алаңына өтеді.

Эндшпиль – ойынның соңғы кезеңі. Ол тақтадағы фигуралардың аз санымен сипатталады. Эндшпильде пешкалар мен патшаның рөлі күрт артады. Көбінесе эндшпиль ойынының басты мақсаты – пешканы ферзьге айналдыру. Эндшпиль тараптардың бірінің жеңісімен немесе жеңіс мүмкін болмаған кезде тең ойынға келісумен аяқталады [4].

Қазақстандағы мектептердегі шахматтың орны

Халықаралық шахмат федерациясының (ФИДЕ) президенті Кирсан Илюмжинов Дармен Садвакасовтың академиясының тыңдаушылары мен оқушылары үшін мастер-класс өткізіп, кәсіби тұрғыдан шахматпен қалай айналысу керек туралы біршама кеңес берді.

ФИДЕ басшысы қайырымдылық сеансы аясында мектеп оқушыларымен бір мезгілде ойнап, шахматтың болашағы туралы өз ойымен бөлісті.

«Қазіргі таңда шахмат үйірмелері көптеп ашылуда. Жақын арада шахмат мектептерде міндетті оқу пәні ретінде енгізіледі деп ойлаймын. Әлемнің көптеген елдерінде шахмат қазір мектеп бағдарламасына енгізілген. Мен басқарып отырған ФИДЕ әлемнің 188 елін біріктіреді. Шахматты бүгінде әлемде 600 миллион адам ойнайды. Біз 2020 жылға дейін планетада 1 миллиард адамға шахмат ойнауды үйрету міндетін қойдық. Бізде бар болғаны 400 мың адам қалды. Біздің ұранымыз: 1 млрд шахматшы – 1 млрд ақылды адам. Сондықтан мұғалімдер мен ата-аналардың көмегімен біз осының бәріне қол жеткіземіз деп ойлаймын», – деді Кирсан Илюмжинов қазақстандық балаларға арнаған сөзінде (13 желтоқсан 2016 жыл) [5].

Шахмат Қазақстанның 205 мектебінде оқытыла бастады

Жоба 80 қала мен ауылды қамтиды. Бүгін Қазақстанның 80 қаласы мен ауылындағы 160 мектепте «мектептегі шахмат» бағдарламасы басталды. Осылайша, бүгінгі таңда ел бойынша бағдарлама 205 мектепте жұмыс істейді, онда 15 мыңнан астам бала шахматпен айналысады.

Бағдарламаны 2017 жылы ҚШФ іске қосты, сол кезде мектеп пәні ретінде шахматты Алматы, Павлодар және Қызылорданың 18 мектебінде

енгізді, онда 1000-нан астам бала жаңа пәнді оқи бастады. 2018 жылы бағдарламаға Шымкенттің тағы 26 мектебі және 1000-нан астам оқушысы қосылды. Кейіннен, тізім тағы 160 мектеп пен 13 000 оқушымен толықтырылды.

«Сонымен қатар, материалды жақсы меңгеру үшін арнайы оқу құралдары дайындалып, 223 жаттықтырушы мен 25 мектеп психологы оқытылды. Шахматтың балаларға әсерін бағалау 22 мектепте жүргізілді, оған 1700-ден астам бастауыш сынып оқушылары қатысты. Қазақстан шахмат федерациясы сайтында оқыту бөлімі, шахмат терминологиясының глоссарийі, сондай-ақ жаттықтырушыларға арналған онлайн-платформа әзірленді», – деп қосты федерацияның атқарушы директоры Ирина Грищенко.

Бүгінгі таңда шахмат мектептерінде келесі қалалардағы балалар оқиды: Алматы, Астана, Павлодар, Екібастұз, Қызылорда, Шымкент, Көкшетау, Ақтөбе, Атырау, Жезқазған, Қарағанды, Теміртау, Қарқаралы, Қостанай, Ақтау, Петропавл, Арыс, Темір, Шу, сондай-ақ республиканың 61 ауылында.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз Павлодар қаласының мектептерінде эксперимент жүргіздік. Экспериментке барлығы 6 мектеп қатысты. Таңдалып алынған 6 мектептің тең жартысында кәсіби тұрғыдағы жаттықтырушылар, ал келесі жартысында шахмат әуесқойлары жұмыс атқарады. Эксперименттің мақсаты: әр мектептегі оқушылардың шахматты қандай дәрежеде ойнай алатындары, шахматтың негіздерін қандай дәрежеде білетіндерін және шахмат есептерін қалай шеше алатындарын анықтау болды. Әр мектепте оқушылардың жасы 8-10 жас аралығында, экспериментке қатысушылар саны – 10. Барлық 6 мектепте қорытынды нәтижені қарау және оларды бір-бірімен салыстыру үшін бірдей тапсырмалар берілді [6].

Арнайы тапсырмалар:

1-тапсырма. Сауалнама жүргізу. Сауалнамада төмендегідей сұрақтар болды:

1. Партияның басында не істеу керек?
2. Шахмат ойынының басты мақсаты?
3. Шахмат ойынының соңына дейін қандай фигуралар қалады?
4. Шахмат ойынының 3 кезеңін атаңыз?
5. Тең ойын түрлері?
6. Төмендегілердің ішінен мат қою мүмкін емес позицияны табыңыз:

а. ақтар: патша + екі ат; қаралар: патша;

б. ақтар: патша + ат және піл; қаралар: патша;

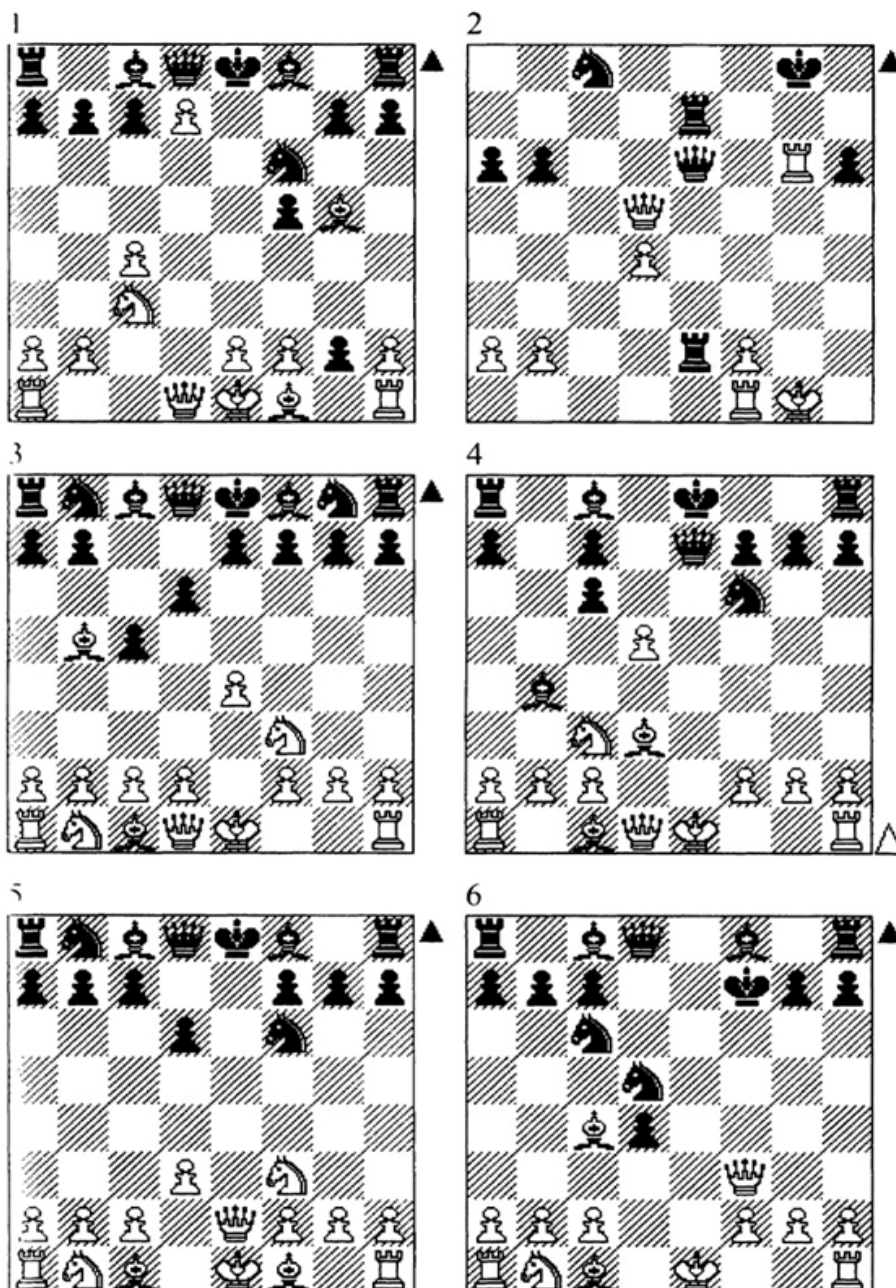
с. ақтар: патша + ладья; қаралар: патша.

7. «Байлам» дегеніміз не және ол қандай фигуралармен жүзеге асырылады?

8. «Фигура арқылы соққы» дегеніміз не және ол қандай фигуралармен жүзеге асырылады?

9. Жеңіл фигураларды атаңыз?

10. Ауыр фигураларды атаңыз?
2-тапсырма. Шахмат есептерін (1-сурет) шешуге арналған тапсырмалар [7]:

1-сурет – Шахмат есептері
3-тапсырма. Бір мезгілдегі сеанс ойыны.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Тестіленетін мектептердің саны – 6. Кестеде көрсетілген мектептердің бірінші үшеуінде

әуесқойлар, ал екінші үшеуінде кәсіби бапкерлер жұмыс атқарады. Әр мектепте 10 оқушы қатысты. Тестіленушілердің жасы 8-10 жас.

1-кесте – Сауалнама жүргізу

Мектеп / Оқушы	1	2	3	4	5	6
1	10 / 5	10 / 6	10 / 4	10 / 6	10 / 8	10 / 10
2	10 / 4	10 / 4	10 / 5	10 / 7	10 / 7	10 / 9
3	10 / 4	10 / 5	10 / 5	10 / 7	10 / 9	10 / 7
4	10 / 4	10 / 5	10 / 5	10 / 7	10 / 9	10 / 8
5	10 / 5	10 / 3	10 / 6	10 / 6	10 / 10	10 / 10
6	10 / 6	10 / 4	10 / 6	10 / 6	10 / 8	10 / 9
7	10 / 5	10 / 2	10 / 4	10 / 8	10 / 7	10 / 8
8	10 / 3	10 / 5	10 / 5	10 / 6	10 / 8	10 / 10
9	10 / 4	10 / 4	10 / 4	10 / 7	10 / 9	10 / 8
10	10 / 4	10 / 3	10 / 4	10 / 7	10 / 10	10 / 9
Тапсырмаларды орындағандар нәтижесі пайызбен (%)	44%	41%	48%	67%	85%	88%
Орташа балл	44,33			80		

Шартты белгілер: а/в: а – сауалнамада болған сұрақтар көлемі, в – сауалнамада жауап бере алған сұрақтар көлемі.

2-кесте – Шахмат есептерін шешу

Мектеп / Оқушы	1	2	3	4	5	6
1	6 / 2	6 / 3	6 / 3	6 / 4	6 / 6	6 / 6
2	6 / 3	6 / 3	6 / 3	6 / 4	6 / 5	6 / 6
3	6 / 4	6 / 3	6 / 4	6 / 4	6 / 5	6 / 5
4	6 / 4	6 / 3	6 / 4	6 / 4	6 / 5	6 / 5
5	6 / 3	6 / 2	6 / 3	6 / 5	6 / 5	6 / 4
6	6 / 2	6 / 4	6 / 3	6 / 5	6 / 6	6 / 6
7	6 / 3	6 / 3	6 / 2	6 / 4	6 / 6	6 / 5
8	6 / 3	6 / 3	6 / 3	6 / 4	6 / 4	6 / 5
9	6 / 4	6 / 3	6 / 4	6 / 4	6 / 4	6 / 5
10	6 / 3	6 / 4	6 / 3	6 / 5	6 / 6	6 / 4
Тапсырмаларды орындағандар нәтижесі пайызбен (%)	51%	51%	53,3%	71,6%	86,6%	85%
Орташа балл	51,76			81,06		

Шартты белгілер: а/в: а – берілген есептер көлемі, в – шеше алынған есептер көлемі.

3-кесте – Бір мезгілдегі сеанс ойыны

Мектеп	1	2	3	4	5	6
	10-0	9,5-0,5	10-0	9,5-0,5	9-1	9,5-0,5
Тапсырмаларды орындағандар нәтижесі пайызбен (%)	0%	5%	0%	5%	10%	5%
Шартты белгілер: а-в: а – сеансердің ұтқан ойын саны, в – оқушының ұтқан ойын саны.						

Қорытынды. Жоғарыдағы зерттеуді қорытындылайық. Біз зерттеуді 6 түрлі мектепте 10 оқушының қатысуымен өткіздік. Жоғарыдағы кестелерде бірінші үш мектепте шахмат әуесқойлары, ал екінші үш мектепте шахматпен кәсіби түрдегі айналысатын жаттықтырушылар жұмыс атқарады. Зерттеу 3 кезеңнен тұрды. 1-кестеде оқушылар 10 сұрақтан тұратын сауалнамаға жауап берулерінің нәтижесі берілген. Сауалнама сұрақтары шахматтың ең негізгі бастапқы ойын кезіндегі тақырыптарды қамтиды. Көріп отырғанымыздай, бастапқы үш мектеп сауалнамадағы кейбір сұрақтарға жауап бере алмады. Ал, керісінше екінші үш мектеп сұрақтардың түгеліне дерлік жауап бере алды. Бірінші үш мектептің нәтижесі 44%, 41%, 48%-ды құраса, екінші үш мектептің нәтижесі 67%, 85%, 88%-

ды құрады. 2-кестеде оқушылар 6 есептен тұратын шахмат есептерін шешулерінің нәтижесі берілген. Бірінші үш мектептің нәтижесін алсақ, мұнда 51%, 51%, 53,3%, ал екінші үш мектептің нәтижесі 71,6%, 86,6%, 85%-ды құрады. 3-кестеде бір мезгілдегі сеанс ойынының нәтижелері берілген. Мұнда бірінші үш мектеп нәтижесі 0%, 5%, 0%, ал екінші үш мектептің нәтижесі 5%, 10%, 5%-ды құрады. Бір мезгілдегі сеанс ойыны арнайы оқушылардың шахмат тақтасында қандай қателіктер жасайтындарын көру үшін өткізіліп, оларға ойынның соңында қателері жайында айтылып, қатемен жұмыс жасалды. Барлық нәтижелерді көріп, талдап, қорытындылай келе біз оқушылардың кәсіби жаттықтырушымен шахмат сабақтарымен айналысуының жоғары нәтижелер мен көрсеткіштерге қол жеткізуге ықпал ететінін көрдік.

Әдебиеттер

- 1 Как шахматы влияют на детей и не только. [Электрондық ресурс]. URL: <https://chessacademy.kz/kakshakhmatyliyayutnadetei#:~:text=%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%8B%20%E2%80%94%D1%8D%D1%82%> (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 2 Четыре навыка, которые развивают шахматы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://pedsovet.org/article/cetyre-navyka-kotorye-razvivaut-sahmaty> (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 3 Каршиганова Е.М. Шахматпен айналысудың бастауыш сынып оқушыларының жадын дамытуға әсері // Физическая культура и спорт в системе образования: опыт и перспективы развития (Алматы қ., 2022 ж. 10.02.) – Алматы, 2022. – Б. 379-382.
- 4 Нейштатт Я. Шахматы до Стейница. – М., 1961. – 281 с.
- 5 Глава ФИДЕ предложил сделать шахматы обязательным предметом в школах. [Электрондық ресурс]. URL: https://www.inform.kz/ru/glava-fide-predlozhit-sdelat-shahmaty-obyzatel-nym-predmetom-v-shkolah_a2979361 (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 6 Шахматы стали преподавать уже в 205 школах Казахстана. [Электрондық ресурс]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/shahmatyi-stali-prepodavat-uje-v-205-shkolah-kazahstana-378099/ (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 7 Николай Яковлев. Шахматы – план в миттельшпиле. – М.: «Russian CHESS House/ Русский шахматный дом», 2014. – 72 с.

References

- 1 Как шахматы влияют на детей и не только. [Elektronnyy resurs]. URL: <https://chessacademy.kz/kakshakhmatyliyayutnadetei#:~:text=%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%8B%20%E2%80%94%D1%8D%D1%82%> (ötinish berilgen künü: 22.10.2022).
- 2 CHetyre navyka, kotorye razvivayut shahmaty. [Elektronnyy resurs]. URL: <https://pedsovet.org/article/cetyre-navyka-kotorye-razvivaut-sahmaty> (ötinish berilgen künü: 22.10.2022).
- 3 Karshiganova E. M. SHahmatpen ajnalysudyn bastyaysh synyp okushylarynyñ zhadyñ damytuğa әseri // Fizicheskaya kul'tura i sport v sisteme obrazovaniya: opyt i perspektivy razvitiya (Almaty қ., 2022 zh. 10.02.) – Almaty қ., 2022 zh. – B. 379-382.
- 4 Nejshtadt YA. SHahmaty do Stejnica. – M., 1961 – 281 s.

- 5 Glava FIDE predlozhl sdelat' shahmaty obyazatel'nym predmetom v shkolah. [Elektronдық resurs]. URL: https://www.inform.kz/ru/glava-fide-predlozhl-sdelat-shahmaty-obyazatel-ny-m-predmetom-v-shkolah_a2979361 (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 6 SHahmaty stali prepodavat' uzhe v 205 shkolah Kazahstana. [Elektronдық resurs]. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/shahmatyi-stali-prepodavat-uje-v-205-shkolah-kazahstana-378099/ (өтініш берілген күні: 22.10.2022).
- 7 Nikolaj YAkovlev, SHahmaty – plan v mittel'shpile. – М.: «Russian CHESS House/ Russkij shahmatnyj dom», 2014. – 72 s.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Каршиганова Еркежан Маратовна – дене шынықтыру және спорт білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты, Павлодар педагогикалық университеті; Павлодар қ., Қазақстан. e-mail: yerkeshaa_98@mail.ru</p>	<p>Каршиганова Еркежан Маратовна – магистрант 2 курса образовательной программы "Физическая культура и спорт"; Павлодарский педагогический университет; г. Павлодар, Казахстан. e-mail: yerkeshaa_98@mail.ru</p>	<p>Karshiganova Yerkezhan Maratovna – 2nd year master's student of the educational program physical culture and sport, Pavlodar Pedagogical University; Pavlodar, Republic of Kazakhstan. e-mail: yerkeshaa_98@mail.ru</p>

¹Орлов А.И.^а, ¹Есельбаева А.К., ¹Абдыкадырова Д.Р., ¹Тауасарова Д.А.,
²Тутибаев К.А.

¹Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПЕРИОДИЗАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНЫХ НАГРУЗОК СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ЗАНЯТИЙ БОЕВЫМ ИСКУССТВОМ ДЗЮ-ДЗЮЦУ

Орлов Александр Иванович, Есельбаева Алия Керимбековна, Абдыкадырова Дина Рахимовна, Тауасарова Данара Айкымбаевна, Тутибаев Кайрат Аблекимович

Особенности периодизации тренировочных нагрузок студенческой молодежи на разных этапах занятий боевым искусством Дзю-дзюцу

Аннотация. Известно, что важнейшими предпосылками успешности учебно-тренировочного процесса обучения двигательным способностям различного контингента занимающихся является порядок взаимосвязи различных сторон подготовки (теоретической, физической, а также технической), этапов подготовки, а также дифференцированный подход к количественной и качественной стороне тренировочных нагрузок. В статье проводится исследование закономерностей построения тренировочного процесса в боевых искусствах, в частности обоснование периодизации тренировочных нагрузок, места тренировочных нагрузок в общем учебном процессе высшей школы обучения студентов. Особое внимание в этом процессе уделено изучению составляющих компонентов тренировочного воздействия, где одной из важных является величина тренировочной нагрузки, в содержание которой входят объем и интенсивность выполнения физических упражнений на примере обучения студенческой молодежи боевому искусству Дзю-дзюцу. Установлены наиболее информативные показатели, характеризующие готовность студентов к обучению.

Ключевые слова: боевые искусства, дзю-дзюцу, студенческая молодежь, высшее учебное заведение, периодизация объема нагрузок, интенсивность, этапы обучения.

Orlov Alexander Ivanovich, Eselbaeva Aliya Kerimbekovna, Abdykadyrova Dina Rakhimovna, Tauasarova Danara Aikymbaevna, Tutibaev Kairat Ablekimovich

Peculiarities of Periodization of Training Loads of Student Youth at Different Stages of Practicing Martial Art Ju-Jutsu

Abstract. It is known that the most important prerequisites for the success of the educational and training process of teaching the motor abilities of various contingent of students is the order of interrelation of various aspects of training (theoretical, physical, as well as technical), stages of preparation and a differentiated approach to the quantitative and qualitative side of training loads. The article provides a study of the regularities of the construction of the training process in martial arts, in particular, the justification of the periodization of training loads, the place of training loads in the general educational process of the higher school of students. Special attention in this process is paid to the study of the components of the training impact, where one of the most important is the amount of training load, the content of which includes the volume and intensity of physical exercises on the example of teaching students the martial art of Ju-jutsu. The most informative indicators characterizing the readiness of students to study have been established.

Key words: martial arts, ju-jutsu, student youth, higher educational institution, periodization of the volume of loads, intensity, stages of training.

Орлов Александр Иванович, Есельбаева Алия Керимбековна, Абдыкадырова Дина Рахимовна, Тауасарова Данара Айкымбаевна, Тутибаев Кайрат Аблекимович

Дзю-дзюцу жекпе-жек өнерінің әртүрлі кезеңдеріндегі студент жастардың жаттығу жүктемелерін кезеңдеудің ерекшеліктері

Аңдатпа. Әр түрлі контингенттің қозғалыс қабілеттерін оқытудың оқу-жаттығу процесінің сәттілігінің маңызды алғышарттары дайындықтың әр түрлі жақтарының (теориялық, физикалық, сондай-ақ техникалық), дайындық кезеңдерінің және жаттығу жүктемелерінің сандық және сапалық жағына сараланған көзқарастың өзара байланысы болып табылатыны белгілі. Мақалада жекпе-жек өнеріндегі оқу процесін құру заңдылықтарын зерттеу, атап айтқанда оқу жүктемелерін кезеңге бөлу негіздемесі, студенттерді оқытудың жоғары мектебінің жалпы оқу процесінде жаттығу жүктемелерінің орны ұсынылған.

Бұл процесте жаттығу әсерінің құрамдас бөліктерін зерттеуге ерекше назар аударылады, мұнда маңыздыларының бірі жаттығу жүктемесінің мөлшері болып табылады, оның мазмұны студент жастарды дзю-дзюцу жекпе-жек өнеріне үйрету мысалында физикалық жаттығулардың көлемі мен қарқындылығын қамтиды. Студенттердің оқуға дайындығын сипаттайтын ең ақпараттық көрсеткіштер белгіленді.

Түйін сөздер: жекпе-жек өнері, дзю-дзюцу, студент жастар, жоғары оқу орны, жүктеме келемін кезеңдеу, қарқындылық, оқу кезеңдері.

Введение. В последнее время опубликовано большое количество научных работ, где исследователи сходятся в едином мнении, что обучение в высшем учебном заведении сопряжено с большим объемом учебной работы и высокой умственной напряженностью [1-3].

Причем, интенсивность учебного процесса в ВУЗах имеет неуклонную тенденцию к возрастанию в связи с увеличением потока научной информации и необходимостью ее усвоения студентами в сжатые сроки. Вместе с тем установлено, что динамика умственной работоспособности, сохранение высокой умственной активности у студентов на протяжении всего периода обучения в ВУЗе зависит от объема физических нагрузок в режиме дня и учебной недели. Следовательно, наблюдается тесная связь между физической и умственной работоспособностью. Ученые Жорж Холодов и Василий Кузнецов (2006) выдвигают небезосновательную версию о том, что «повышение физической работоспособности при систематических занятиях по физическому воспитанию сопровождается улучшением функционального состояния ЦНС, что благоприятно отражается на умственной работоспособности студентов» [1, с. 271].

Однако, о чем предупреждают исследователи, не следует исключать возможности применения однообразных нагрузок, что может тормозить, как свидетельствует практика, рост физических способностей, приводить к преждевременному переутомлению занимающихся, вызывать у них потерю интереса к занятиям [4]. Поэтому непрерывным варьированием применяемых нагрузок создаются условия, при которых уменьшается возможность появления переутомления, активизируются восстановительные процессы в организме, усиливаются адаптационные перестройки функций и структур, лежащих в основе развития соответствующих способностей.

Выяснено, что «на сегодня система физического воспитания имеет достаточно большое количество средств и форм организаций занятий физическими упражнениями». Одними из популярных среди молодежи являются боевые искусства, где среди факторов, влияющих на формирование интереса к занятиям единобор-

ствам, выделяют: индивидуальные особенности занимающихся; наличие возможности реализовать в разных формах свои знания и умения (показательные выступления, соревнования, более широкие возможности в выборе будущей профессиональной деятельности), обнародование успехов, умение защитить себя в реальной жизни [5-7].

Анализ научной и методической литературы, авторские научные исследования обоснованно утверждают, что на сегодня боевое искусство Дзю-дзюцу отвечает всем требованиям современного разновозрастного общества (укрепление здоровья, познание большого количества нестандартных двигательных упражнений, умение применять на практике технические приемы самообороны). На начальном этапе исследования в круг проблем стал вопрос о корректном использовании термина дзю-дзюцу (джиу-джитсу), так как в спортивной среде чаще применяется джиу-джитсу. В научных трудах исследователей различное толкование связано с разными переводами этого японского термина из популярных источников Европы и Америки, где в транскрипции ближе звучит нечто среднее между «дзю-дзюцу» и «джиу-джюцу» и это можно записать как ju-jitsu. «Более того, выяснилось, когда используется слово джиу-джитсу в разговоре с японскими мастерами, то они просто не понимали, о чем идет разговор. Соответственно, обычно используем термин «дзю-дзюцу». Однако, так как за сотню лет своего существования в русскоязычном пространстве термин «джиу-джитсу» прижился и стал широко употребляемым, ошибки нет при названии этого вида единоборства как джиу-джитсу или дзю-дзюцу [2, с. 19; 8, 9].

Тренировочный процесс изучали многие ученые, где выявленные позитивные особенности изучения определенного вида спортивной деятельности, как утверждает в частности академик В.Н. Платонов, находят свое подтверждение: «... в целенаправленной подготовке и организационно-методических формах построения тренировочного процесса», что в полной мере может быть применимо к занятиям боевыми искусствами и непосредственно в дзю-дзюцу [4, с. 332].

Поэтому проверка эффективности при детализации тренировочных нагрузок, их связь с общим процессом подготовленности студентов при изучении боевого искусства Дзю-дзюцу и явилась **целью исследования** – обоснование введения многоциклической модели периодизации тренировочных нагрузок студенческой молодежи на разных этапах занятий боевым искусством Дзю-дзюцу.

Достижение поставленной цели осуществлялось путем решения следующих **задач исследования**:

1. Проведение теоретического анализа и обобщение опыта педагогической, спортивной и физкультурной практики построения тренировочных программ в единоборствах.

2. Обоснование критериев оценивания физических качеств, двигательных способностей, а также психических свойств студентов на всех этапах тренировочного процесса.

3. Разработка принципиальных положений совершенствования различных сторон подготовленности студенческой молодежи при занятиях боевым искусством Дзю-дзюцу с учетом периодизации тренировочных нагрузок и проверка ее эффективности.

Объект исследования – многоэтапный процесс обучения боевым искусством Дзю-дзюцу студентов высших учебных заведений.

Предмет исследования – объем и интенсивность тренировочных нагрузок при занятиях физическими упражнениями студенческой молодежи.

Методы и организация исследования:

- теоретический анализ: с целью определения уровня разработки исследуемой проблемы;

- эмпирический метод: экспертная оценка уровня здоровья и физических способностей студенческой молодежи на разных этапах занятий боевым искусством Дзю-дзюцу с помощью педагогических наблюдений и тестирования;

- экспериментальный метод: педагогический сравнительный эксперимент для изучения особенностей периодизации тренировочных нагрузок на разных этапах занятий с целью разработки принципиальных положений совершенствования различных сторон подготовленности, определения эффективности проведенных исследований;

- метод статистической обработки данных: количественная и качественная обработка материалов исследования с помощью методов математической статистики.

Результаты исследования и их обсуждение. Начальные исследования, проведенные на

базе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкого ГПУ имени Григория Сковороды» (Украина), посвящены проблеме обучения студенческой молодежи боевому искусству Дзю-дзюцу (Джиу-джитсу), включающему приемы, характерные для других школ боевых искусств и многих национальных видов борьбы. В исследовании приняли участие 93 студента 3-4 курсов [7].

Были установлены наиболее информативные показатели, которые характеризуют готовность студентов к обучению боевым искусствам: физическое развитие; физические способности; функциональные возможности и психофизиологическое состояние.

Для оценки готовности студентов к обучению боевому искусству разработаны таблицы ($\bar{X} \pm 2\delta$) с дифференциацией готовности на «отлично», «хорошо», «удовлетворительно». Оценка проводится по балльной системе, как комплексно, так и выборочно. Определено, что обучение студентов боевому искусству наиболее эффективно при распределении годового учебного цикла на четыре взаимосвязанных этапа: «Ученик начального уровня», «Старший ученик», «Самостоятельный ассистент», «Помощник учителя».

Для каждого этапа определены задания, содержание, способы и методика, а организация учебного процесса проводится соответственно разработанным педагогическим условиям. В модель педагогических условий включены функции обучения (воспитательные, оздоровительные, учебные, мотивационные, диагностические, контрольные), принципы обучения (общие: сознательности, активности, наглядности, систематичности, последовательности, доступности и индивидуализации; специальные: единства физического и духовного, непрерывности, систематического чередования нагрузок и отдыха, циклического построения, комплексности и сбалансированности нагрузок, динамичности, научности); методы обучения: наглядности (иллюстрация, показ упражнений, демонстрация учебных фильмов); словесные (дидактический рассказ, беседа, объяснение, распоряжение, указание, команда); практические – двигательные (в целом, по частям) и физические способности (повторный, интервальный, равномерный, переменный). В содержание педагогических условий включены последовательность обучения (создание представления, предварительное разучивание, детализация разучивания, совершенствование); контроль и самоконтроль (педагогический, функциональный, психофизиологический).

В содержание поэтапной программы обучения включены данные рационального соотношения теоретического, технического и физического видов подготовки, которая определена по результатам факторного анализа.

Экспериментально доказана эффективность методики, которая вошла в программу поэтапного усвоения студентами систематизированного учебного материала, что позволяет комплексно решать учебные, оздоровительные и воспитательные задачи в процессе занятий боевыми искусствами.

Установлено, что восточные единоборства прежде всего формируют характер и благотворно влияют на психику занимающихся. Они учат концентрации внимания, снимают стресс, дарят чувство безопасности и уверенности в себе. Боевые искусства воспитывают силу духа, трудолюбие, наблюдательность, скорость реакции и логическое мышление, помогают поддерживать хорошую спортивную форму, развивают силу, ловкость, выносливость, улучшают кровообращение, вырабатывают правильное дыхание, напрямую связанное с деятельностью сердечно-сосудистой системы. Что касается вопроса возможности заниматься Будо, то здесь, в отличие от спорта, где спортивные способности предусматривают достижения высот «Олимпа», способности в боевых искусствах рассматрива-

ются с позиции индивидуальных особенностей занимающихся к быстрой нейтрализации нападающего: мгновенной реакции на действия-противодействия его, с минимальными физическими и психофизиологическими затратами энергии [2, с. 180; 8, с. 301; 10].

Вторым этапом исследования стала необходимость утверждения правильности выбора избирательной величины тренировочной нагрузки на всех этапах годового цикла изучения дзю-дзюцу. Научно-аналитический анализ был проведен группой исследователей на базе Казахского Национального женского педагогического университета.

Большинство авторов изученной нами литературы небезосновательно утверждают, что построение тренировочного процесса единоборцев на разных этапах годового цикла базируется на научно-обоснованном подходе, предполагающем учет общих научно-методических закономерностей, основу которых составляют теоретико-методологические понятия, научные и дидактические принципы, данные теории и практики физического воспитания и спорта, характеризующие систему подготовки учащихся.

Рассмотрим планирование соотношений видов подготовки и их средств (рисунок 1) при занятиях боевым искусством Дзю-дзюцу.

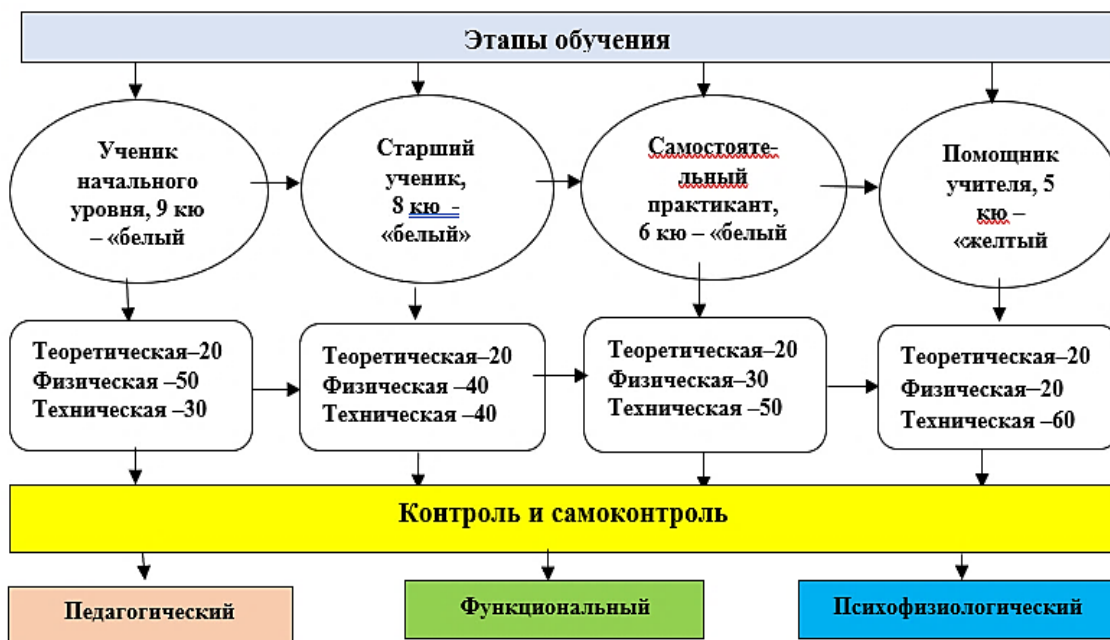

Рисунок 1 – Педагогическая модель годового цикла поэтапного обучения студентов высшего учебного заведения боевому искусству школы Дзю-дзюцу

Выявлено, что одним из составляющих компонентов тренировочного воздействия в боевых искусствах является величина тренировочной нагрузки, в содержание которой входят объем и интенсивность выполнения физических упражнений, что в полной мере относится и к спортивным дисциплинам [11, 12].

Четырехэтапный годичный цикл обучения боевому искусству Дзю-дзюцу согласно эмпирическому методу изучения построен таким образом, что соотношение видов подготовки от этапа к этапу меняется в процентном соотношении, оставляя при этом неизменным только время на теоретическую подготовку, что в целом соотносится с основными принципами обучения теории и методики физического воспитания. Здесь были задействованы и рекомендации ученых, согласно которым «...В рамках учебной недели с целью обеспечения устойчивой умственной работоспособности рекомендуется следующая ориентировочная схема планирования занятий (пн.; ср.; пт.)». [1, с. 273; 2, с. 200; 6, с. 17].

Касательно дзю-дзюцу, принимаем следующую ориентировочную схему занятий: *понедельник* – занятия преимущественно по технической подготовке при средней и большой интенсивности, когда идет закрепление (повторение) ранее изученной техники, и малой – при изучении новых технических действий. *Среда* – занятия, преимущественно по физической подготовке. *Пятница* – свободные занятия по закреплению техники упражнений в виде проведения спаррингов, комбинированных технических действий не меньше средней интенсивности.

Учитывая ранее проведенные исследования о влиянии Луны на физическую работоспособность при занятиях дзю-дзюцу, вносим коррективы в план подготовки микроцикла при следующих состояниях Луны:

1-я фаза Луны – преимущественно развиваем силовые способности и гибкость.

2-я фаза Луны – преимущественно развиваем скоростные способности и гибкость.

Полнолуние – восстанавливаем и развиваем энергетическое состояние и гибкость. Рекомендуется воздержание от физических нагрузок.

3-я фаза Луны – преимущественно развиваем координационные способности, ловкость и гибкость.

4-я фаза Луны – преимущественно развиваем виды выносливости и гибкость; благоприятные дни для проведения соревнований, аттестационных семинаров, учебно-тренировочных сборов [13].

Исследуем *Первый этап обучения – Ученик начального уровня* (таблица 1).

Этот этап ориентирован на базовую (Кихон) подготовку в боевом искусстве Дзю-дзюцу. Общий объем тренировочных нагрузок на 1 этапе: физическая подготовка – 50%, при средней интенсивности нагрузок – до 130–154 уд.мин.⁻¹; техническая подготовка – 30 %, при низкой интенсивности нагрузок до 130 уд.мин.⁻¹. *Цель* – дать хороший фундамент физической подготовленности. Основное развитие должны получить скоростные физические способности и гибкость.

Таблица 1 – Распределение выборочных педагогических действий на 1 этапе

Способности	№ занятия													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Скоростные	X		X		X		X		X		X		X	
Скоростно-силовые		X		X		X		X		X		X		X
Скоростная координация		X		X		X		X		X		X		X
Скоростная выносливость	X		X		X		X		X		X		X	
Гибкость	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Техническая подготовка	X			X			X			X				

Уровень подготовки – Самостоятельное проведение разминки (вступительной части тренировочного занятия). Возможна аттестация на 10 и даже на 9 кю, «белый пояс».

Второй этап обучения – Старший ученик (таблица 2). Ориентирован на проверку ранее полученных знаний в дзю-дзюцу, умение сильно бить (Атэми Вадза) сравни технике ударных единоборств. Время обоюдного равновесия физической и технической подготовки. Общий объем тренировочных нагрузок на 2 этапе: физическая подготовка – 40%; техническая подготовка – 40% при средней интенсивности нагрузок до 154 уд.мин.⁻¹. Основное развитие должны получить силовые, координационные способности и гибкость. Силовые способности развиваем за

счет увеличения общего объема нагрузок, координационные – на режиме высокой интенсивности нагрузок при ЧСС = 187 уд.мин⁻¹. Мышечную чувствительность развиваем при ЧСС = 130 ÷ 154 уд.мин⁻¹. Минуты отдыха после работы с высокой интенсивностью используем для развития большой амплитуды движений в суставах.

Цель – развить чувство управления соперником. Работа на разных пульсовых режимах дает возможность с успехом обучаться важным техническим способностям, так необходимым в технике самообороны:

Таблица 2 – Распределение выборочных педагогических действий на 2 этапе

Способности	№ занятия													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Сила	X		X		X		X		X		X			
Мышечная чувствительность	X		X		X		X		X				X	
Координационные способности				X		X		X		X		X		X
Гибкость	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Техническая подготовка			X	X				X		X		X		X

Нуки но ката – освобождение от различных захватов, используя три начальных основных принципа дзю-дзюцу: уход с линии атаки; выведение с равновесия; сложная работа руками. *Уровень подготовки* – аттестация на 8 кю, «белый пояс». Начинаются этапы участия в соревнованиях.

Третий этап обучения – Самостоятельный практикант (таблица 3). Используя приобретенные и усовершенствованные навыки обучения, где дальнейшее развитие получают

координационные способности, в частности, пространственная ориентация, обучаем бросковой технике (Наге Вадза): Аши Наге но ката (броски с помощью ног) и Коши Наге но ката (броски через бедро). Полученные навыки развития мышечной чувствительности дают основание работать в сторону Кансетсу: Юби кансетсу (болевые воздействия на пальцы рук) и Хиджи Кансетсу (болевые воздействия на локоть), а также изучать удушающие техники – Шимэ но ката.

Таблица 3 – Распределение выборочных педагогических действий на 3 этапе

Способности	№ занятия													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Пространственная ориентация	X			X			X			X			X	
Гибкость	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Техническая подготовка	X		X			X		X		X		X		X

Общий объем тренировочных нагрузок на 3 этапе: физическая подготовка – 30% при большой

интенсивности нагрузок до 172 уд.мин.⁻¹; техническая подготовка – 50% при средней интенсивности

нагрузок до 154 уд.мин.⁻¹. *Уровень подготовки* – аттестация на 6 кю, «белый пояс». Возможно проведение пробных занятий по дзю-дзюцу, продолжение этапов участия в соревнованиях.

Четвертый этап обучения – Помощник учителя (таблица 4). Особенностью четвертого этапа обучения является малое время обучения такой важной способности, как ловкость, которая, по утверждению проф. Н. Бернштейна (1991), является «...чрезвычайно универсальным, разносторонним качеством. Следует учитывать, что

ловкость – это не чисто физическая способность. Это способность соединять физические способности с умственными способностями занимающегося. Ловкость можно выразить как результат жизненного опыта по части движений и действий» [12, с. 168].

На этом этапе обучения боевому искусству Дзю-дзюцу, при постоянном соотношении времени на теоретическую подготовку (20%), занятия происходят на разных, более интенсивных пульсовых режимах.

Таблица 4 – Распределение выборочных педагогических действий на 4 этапе

Способности	№ занятия													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Ловкость				X			X			X			X	
Гибкость	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Техническая подготовка	X	X	X	X		X		X		X		X		X

Общий объем тренировочных нагрузок на 4 этапе: физическая подготовка – 20% при большой интенсивности нагрузок до 182 уд.мин.⁻¹; техническая подготовка – 60% при средней интенсивности нагрузок до 172 уд.мин.⁻¹

Подготовленность студентов на предыдущих этапах дает основание включения в четвертый, заключительный этап годичного обучения сложно-координационной техники бросков, которыми являются Аши Дори (броски с захватом за ноги) и Сеои Наге но ката (броски через плечо), и техник, требующих развития ловкости: усложненные техники Укеми но ката (техники спасения тела при падениях, более амплитудные), проверку реального навыка выполнения техник – Со Тай Гейко, процессы комбинирования (Рэндзоку) технических ударных, болевых, болевых с бросковыми техник, при традиционных перемещениях (Кихон Доса), выполнение бросков Аши Наге в свободных перемещениях (Эмбу).

Уровень подготовки – аттестация на 5 кю «желтый пояс».

После завершения основного педагогического эксперимента для проверки эффективности использованной методики был проведен сравнительный анализ показателей физической подготовленности студентов (таблица 5) экспериментальной (n = 25) и контрольной (n = 27) групп, где участие приняли студенты 3-го кур-

са факультета физического воспитания ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды» [7, с. 16].

Состав испытуемых экспериментальной (Э) группы составляли студенты, занимающиеся боевым искусством Дзю-дзюцу, с разбивкой учебного года на четыре этапа с учетом периодизации тренировочных нагрузок. Состав контрольной (К) группы составляли студенты, занимающиеся единоборствами – боксеры и борцы, по общей учебной программе подготовки. Измерения физических способностей как у представителей (Э), так и (К) групп проводились в условиях стадиона с использованием тестов, позволяющих оценить уровень развития силовых и скоростно-силовых способностей, скорости, гибкости, скоростной выносливости и мышечной чувствительности. Тестирование физической подготовленности во всех группах проводилось с использованием индивидуальных соревнований. Проведенный сравнительный анализ позволил определить, что такие физические способности, как быстрота (бег на 30 м) и скоростная выносливость (бег на 300 м), положительно изменились у студентов экспериментальной группы, но эти изменения незначительные и статистически недостоверны.

Незначительные расхождения имеют максимальные (3,8; 4,0) и минимальные (5,5; 5,3) показатели в результатах бега на 30 м. Более

достоверные изменения у студентов, которые занимались боевым искусством Дзю-дзюцу в условиях многоциклической модели с периодизацией тренировочных нагрузок (Э), наблюдались в показателях силовых и скоростно-силовых способностей, гибкости и мышечной чувствительности, что является одним из ком-

понентов координационных способностей. Таким образом, наблюдаются положительные достоверные отличия в показателях физической подготовленности студентов, которые занимаются боевым искусством (Э), сравнительно с результатами тестирования студентов-единоборцев (К).

Таблица 5 – Статистические показатели компонентов физической подготовленности студентов экспериментальной (n = 25) и контрольной (n = 27) групп

№ п/п	Показатели	Группа	Статистические значения						
			\bar{X}	σ	MAX	MIN	m	t	p
	Бег 30 м, с	Э*	4,5	0,53	3,8	5,5	0,1	0,63	> 0,1
		К**	4,6	0,39	4,0	5,3	0,08		
	Бег 300 м, с	Э	48,6	5,11	43,0	60,0	1,02	1,20	> 0,1
		К	50,3	4,46	42,6	60,3	0,89		
	Прыжок в длину с места, см	Э	243,6	21,15	280	195	4,23	2,08	< 0,05
		К	235,2	18,14	270	205	3,63		
	Прыжок вверх с места, см	Э	51,8	8,03	64,0	30,0	1,61	2,09	< 0,05
		К	48,6	7,99	62,0	30,0	1,60		
	Сила, кг	Э	52,8	11,10	80,0	40,0	2,22	3,30	< 0,01
		К	42,2	11,71	62,0	28,0	2,34		
	Сила, 50,0% от MAX, кг	Э	24,6	8,25	40,0	12,0	1,67	4,80	< 0,001
		К	36,9	9,81	48,0	22,0	1,96		
	Гибкость, см	Э	15,0	6,39	23,0	10,0	1,28	1,18	< 0,05
		К	10,0	7,71	27,0	0,00	1,54		

Примечание – Э* – экспериментальная группа; К** – контрольная группа

Проведенные теоретический и научно-аналитический анализы экспериментальных исследований подтвердили достижение цели и эффективности решения поставленных задач по обучению студентов боевому искусству Дзю-дзюцу, что дает основание для следующих **выводов и практических рекомендаций**:

В настоящий момент система физического воспитания имеет достаточно большое количество средств и форм организаций занятий физическими упражнениями. Одними из популярных среди студенческой молодежи являются боевые искусства, где выделяется боевое искусство Дзю-дзюцу, отвечающее всем требованиям современного разновозрастного общества (укрепление здоровья, познание большого количества нестандартных физических упражнений, умение применять на практике технические приемы самообороны).

Определено, что обучение студентов боевому искусству наиболее эффективно при рас-

пределении годового учебного цикла на четыре взаимосвязанных этапа – «Ученик начального уровня», «Старший ученик», «Самостоятельный ассистент», «Помощник учителя».

Для каждого этапа обучения определены задания, содержание, способы и методика, а организация учебного процесса проводится соответственно разработанным педагогическим условиям, критериям оценивания двигательных способностей, психических свойств студентов, рекомендуемым оценкам в границах ($\bar{X} \pm 2\delta$) с дифференциацией готовности на «отлично», «хорошо», «удовлетворительно» на всех этапах тренировочного процесса.

Разработка моделей выборной величины тренировочного действия при изучении боевого искусства Дзю-дзюцу основывается на возрастных закономерностях развития специальных и основных физических способностей – силы, быстроты, скоростно-силовых, скоростной вы-

носливости, гибкости, ловкости, мышечной чувствительности, скоростной координации, пространственной ориентации.

Определив значения каждой способности в общей структуре физической подготовленности, можно достаточно четко спланировать избирательную величину нагрузки для каждого возраста, пола и индивидуального биологического развития.

Стратегия выбора общей величины тренировочной нагрузки основывается на показателях темпа развития, характеризующих силу, быстроту, выносливость и другие физические способности. Но при этом встает вопрос, за счет какой величины – объема или интенсивности – увеличивать величину нагрузки на разных этапах обучения дзю-дзюцу.

Проведенные исследования периодизации тренировочных нагрузок при обучении боевому искусству Дзю-дзюцу дают основание для

утверждения, что любую способность можно развить за счет интенсивности. Все заключается в том, в каких границах зоны интенсивности находятся исследуемые физические способности, какое количество занятий избирательной направленности позволяет это делать, периодичность роста и развития студенческого организма.

При воспитании физических способностей на этапах обучения дзю-дзюцу необходимо планировать интервалы отдыха студентов.

Выяснено, что общая величина тренировочной нагрузки при занятиях студентов дзю-дзюцу регулируется за счет ее интенсивности в соответствии с их индивидуальными возможностями. Это и будет являться основной стратегической направленностью в выборе общей и избирательной величин тренировочной нагрузки при проведении занятий по боевому искусству Дзю-дзюцу среди студенческой молодежи.

Литература

- 1 Холодов Ж. К. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Ж. К. Холодов, В. С. Кузнецов. – 4-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 480 с.
- 2 Орлов А.И. Дзю-дзюцу: Методика начального обучения боевым искусствам студенческой молодежи: учебник. – Алматы: КазАСТ, 2020. – 223 с. ISBN 978-601-7964-51-1
- 3 Абдыкадырова Д.Р. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов. – Алматы: КазГосЖенПУ, 2010. – 56 с. ISBN 978-601-224-104-4
- 4 Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учебник [для тренеров]: В 2 кн. – К.: Олимп. лит., 2015. – Кн. 1. – 2015. – 680 с.
- 5 Лозовой А.Л. Спортивные аспекты стилового каратэ // Инновационные технологии в системе повышения квалификации специалистов физического воспитания и спорта: тезисы доп. VIII междунар. науч.-метод. конф. / Сумский государственный университет. – Сумы, 2021. – С. 91–94.
- 6 Артюшенко А.А. Спортивные единоборства как эффективное средство физического воспитания учеников среднего школьного возраста // Научный вестник НПУ имени М.П. Драгоманова. Серия №15. Научно-педагогические проблемы физической культуры (физическая культура и спорт): сб. научных трудов. – К.: Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2016. – Выпуск 3К2(71)16. – С. 16–20.
- 7 Орлов А.И. Методика обучения боевым искусствам студентов высших учебных заведений: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.02 – К., 2013. – 17 с.
- 8 Kondratowicz K. Jiu-jitsu. Sztuka walki obronnej. / K. Kondratowicz – Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1991. – 405 s.
- 9 Соколов А.М. Пламенеющие клинки айнов. – СПб.: МАЭ РАН, 2022. – 252 с.
- 10 Андрущишин И.Ф., Бабушкин Г.Д. Психолого-педагогические проблемы подготовки спортсменов: учебное пособие – Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. – 407 с.
- 11 Хаустов С.И., Ибраимов Е.С. Физическая нагрузка на предсоревновательном этапе подготовки боксеров // Матер. XIII междунар. науч. конгресса «Современный олимпийский спорт и спорт для всех». – Алматы, 2009. – С. 334-337.
- 12 Орлов А.И., Есельбаева А.К. Научно-методические основы педагогического контроля двигательных способностей: учебное пособие. – Алматы: Альманахъ, 2022. – 204 с. ISBN 978-601-346-137-3
- 13 Орлов А.И., Есельбаева А.К., Артыкбаев Р.Д., Усбанов Н.С., Конаев Т.А. О влиянии Луны на физическую работоспособность студентов в процессе занятий двигательными упражнениями // Матер. III междунар. науч.-практ. конф. «Инновации в образовании, физической культуре, туризме и спорте» – Алматы: КазАСТ, 2022. – С. 116–120.

References

- 1 Holodov ZH. K. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya i sporta: Uchebn. posobie dlya stud. vyssh. uchebn. zavedenij / ZH. K. Holodov, V. S. Kuznecov. – 4-e izd., ster. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2006. – 480 s.
- 2 Orlov A.I. Dzyu-dzyucu: Metodika nachal'nogo obucheniya boevym iskusstvam studencheskoj molodezhi: uchebnik. – Almaty: KazAST, 2020. – 223 s. ISBN 978-601-7964-51-1
- 3 Abdykadyrova D.R. Professional'no-prikladnaya fizicheskaya podgotovka studentov. – Almaty: KazGosZHenPU, 2010. – 56 s. ISBN 978-601-224-104-4
- 4 Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte. Obshchaya teoriya i ee prakticheskie prilozheniya:

- учебник [dlya trenerov]: v 2 kn.– K.: Olimp. lit., 2015. – Kn. 1. – 2015. – 680 s.
- 5 Lozovoj A.L. Sportivnye aspekty stilevogo karate // Innovacionnye tekhnologii v sisteme povysheniya kvalifikatsii specialistov fizicheskogo vospitaniya i sporta: tezisy dop. VIII mezhdunar. nauch.-metod. konf., Sumskij gosudarstvennyj universitet, Sumy, 2021. – S. 91–94.
 - 6 Artyushenko A.A. Sportivnye edinoborstva kak effektivnoe sredstvo fizicheskogo vospitaniya uchениkov srednego shkol'nogo vozrasta // Nauchnyj vestnik NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya №15. Nauchno-pedagogicheskie problemy fizicheskoy kul'tury (fizicheskaya kul'tura i sport): sb. Nauchnyh trudov. – K.: Izd-vo NPU imeni M.P. Dragomanova, – Kiev, 2016. – Vypusk 3K2(71)16. – S. 16–20.
 - 7 Orlov A.I. Metodika obucheniya boevym iskusstvam studentov vysshih uchebnyh zavedenij: avtoref. dis. ... k. p. n.: 13.00.02 – K., 2013. – 17 s.
 - 8 Kondratowicz K. Jiu-jitsu. Sztuka walki obronnej / K. Kondratowicz. – Warszawa: Czasopisma Wojskowe, 1991. – 405 s.
 - 9 Sokolov A.M. Plameneyushchie kliniki ajnov. – SPb.: MAE RAN, 2022. – 252 s.
 - 10 Andrushchishin I.F., Babushkin G. D. Psihologo-pedagogicheskie problemy podgotovki sportsmenov: uchebnoe posobie – Almaty: TOO Lantar Trejd, 2020. – 407 s.
 - 11 Haustov S.I., Ibraimov E.S. Fizicheskaya nagruzka na predsorevnovatel'nom etape podgotovki bokserov // Mater. XIII mezhdunar. nauch. kongressa «Sovremennyj olimpijskij sport i sport dlya vsekh». – Almaty, 2009. – S. 334-337.
 - 12 Orlov A.I., Esel'baeva A.K. Nauchno-metodicheskie osnovy pedagogicheskogo kontrolya dvigatel'nyh sposobnostej: uchebnoe posobie. – Almaty: Al'manah", 2022. – 204 s. ISBN 978-601-346-137-3
 - 13 Orlov A.I., Esel'baeva A.K., Artykbaev R.D., Usbanov N.S., Konaev T.A. O vliyaniі Luny na fizicheskuyu rabotosposobnost' studentov v processe zanyatij dvigatel'nymi uprazhneniyami // Mater. III mezhdunar. nauch. – prakt. konf. «Innovacii v obrazovanii, fizicheskoy kul'ture, turizme i sporte». – Almaty: KazAST, 2022. – S. 116–120.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p>Орлов Александр Иванович – педагогика ғылымдарының кандидаты, Украинаның еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті; Алматы қ., Қазақстан. e-mail: alex-allians@mail.ru</p>	<p>Орлов Александр Иванович – кандидат педагогических наук, Заслуженный тренер Украины, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан. e-mail: alex-allians@mail.ru</p>	<p>Orlov Alexander Ivanovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Trainer of Ukraine, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: alex-allians@mail.ru</p>

ТУРИЗМНІҢ БЕЛСЕНДІ ТҮРЛЕРІНІҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА АКТИВНЫХ
ВИДОВ ТУРИЗМА

THEORY AND METHODOLOGY
OF ACTIVE TYPES OF TOURISM

¹Irgebayev M.I.^a, ¹Konayev T.A., ²Karlybayev M.S., ²Nauryzbekova S.M.,
²Yesenbayeva R.K.

¹Kazakh Academy of Sport and Tourism, Kazakhstan, Almaty
²T. Zhurgenov Kazakh Academy of Arts, Kazakhstan, Almaty

ANALYSIS OF THE GROWTH DYNAMICS OF TOURIST SPORTS TRIPS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN OVER THE YEARS OF INDEPENDENCE

Irgebayev Maxat, Konayev Talgat, Karlybayev Murat, Nauryzbekova Samal, Yesenbayeva Raushan

Analysis of the growth dynamics of tourist sports trips in the Republic of Kazakhstan over the years of independence

Abstract. The article gives a complete analysis of the process of revival of all kinds of sports tourism in the Republic of Kazakhstan during the years of independence of the country. How in difficult for the country economically, socially and culturally the types of sports tourism were restored. How the collapse of the USSR affected the organization and conduct of sports hikes, ensuring the safety of life and health of the participants. In addition, the article deals with the study of individual characteristics of sports tourism influencing the formation of demanded and unclaimed active types of tourism, i.e. what types are in great demand in the tourist market. The article also shows data on the categories of complexity of hikes. There is a complete analysis of the passage of hikes from the first to the sixth category of complexity by year. The number of passed routes on types of tourism and categories of complexity.

Key words: sports tourism, sports hiking, tourism development.

Иргебаев Максат Ислямович, Қонаев Талғат Адильханович, Қарлыбаев Мұрат Сағынғалиевич, Наурызбекова Самал Мейрамбековна, Есенбаева Раушан Кабышкеновна

Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан Республикасындағы туристік спорттық жорықтардың өсу серпінін талдау

Аңдатпа. Мақалада ел тәуелсіздігі жылдарындағы Қазақстан Республикасындағы спорттық туризмнің барлық түрлерін жандандыру үдерісіне толық талдау берілген. Ел үшін экономикалық, әлеуметтік және мәдени жағынан қиын жылдары спорттық туризм түрлері қалпына келтірілді. КСРО-ның ыдырауы спорттық жорықтарды ұйымдастыруға және өткізуге, қатысушылардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қалай әсер етті. Сонымен қатар, мақалада спорттық туризм түрлерінің жеке ерекшеліктерін зерделеу және туризмнің сұранысқа ие және талап етілмеген белсенді түрлерін қалыптастыруға ықпал ету мәселелері, яғни туристік нарықта қандай түрлер үлкен сұранысқа ие екендігі қаралады. Мақалада жаяу жүру қиындықтарының санаттары туралы мәліметтер де көрсетілген. Жылдар бойынша күрделіліктің бірінші санатынан алтыншы санатына дейінгі жорықтардың өтуіне толық талдау берілді. Туризм түрлері және күрделілік санаттары бойынша өткен маршруттар саны.

Түйін сөздер: спорттық туризм, спорттық жорықтар, туризмді дамыту.

Иргебаев Максат Ислямович, Қонаев Талғат Адильханович, Қарлыбаев Мұрат Сағынғалиевич, Наурызбекова Самал Мейрамбековна, Есенбаева Раушан Кабышкеновна

Анализ динамики роста туристских спортивных походов в Республике Казахстан за годы независимости

Аннотация. В статье дан полный анализ процесса возрождения всех видов спортивного туризма в Республике Казахстан за годы независимости страны. Рассматривается, как в трудные для страны в экономическом, социальном и культурном плане годы восстанавливались виды спортивного туризма. Как повлиял распад СССР на организацию и проведение спортивных походов, обеспечение безопасности жизни и здоровья участников. Кроме того, в статье исследуются вопросы изучения индивидуальных особенностей видов спортивного туризма, влияющих на формирование востребованных и невостребованных активных видов туризма, т.е., какие виды пользуются большим спросом на туристском рынке. В статье также показаны данные по категориям сложности походов. Дан полный анализ прохождения походов от первой по шестую категорию сложности по годам, количество пройденных маршрутов по видам туризма и категориям сложности.

Ключевые слова: спортивный туризм, спортивные походы, развитие туризма.

Introduction. Physical culture and mass sports today solve many socio-economic problems of the state: uniting society, distracting young people from bad habits, preventing diseases and prolonging life, promoting a healthy lifestyle among various segments of the population and their involvement in physical activity, creating conditions for self-realization. – realization, self-expression and development [1].

The country's economy is directly related to the development of any industry, both for the better and for the worse. The history of our country and sports tourism, including, is a clear example of such a situation.

The economic crisis in the early 90s, the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), led to the collapse of the economy of many republics that were part of the state at that time. As a result, most of the unclaimed, highly qualified specialists, at best, went into business or changed their specialty, and the majority went abroad in search of a job with a higher income. Tourism has not become an exception, many tourism specialists have gone abroad. Tourist bases, sections, stations and clubs began to close. The destruction of the unified Union state had a detrimental effect on the geography and the main indicators of the development of sports tourism. Already in 1991, the number of sports tourist groups decreased by 20% compared to 1990, from 23 thousand to 19 thousand. Since 1992, there has been an even sharper decline [2].

The termination of the activities of most tourist sections, clubs and federations had a negative impact on the training of tourist athletes, even at the level of the third and second sports categories. This has become the main problem of the shortage of professional specialists in staffing the tourism industry with qualified personnel and even accompanying foreign tourists with qualified porters, as well as the development of active types for domestic tourism [3].

Nevertheless, experts and tourism enthusiasts remained on the ground, who supported sports tourism with “naked” enthusiasm. Sports tourism federations have been preserved in some regions and cities of the republic. They held their championships and championships in the tourist all-around, rock climbing and sports hiking by type of tourism [4].

Active types of tourist travel are called, which are characterized by ways of traveling along the route with the expenditure of the tourist's own physical efforts. Active tourism includes most types of sports tourist travel: hiking, skiing, mountain, water (with the use of non-motorized vessels), cycling and others,

or a combination of them on various sections of the route. Planned tourist trips using transport also often include the active part of the trip [5].

Sports tourism has the function of sports improvement in overcoming natural obstacles – improving the entire complex of knowledge, skills and abilities necessary for safe human movement over rough terrain and improving physical fitness to overcome difficult natural terrain [6].

Sports tourism is useful for health promotion and is available to people of any age. Tourism is a natural sport, so the loads in it are easily dosed. Sports tourism develops such traits of human character as collectivism, discipline, perseverance and perseverance [7].

The rapid growth of tourism in recent years is mainly due to the improvement of people's living standards, the development of various modes of transport, which makes it possible to visit even very inaccessible areas, as well as the intensive growth of industry, causing great physical and mental fatigue of people. This creates an irresistible desire to spend free time in a different, healthier and calmer environment that promotes physical and mental regeneration [8].

The development, role and importance of sports tourism are very important aspects for any state and for its various branches, both social and economic, as evidenced by numerous scientific papers [9-11], which determines the relevance of our research.

The purpose of this study is to analyze the dynamics of the growth of the number of tourist sports trips in the Republic of Kazakhstan over the years of independence.

Research objectives:

- organization and conduct of research to determine the total number of tourist sports trips by type of tourism and category of complexity;
- assessment of the state and level of growth of the total number of tourist sports trips in the Republic of Kazakhstan over the years of independence.

Methods and organization of research. In the study conducted jointly with representatives of the Federation of Sports Tourism and Tourist All-around of the Republic of Kazakhstan, the following were used: theoretical analysis of literary sources; method of statistical data processing; in order to determine the dynamics of the growth of the number of tourist sports trips in the Republic of Kazakhstan over the years of independence. The analysis of reports of tourist groups for the period from 2006 to 2020 is carried out.

Research results and their discussion. The research is based on reports registered in the electronic journal of hiking registration, which is

located in the library of the Federation of Sports Tourism and Tourist All-Around of the Republic of Kazakhstan, as well as on the website of this federation (Table1).

Table 1 – Total number of reports from 2006 to 2020 (by types of tourism and categories of complexity)

Type of tourism	Complexity category and number of reports							Total by type
	I-III degree	I	II	III	IV	V	VI	
hiking tours	0	55	5	2	1	2	0	65
ski hikes	1	14	2	0	0	0	0	17
mountain hiking	1	45	28	13	8	7	2	104
water hikes	0	28	5	4	4	2	0	42
biking hikes	0	21	4	3	1	0	0	29
auto-moto hikes	0	0	1	0	0	1	0	2
speleo hikes	0	0	1	0	0	0	0	1
combined hikes	2	0	0	0	0	0	0	2
Total reports	4	163	46	22	13	12	2	262

The table is compiled by the author on the basis of the data of the reports noted in the log of registration of hikes [12].

Analysis of Table 1 shows that during this period was registered a total of 262 tourist sports hike. From them four 1, 2 and 3 degrees of complexity and 258 sports campaigns with the first to the sixth category of complexity (c.c.). Also, results of the table 1 prove the following regularity: the principle from simple to difficult operates, that is, the more difficult the hike, the

less hikes. For example: the greatest quantity of campaigns of the first c.c. – 163 treks, further on descending, 2-nd c.c. – 46 treks, 3rd c.c. – 22, 4th c.c. – 13, 5th c.c. -12 and the 6th c.c. – only two hikes. All this has a simple explanation – after each category of complexity of the campaign, sifted out redundant and random participants who understand that this is not their job, or not their level. Only a few tourists reach the sixth category.

The ratio of sports hikes by types of tourism is shown in Figure 1.

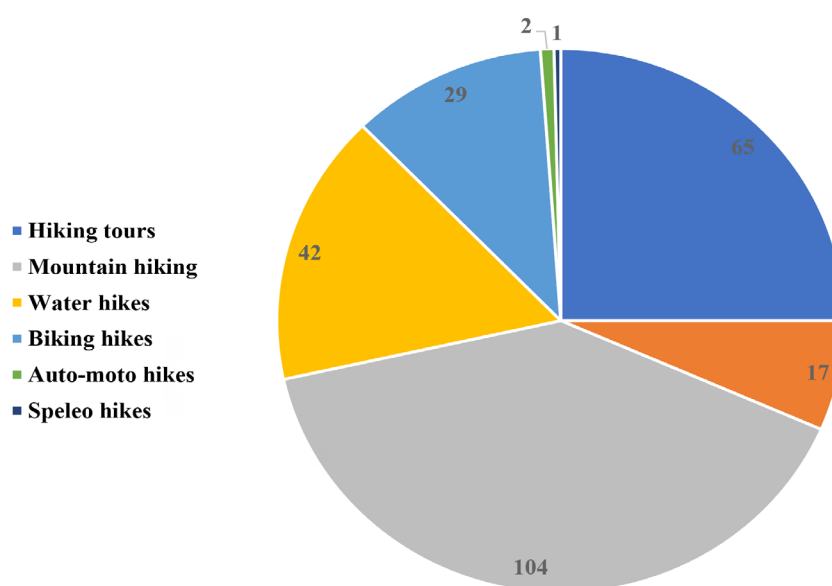

Figure 1 – The ratio of sports trips by type of tourism

Kazakhstan has all the conditions and natural opportunities for the development of sports tourism. The majestic mountains of the Northern Tien-Shan and Altai, stretching for more than 1,700 km, from sunny Shymkent to harsh Ridder, have unlimited opportunities for the development of mountain tourism. Only in three places the “stone barrier” is interrupted by narrow passages – the Zaisan basin, the Dzungarian Gate, the Ili Valley, connecting the steppe expanses with the great Central Asian deserts of Gobi and Taklamakan. And as a result, mountain tourism is located at the head of the table

with an indicator of 104 trips.. Hiking is in second place – 65 hikes. Water tourism closes the top three – 42 trips. Then there are cycling and ski tourism, respectively 29 and 17 hikes. And at the end of the list of auto-moto and combined hiking 2 and speleo hiking 1 hike. It should be noted that both hikes of the highest – 6th grade were passed precisely on mountain tourism. The campaign of the sixth c.c. under the guidance of the Master of Sports of the Republic of Kazakhstan Litvinov V.A. in 2016 took 3rd place at the World Sports Tourism Championship.

Table 2 – Dynamics of sports trips in Independent Kazakhstan by year (by types of tourism and categories of complexity.)

Year of the hike	Type of tourism	Category Complexities	Region	Total number
2006	2 Mountain	V	Dzungarian Alatau	2
2008	2 Mountain	IV	Dzungarian Alatau	2
2009	2 Hiking, 2 Mountain	II. III. V	Almaty region, Syugatinsky Valley.	4
2010	Mountain	IV	Dzungarian Alatau	1
2011	Water. 3 Mountain. Hiking, Bicycle.	I. II. III.V	The East Kazakhstan region, Uba river, Northern Tien Shan	6
2012	Water, 3 Mountain	II. III. IV	Almaty region, Ili river, Dzungarian Alatau	4
2013	Mountain (short hike)	IV. V	Dzungarian Alatau, Northern Tien Shan	2
2014	Mountain	III. IV. V	Northern Tien Shan, Dzungarian Alatau	6
2015	8 Hiking, 13 Mountain. Water, Bicycle, Auto.	I. II	Akmola region, Northern Tien Shan, Dzungarian Alatau	24
2016	8 Ski, 20 Bicycle, 15 Water, 20 Mountain, 10 Hiking	II	West-Kazakhstan region, Aktobe region.	73
2017	7 Hiking, 21 Mountain, 3 Bicycle, 8 Ski, 10 Water, Auto.	I	Mangistau region	49
2018	20 Mountain, Bicycle, 21 Hiking, 5 Water, Speleo.	II	Northern Tien Shan	47
2019	3 Bicycle, 7 Water, Ski, 14 Hiking, 11 Mountain	I. II. III. VI	Central Kazakhstan, Small Hills of the Northern Tien Shan	35
2020	2 Water (sail), 2 Mountain, 2 Hiking	II	Kapchagay reservoir	6

After the 2000s, the revival of the former traditions of sports tourism in the country began. By this time, faculties and departments of tourism had opened in many higher educational institutions, where they tried to attract students to active types

of tourism in the form of educational and industrial practices. In particular, KazAST paid active attention to mountain and water tourism. Turan University has been working on the resuscitation of cycling and water tourism. KazNU named after al-Farabi was

engaged in hiking. Tourist clubs also recovered from the “knockdown” of the 90s and began to actively explore forgotten routes. Taldykorgan was also actively involved in the development of Dzungaria.

At the same time, it should be noted that sports trips began to revive in the late 90s. But they appeared on the federation’s website only after 2006. Therefore, the author took data starting from this year.

So, according to Table 2, the peak of completed hikes falls on 2016 – 73 hikes in total for all types of tourism. 2017 is in second place, with an indicator of 49 completed hikes. Slightly lower figures in 2018 – 47 hikes. Also, good results in 2019 (pre-covid) and 2015, 35 and 24 registered hiking reports, respectively. In 2020, despite quarantine conditions, 6 hikes were made.

Table 3 – Dynamics of sports hiking in Kazakhstan by type of tourism

Year	mountain	hiking	water	biking	ski	speleo	auto	Total
2006	2							2
2008	2							2
2009	2	2						4
2010	1							1
2011	3	1	1	1				6
2012	3		1				1	4
2013	2							2
2014	1							1
2015	13	8	1	1				23
2016	20	10	15	20	8			73
2017	21	7	10	3	8		1	50
2018	20	21	5	1		1		48
2019	11	14	7	3	1			36
2020	2	2	2					6
Итого	104	65	42	29	17	1	2	258

Analyzing this table, we can conclude that by the number of registered hikes with a large gap leads mountain tourism. In 2006, 2008, 2010, 2013 and 2014 there were category hikes only in mountain hiking. In 2009, there was also a hiking trip, and in 2015, there were 8 hiking trails. The most productive year so far was 2016 – when a total of 73 hikes were conducted. Of these, 20 mountain, 10 hiking, 15 water, 20 biking and 8 ski trips in one season.

Conclusions. The conducted research and analysis will help the further development of new interesting, post-pandemic routes, solve the problems of organizing sports tourist trips and will be of interest to workers of tourist and other research centers, project and tourist-excursion organizations and institutions, tourism activists and, finally, students and students, tourism teachers; will

be useful to everyone who loves and enjoys tourism and travel.

We can observe a weak development of hikes of 1, 2 and 3 degrees of difficulty. This suggests that very little attention is paid to active and sports tourism in the field of education and school education. It is necessary to revive applied tourism at school, to awaken in schoolchildren the love of their native land, tourism, the desire to go multi-day and categorical hikes, expeditions and research tours.

The results of the study show that our hikers use the mountains effectively. There are several mountain hikes every year, but this is not the limit. It is also necessary to raise other types of sports tourism. There is a huge potential for hikers, watermen and cyclists, skiers and others.

Of course, there are certain problems for skiers and speleo tourists associated with the snow and caves. But you can and should look for and find ways out of any situation. Skiing trips can be carried out in Zhetysu, East Kazakhstan and northern regions of the Republic. There are caves and catacombs in West Kazakhstan and Mangistau region, also there is a possibility to address to the neighbors from Russia. Speleo tourism is well developed there. Recently, auto-motor tourists have become active, but they do not often register their trips and hikes. It is necessary to systematize and unite their activity, to create separate federations by kinds of tourism, or to include them into existing federations.

Practical recommendations. We believe that there is a need to strengthen activities to restore and bring applied tourism classes into the general education system. Actively promote sports tourism

among students, students, youth as a healthy lifestyle and close communication with nature, outdoor recreation. To begin with, we advise you to gain experience in hiking. There is no need to start with categorical hikes. First you need to try yourself in weekend hikes, multi-day, non-categorical hikes. Only then, having made sure of their capabilities, should they switch to hikes that are more complex.

As it was already mentioned in the article, our country, in particular the city of Almaty, has a good mountain history, therefore, using this factor we recommend to be engaged in mountain tourism. Mountain tourists from all over Kazakhstan, near and far abroad go to Almaty and Taldykorgan to see our mountains. And many Almaty citizens live 30 minutes away from the foot of the mountain, but have never been to Medeu mountain sports complex or Shymbulak ski resort.

References

- 1 Ten A., Zaurenbekov B., Shepetyuk M., Baitasov Y., Avsiyevich V., Telemgenova A. Prospects for the development of physical culture and grassroots sports in the Republic of Kazakhstan // Journal of physical education and sport. – Vol. 22 (issue 9). – Art 286. – Pp. 2246- 2253. DOI:10.7752/jpes.2022.09286.
- 2 Vukolov V.N. Fundamentals of technology and tactics of active types of tourism: a training manual. – ed. Almaty, 2015. – 224 p.
- 3 Vukolov V.N. Across the Northern Tien-Shan: mountain tourist routes across Zailiyskiy Alatau and Kungei Alatau: a training manual. – ed. Almaty, 2006. – 344 p.
- 4 Makogonov A.N. Active types of tourism: a training manual. – Almaty: KazAST, 2005. – 193 p.
- 5 Irgebayev M.I. Introduction to the specialty “Tourism”: a training manual. – Almaty: KazAST, 2015. – 87 p.
- 6 Irgebayev M.I., Duskaeva N.S., Zaurenbekov B.Z., Junisbek D.N., Akhmetkarim M. Fundamentals of techniques and tactics of sports tourism: a training manual. – Almaty: KazAST, 2019. – 184 p.
- 7 Vukolov V.N. Theory and history of international tourism: a training manual. – Almaty, 2001. – 224 p.
- 8 Erdavletov S.R. Geography of tourism in Kazakhstan. – Almaty: Kazakh University, 2015. – 145 p.
- 9 Brent Ritchie, Daryl Adair The Growing Recognition of Sport Tourism // Current Issues in Tourism. – 2002. – Vol. 5:1. – Pp. 1-6, DOI: 10.1080/13683500208667903
- 10 Buldakov V.A., Kutsenko E.I., Nasirov B.G. The role and importance of sports tourism as a socio-economic phenomenon in the Russian Federation // Bulletin of Magistracy. – 2016. – №5(56). – P. 24-25.
- 11 Mirzaie S., Salimi M., Rahimi Sarshabadrani Gh. The role of sports tourism development in job creation: Providing a model // Journal of new studies in sport management, 2022. – Vol. 3(2). – Pp. 442-452. DOI: 10.22103/JNSSM.2022.19085.1066
- 12 Sports hikes. – Text: electronic // Federation of Sports Tourism of the Republic of Kazakhstan: [website]. – URL: <http://www.fetur.e-stile.ru/pohod/> (date of reference: 01.10.2022).

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Иргебаев Максат Ислямович – PhD, қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы, Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: maksat.68@mail.ru	Иргебаев Максат Ислямович – PhD, исполняющий обязанности ассоциированного профессора, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан. e-mail: maksat.68@mail.ru	Maxat Irgebayev – PhD., Acting Associate Professor, Kazakh Academy of sports and tourism; Almaty sifi, Republic of Kazakhstan. e-mail: maksat.68@mail.ru

Сведения об авторах

Абдыкадырова Дина Рахимовна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан.

Абишев Жандос Бахытович – доктор философии (PhD), Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Акешова Мадина Мурзахановна – доктор PhD, и.о. доцента; Международный университет туризма и гостеприимства; г. Туркестан, Казахстан. e-mail: madina_shakh@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2264-4742>

Акимов Олжас – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: gulshirin.erdanova@mail.ru

Ахмадиев Толгар Мухтарович – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: afkk_talgar@mail.ru

Байтасов Есет Калидоллаевич – магистр педагогических наук, докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. e-mail: baitasov.eset@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/-0002-3455-8489>

Беделбаева Асель Ериковна – координатор комиссии по обеспечению качества, магистр; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; г. Талдыкорган, Казахстан. e-mail: aselya.mukatova@mail.ru

Бекнурманов Нурлан Сайлаубекович – почетный деятель спорта, магистр педагогики, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан. e-mail: nurlan_beknurmanov@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0732-4780>

Белькович Владимир Николаевич – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Болдырев Борис Наумович – кандидат педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Даумов Алтай Алмасович – магистр юриспруденции, заместитель заведующего кафедрой футбола, Казахская Академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан, пр-т Абая, д. 85; e-mail: altau.daumov@kifs.kz, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0027-9051>

Дошыбеков Айдын – PhD, старший преподаватель, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: doshybekov@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4284-3722>

Ермаханов Баглан – PhD, старший преподаватель, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: baglan0989@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9784-60500000-0003-1203-2280>

Есельбаева Алия Керимбековна – кандидат педагогических наук, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

Есенбаева Раушан Кабышкеновна – старший преподаватель, Казахская академия искусств им. Т. Жургенова, г. Алматы, Казахстан.

Жакипбекова Сауле Сотиялдиновна – PhD, преподаватель-лектор образовательной программы педагогики и психологии; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; г. Талдыкорган, Казахстан. e-mail: saule_damanovna@mail.ru

Зауренбеков Бауыржан Зауренбекович – PhD, и.о. ассоциированного профессора, кафедра спортивных игр, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zaurenbekov83@mail.ru

Иманбетов Аманбек Нуркасимович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Карагандинского университета имени Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан. e-mail: aman_imanbetov@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0306-5734>

Иргебаев Максат Ислямович – PhD, исполняющий обязанности ассоциированного профессора, Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан. e-mail: maksat.68@mail.ru

Калдияров Данияр Алтаевич – руководитель аппарата ректора, доктор наук, профессор; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; г. Талдыкорган, Казахстан. e-mail: 77da@bk.ru

Карлыбаев Мурат Сагынғалиевич – старший преподаватель, Казахская академия искусств им. Т. Жургенова, г. Алматы, Казахстан.

Каршиганова Еркежан Маратовна – магистрант 2 курса образовательной программы «Физическая культура и спорт»; Павлодарский педагогический университет; г. Павлодар, Казахстан. e-mail: yerkeshaa_98@mail.ru

Кожамжаров Ержан Журсинович – магистр педагогических наук, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Конаев Талгат Адильханович – старший преподаватель, Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Кудашова Наталья Викторовна – спортивный врач, Центр спортивной медицины и реабилитации, г. Алматы, Казахстан. e-mail: sport_prorektor@kazast.

Кудериев Жанибек Калыбекович – доктор философии (PhD), Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан.

Кулбаев Айбол Тиналович – PhD, ассоциированный профессор, Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан. e-mail: shirganak_aibol@mail.ru

Кусмиденов Марат Елемесович – преподаватель, эксперт; Павлодарский педагогический университет; г. Павлодар, Казахстан.

Кыдырбаева Галия Турыспаевна – кандидат пед. наук, преподаватель-лектор; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; г. Талдыкорган, Казахстан. e-mail: kidirbaeva@gmail.com

Лесбекова Рыскуль Борановна – кандидат биологических наук, доцент, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан.

Мехмет Йылдыз – PhD, доцент Университета Гази, г. Анкара, Турция. e-mail: mehmetyildiz@gazi.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9784-6050>

Моисеева Наталья Анатольевна – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. e-mail: n.mendybaeva@yandex.ru

Мускунов Қырықбай Сәрсенбаевич – магистр педагогических наук Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Наурызбекова Самал Мейрамбековна – старший преподаватель, Казахская академия искусств им. Т. Жургенова, г. Алматы, Казахстан.

Нурмаганбеткызы Нурдана – магистрант 2-го курса, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави; г. Туркестан, Казахстан. e-mail: nurdanan@list.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0574-3562>

Омаров Онгарсын Салсерович – магистр педагогических наук, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Онгарбаева Тогжан Бериковна – магистр педагогических наук; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Орлов Александр Иванович – кандидат педагогических наук, Заслуженный тренер Украины, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан. e-mail: alex-alians@mail.ru

Процюк Оксана Александровна – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна – доктор PhD, ассоциированный профессор; Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави; г. Туркестан, Казахстан. e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6791-243X>

Саликов Жасбулан Камелович – магистр педагогических наук, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Саликов Нурсултан Камелович – магистр педагогических наук Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Салыкова Ажар Амангельдиевна – магистрант, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан. e-mail: salykova2296@mail.ru

Сериков Толеген Шалатайевич – магистр педагогических наук, Карагандинский университет им. Е. А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.

Тастемирулы Баглан – магистрант в области физической культуры и спорта, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: tastemiruly98@bk.ru

Тауасарова Данара Айкымбаевна – старший преподаватель, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан.

Телемгенова Айгерим Маратовна – магистрант, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: t.a.m_aiko@inbox.ru

Тен Алина Владимировна – магистр педагогических наук, директор департамента науки и международного сотрудничества, Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана, Казахстан, e-mail: alishaten87@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>

Торегожина Айгерим Жанатовна – магистрант, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан. e-mail: toregozhina90@mail.ru

Тутибаев Кайрат Аблекимович – старший преподаватель, Казахский Национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан.

Усина Жанар Амангельдиновна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; Павлодарский педагогический университет; г. Павлодар, Казахстан.

Цолов Бисер – доктор педагогических наук, профессор, Национальная спортивная академия «Васил Левски», г. София, Болгария. e-mail: bissertz@abv.bg

Шепетюк Михаил Николаевич – кандидат педагогических наук, профессор, Заслуженный тренер Республики Казахстан, проректор по спортивной работе, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан. e-mail: sport_prorektor@kazast.

Шепетюк Наталья Михайловна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры физического воспитания и спорта, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан. e-mail: nshepetyuk82@mail.ru

Құрметті авторлар!

«Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» ғылыми-теориялық журналында мәліметтерді жариялау Open Journal System - ғылыми мақалаларды онлайн-ұсыну және пікір беру жүйесін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Тіркеу немесе авторландыру «Мәліметтерді жіберу» бөлімінде қол жетімді. Журналдың сайты <http://tmfk.kz/>

МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Редакциялық кеңес журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала электрондық форматта (doc, .docx, .rtf форматта), текжурнал сайтының (Open Journal System) функционалдығымен жүктеу арқылы ұсынылады.

1. Журналдың пішімі: Microsoft Word (doc). Парақ пішімі: А4. Жоғарғы және төменгі жиігі – 2 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1 см. Негізгі қаріп: Times New Roman. Негізгі мәтіннің қаріп өлшемі: 12 кегль. Кестелердің, сілтемелердің, сызбалардың, кестелердің, диаграммалар мен суреттердің мәтінінде кіші өлшемдегі қаріпті (12 кегель) пайдалануға рұқсат етіледі. Жоларалық интервал: дара. Мәтінді туралау: ені бойынша, сөз тасымалысыз болу тиіс. Азат жол (қызыл жол): 1,0 см.

2. Мақалада мәтін суреттердің жанына емес, төмен жағына жазылады. Суреттер анық болуы керек, олардағы жазулар оңай оқылуы керек. Суреттер мен кестелерде қол болмауы керек. Суреттер тұтас пішімде болуы тиіс (жекелеген бөліктерді, фигураларды, жазбаларды және т.б. біріктіріп сурет жасауға болмайды). Барлық суреттер мен кестелер нөмірленуі керек. Кестелер мен суреттерді нөмірлеу бөлек жүргізіледі. Мақала мәтінінде міндетті түрде кестелерге, суреттерге, графиктерге сілтемелер болуы тиіс. Барлық кестелер мен суреттердің дереккөз сілтемелері көрсетілуі тиіс (егер кесте немесе сурет басқа жерден алынған болса) немесе авторлардың суреті болса, қол қойылуы тиіс. Статистикалық деректерді пайдаланған кезде кестелер мен суреттерде көрсетілуі тиіс - (Авторлар деректер негізінде құрастырған).

3. Формулаларды жасау үшін тек стандартты Microsoft Office құралдарын пайдаланыңыз.

4. Мақаланы журналға жариялауға берген кезде төменде көрсетілгендерге жол берілмейді:

- беттерді нөмірлеу;

- мәтінде беттердің алшақтықтарын пайдалану;

- автоматты бет сілтемелерін пайдалану;

- автоматты тасымалдарды пайдалану;

- сирек немесе тығыздалған әріптік аралықты пайдалану;

- мақаланың бөлімдері ішінде қалың қаріппен мәтінді белгілеу.

5. Әдебиет тізімдерінің сілтемелері тік жақшада рәсімделеді:

Қазақ тілінде - [1]; [1, б. 78]; [189, б. 42-43].

Орыс тілінде - [1]; [1, с.78]; [189, с. 42-43].

Ағылшын тілінде - [1]; [1, б.78]; [189, р. 42-43].

6. Мақала көлемі – 7 беттен кем болмауы керек.

7. Мақаланың түпнұсқалығы кем дегенде 60% болуы керек. Түпнұсқалығы 40% және одан жоғары болса, егер мақалада пайдаланылған материал және авторлық қорытындылар толық талданған болса, бір ақпарат көзінен бұрыс және көп көлемде ақпарат алынбаған жағдайда шолу мақалаларына қабылданады.

8. Мақала келесі ережелерге сәйкес рәсімделуі тиіс: жоғарғы сол жақ бұрышында –FTAMP, бос жолдан кейін, ортасында авторлардың тегі және аты-жөнінің инициалы (5 автордан көп емес), ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы (қысқартусыз, толық жазылуы қажет), төменірек ЖОО-ның немесе ғылыми мекеменің атауын, мемлекет пен қала атауын жазу керек. Ортасында бос жолдан кейін мақаланың атауы бас әріптермен жазылады. Бос жолдан кейін, парақтың ені бойынша бос жолдан кейін – аңдатпа (100-200 сөз аралығында) және 5-7 кілттік сөздер және бос жолдан кейін, мақаланың мәтіні жазылады. Мақаланың соңында бос жолдан кейін әдебиет тізімі көрсетіледі. Әрі қарай, аударылған әдебиеттер тізімі.

9. Мақала атауы, авторлардың толық аты-жөні, аңдатпа және кілт сөздер үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) болуы тиіс. Аударма сапалы және мамандар тарапынан орындауы керек. Жеке парақта авторлардың толық аты-жөні, ғылыми (академиялық) дәрежелері мен ғылыми атақтары (бар болса), лауазымы, кафедра, ұйым, қызметтік мекен-жайлары, телефондары және e-mail адресі толық көрсетіледі.

10. Аңдатпа орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде **100-200 сөзден** тұрып, мақаланың мазмұнын көрсету керек, себебі көптеген оқырмандар үшін бұл зерттеу туралы негізгі ақпарат көзі болады.

11. Барлық қысқартулар мақалада бірінші рет қолданған кезде толық жазылуы керек.

12. **Мақаланың құрылымы:** кіріспе (зерттеудің өзектілігі, мақсаты мен міндеттері); Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы; зерттеу нәтижелері және оларды талқылау; қорытындылар.

13. **Автордың (лардың) аты-жөні*, мақаланың атауын және «Аңдатпа», «Кілт сөздер», «Кіріспе»** (зерттеудің өзектілігі, мақсаты мен міндеттері), **«Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы», «Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау», «Қорытындылар», «Әдебиет тізімі»** бөлімдерінің атауларын қалың қаріппен жазып көрсету қажет.

* Хат - хабарға арналған авторды (бірінші авторды) автордың аты-жөнінен кейін латын әрпімен «а» белгілеу қажет, мысалы, ¹Құлбаев А.Т.^а, ²Бектурғанов Ө.Е.

14. **«Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы»** бөлімі мыналарды қамтуы керек:

– зерттеу жүргізу үрдісі;

– үлгі сипаттамасы: эксперимент немесе сауалнама қатысушылардың саны, жынысы, жасы және басқа да сипаттамалары;

– зерттеу барысында қолданылған әдістер мен әдістемелердің сипаттамасы;

– талдау және статистикалық өңдеу әдістері және репродуктивтілікті қамтамасыз етудің басқа тәсілдері.

15. Сандық деректерді ұсыну кезінде талдау мен статистикалық өңдеудің заманауи әдістерін қолдану қажет

16. Библиографияда негізгі жұмыстардан және соңғы 5 жылдағы жарияланымдардан басқа, Web of Science, SCOPUS, РФДИ (РИНЦ) базаларына кіретін жоғары дәйексөзді шетелдік және қазақстандық журналдардың мақалаларына сілтемелер болуы тиіс. Авторлар өз еңбектерін 30%-дан аспайтын көлемде дәйексөз ретінде пайдалана алады. Мәтіндері интернет желісінде қолжетімді болса, барлық дереккөздер үшін URL мекенжайын (сілтемені) және жүгіну күнін көрсету ұсынылады.

17. Әдебиеттер тізімін (алфавит бойынша емес) мәтіндегі дереккөздердің аталуына қарай, мақаланың соңында көрсету керек. Қазақ және орыс тілдерінде әдебиеттер тізімі МС7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама «Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» талаптарына сәйкес рәсімделеді (Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің тізіміне кіретін басылымдарға қойылатын талаптар).

Авторлар библиографиялық мәліметтердің дұрыстығына жауап береді.

Жарияланбаған диссертациялық жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді.

Әдебиеттер тізімінде пайдаланылған дереккөздердің дұрыс сипаттамасы келтірілген жарияланым оның авторлары мен олар ұсынатын ұйымдардың ғылыми қызметін бағалау кезінде ескерілетіндігінің кепілі болып табылады.

Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда, әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет:

Біріншісі - түпнұсқада;

Екіншісі - романизацияланған алфавитпен (транслитерация <http://www.translit.ru>).

Мысалы:

Әдебиеттер

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskie riski v otnoshenii sovremennyh studentov k svoemu zdorov'yu // Materialy XXI rossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii (s mezhdunarodnym uchastiem) Rossijskij chelovek i vlast' v kontekste radikal'nyh izmenenij v sovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

Ағылшын тіліндегі мақалаларда әдебиеттер тізімі тек ағылшын тілінде ұсынылады, мысалы:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom bege: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryarov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, 2003. on. 136(1), pp. 161-170.

18. Авторлар туралы мәліметтер

Жеке бетте әрбір автор туралы қосымша мәліметтер көрсетіледі: толық аты-жөні қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде, ғылыми (академиялық) дәрежелер мен ғылыми атақтары (болған жағдайда), лауазымы, ұйымы, байланыс телефондары, қолданып жүрген e-mail адресі, ORCID цифрлық сәйкестендіргіші URL (сілтеме).

19. Баспахана, түзету қызметтеріне шығындарды өтеу, РФДИ және Crossref базаларында орналастыру, DOI-сәйкестендіргішін беру мақсатында мақалаларды жариялау ақылы негізде жүзеге асырылады.

Мақаланы жариялау құны (формат А4, 12 кегль, 1,0 интервал, қаріп Times New Roman) **10 000 теңгені** құрайды (сыртқы құпия пікір беруді ескере отырып). Сыртқы құпия пікір берушілерді редакциялық кеңес тағайындайды.

Мақаланы, редакция жариялауға қабылдау туралы хабарлағаннан кейін ғана, төлем төменде көрсетілген банктік деректемелер бойынша жүзеге асырылады (ҚР азаматтары үшін ағымдағы шот ашу қажет):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 57856000004009529 (EURO);

KZ 21856000005479598 (USD);

KZ 508562203309006737 (RUB)

RNN 600700016358

BIN 010840001890

SWIFT KCJBKZKX

КБс 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ

Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ

FTAMP 77.01.79

¹Бахтиярова С.Ж., ²Андрущишин И.Ф.

¹Жәңгір хан атындағы батыс қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан Республикасы

²Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ОЛИМПИАДАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ: МАМАНДАР КӨЗҚАРАСЫМЕН

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич

Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич

Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Аңдатпа. 100- 200 сөз

Кілттік сөздер: 5-7 сөз

Bakhtiyarova Sayagul, Andrusyshyn Iossif

Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words

Key words: 5-7 words

Кіріспе... мақала мәтіні

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы... мақала мәтіні

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау ... мақала мәтіні

Қорытындылар. ... мақала мәтіні

Әдебиеттер

1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 242. Об утверждении Комплексного плана по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы.

2 Андрущишин И.Ф., Бахтиярова С.Ж. Олимпийское образование в подготовке специалистов в области физической культуры // Теория и методика физической культуры. – 2019. - № 3 (57). – С.11-15.

3 ГОСО РК 6.08.064-2010 специалистов 5В010800 – Физическая культура и спорт от 03.11.2010 г. Приказ № 514 (дата введения 2011.09.01).

References

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoj kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.

2 Andrushhishin I.F., Bahtijarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoj kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.

3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedenija 2011.09.01)

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР:

Андрущишин Иосиф Францевич - педагогика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан.

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism; Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>

Пікір берушінің пікіріне сәйкес мақала авторларға қайта өңдеу және түзету үшін қайтарылған жағдайда, мақала 20 жұмыс күні ішінде түзетілген нұсқа түрінде қайтарылуы тиіс. Көрсетілген түзету мерзімнен кеш түскен мақалалар жаңадан түскен мақала ретінде қарастырылады. Редакция қажетті нақтылаулар мен қысқартулар жасау құқығын, сондай-ақ авторларға өз мақалаларын қысқартуды ұсыну құқығын өзіне қалдырады.

Уважаемые авторы!

Публикация материалов в научно-теоретическом журнале «Теория и методика физической культуры» осуществляется с использованием Open Journal System - системы онлайн-подачи и рецензирования научных статей. Регистрация или авторизация доступны в разделе [«Отправка материала»](#). Сайт журнала <http://tmfk.kz/>

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

Редакционный совет принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

Формат файла: Microsoft Word (docx). Формат листа: А4. Поля: верхнее и нижнее — 2 см, левое — 3 см, правое — 1 см. Основной шрифт: Times New Roman. Размер шрифта основного текста: 12 пунктов. Допускается использование шрифта меньшего размера (12 пунктов) в тексте таблиц, ссылок, схем, графиков, диаграмм и рисунков. Межстрочный интервал: одинарный. Выравнивание текста: по ширине, без переноса слов. Абзацный отступ (красная строка): 1,0 см.

Рисунки в тексте статьи располагаются без обтекания текстом. Рисунки должны быть четкими, надписи на них — легко читаемыми. Подписи не должны быть частью рисунков или таблиц. Рисунки должны иметь цельный формат (не допустимо составление рисунка из отдельных частей в виде вставок, фигур, надписей и т.д.). Все рисунки и таблицы должны быть пронумерованы. Нумерация таблиц и рисунков ведется раздельно. В тексте статьи обязательно должны содержаться ссылки на таблицы, рисунки, графики. Все таблицы и рисунки должны иметь ссылку на источник (если таблица или рисунок заимствованы) или подписаны «Рисунок/фото автора (-ов)». При использовании статистических данных в таблицах и рисунках должно быть указано - (Составлено автором (-ами) на основе данных...).

Для составления формул использовать только стандартные средства Microsoft Office.

При подаче статьи для публикации в журнал не допускается:

- нумерация страниц;
- использование в тексте разрывов страниц;
- использование автоматических постраничных ссылок;
- использование автоматических переносов;
- использование разреженного или уплотненного межбуквенного интервала;
- выделение текста жирным шрифтом внутри разделов статьи.

Ссылки на литературу оформляются в квадратных скобках:

На казахском языке - [1]; [1, б. 78]; [189, б. 42-43].

На русском языке - [1]; [1, с. 78]; [189, с. 42-43].

На английском языке - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

Объем статьи – не менее 7-ми страниц.

Оригинальность статьи должна быть не менее 60%. Для обзорных статей допускается оригинальность в объеме 40% и выше, при наличии в статье полноценного анализа использованного материала и авторских выводов, отсутствии некорректных заимствований, отсутствии заимствований большого объема из одного источника.

Статья должна быть оформлена в строгом соответствии со следующими правилами: в верхнем левом углу – МРНТИ, через пустую строку по центру – фамилия и инициалы автора (-ров) (не более 5 авторов), ученая степень и ученое звание (без сокращений), ниже без пропуска наименование вуза или научного учреждения, город и страна. Через пустую строку по центру прописными буквами – название статьи. Далее через пустую строку по ширине страницы – аннотация (от 100 до 200 слов) и ключевые слова (5-7 слов) и через пустую строку – текст статьи. В конце статьи через пустую строку – «Литература». И далее транслитерированный список литературы.

Название статьи, ФИО авторов (полностью), аннотация и ключевые слова должны быть на трех языках (казахский, русский, английский). Перевод должен быть качественным и выполнен специалистами.

Аннотация, объемом **100-200 слов**, на русском, казахском и английском языках, должна отражать содержание статьи, поскольку для большинства читателей она будет главным источником информации о проведенном исследовании.

Все аббревиатуры и сокращения должны быть расшифрованы при первом использовании в статье.

Структура статьи: Введение (актуальность, цель и задачи исследования); Методы и организация исследования; Результаты исследования и их обсуждение; Выводы.

Необходимо выделить жирным шрифтом **ФИО автора (-ров)***, **наименование статьи** и наименования разделов: «**Аннотация**», «**Ключевые слова**», «**Введение**» (актуальность, цель и задачи исследования), «**Методы и организация исследования**», «**Результаты исследования и их обсуждение**», «**Выводы**», «**Литература**».

*Автора для корреспонденции (первого автора) необходимо отметить латинской буквой «а» после инициалов автора, например, **Иванов И.И.^а**, **Петров П.П.**

Раздел «**Методы и организация исследования**» должен содержать:

- процедуру проведения исследования;
- описание выборки: число участников эксперимента либо опроса, пол, возраст и другие характеристики;
- примененные в ходе исследования методы и методики с их описанием;
- методы анализа и статистической обработки и другие способы обеспечения воспроизводимости.

При представлении количественных данных необходимо использовать современные методы анализа и статистической обработки.

Библиография должна содержать, помимо основополагающих работ, публикации последних 5 лет, приветствуются ссылки на статьи из высокоцитируемых зарубежных и казахстанских журналов, входящих в базы: Web of Science, SCOPUS, РИНЦ. Самоцитирование допустимо в объеме не более 30% источников. Рекомендуется указывать URL (ссылку) и дату обращения для всех источников, тексты которых доступны в сети Интернет.

Список литературы следует составлять по мере упоминания источников в тексте (не по алфавиту) и размещать в конце статьи. Стиль оформления списка литературы на казахском и русском языках согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).

Авторы несут ответственность за верность библиографических данных.

Не допускаются ссылки на неопубликованные диссертационные работы.

Правильное описание используемых источников в списках литературы является залогом того, что цитируемая публикация будет учтена при оценке научной деятельности ее авторов и организаций, которые они представляют.

В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах:

первый – в оригинале;

второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Например:

Литература

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskieriskivotnosheniisovremennyhstudentovk svoemu zdorov'yu // Materialy XXI Rossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii (smezhdunarodnymuchastiem) Rossijskijchelovekivlast' v kontekte ksteradikal'nyh izmenenij v sovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

В статьях на английском языке список литературы представляется только на английском языке, например:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom beže: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryanov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, on. 136(1), pp. 161-170.

Сведения об авторах.

На отдельной странице указываются дополнительные сведения о каждом авторе: ФИО полностью на казахском, русском и английском языках*, ученые (академические) степени и ученые звания (при наличии), должность, организация, контактные телефоны, действующий e-mail, URL (ссылку) цифрового идентификатора ORCID.

19. В целях возмещения затрат на услуги типографии, корректуры, размещения в базах РИНЦ и Crossreff, присвоения DOI-идентификатора, публикация статей осуществляется на платной основе.

Стоимость публикации статьи (формат А4, 12 кегль, 1,0 интервал, шрифт TimesNewRoman) составляет **10 000 тенге** (с учетом внешнего слепого рецензирования). Рецензентов для внешней рецензии назначает Редакционный совет.

Оплата за публикацию статьи осуществляется только после сообщения редакцией о принятии к публикации и производится по указанному ниже банковским реквизитам (для граждан РК необходимо открыть текущий счет):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 578560000004009529 (EURO);

KZ 218560000005479598 (USD);

KZ 5085622203309006737 (RUB)

RNN 600700016358

BIN 010840001890

SWIFT KCJBKZKX

КБе 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ

Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

МРНТИ 77.01.79

¹Бахтиярова С.Ж.^а, ²Андрущишин И.Ф.

¹[Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана](#), г. Уральск, Республика Казахстан

²Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Республика Казахстан

ОЛИМПИЙСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ВЗГЛЯД СПЕЦИАЛИСТОВ

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Аңдатпа. 100-200 сөз

Түйін сөздер: 5-7 сөз

Bakhtiyarova Sayagul, Andrusyshyn Iossif
Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words.

Key words: 5-7 words

Введение......текст статьи

Методы и организация исследования. ...текст статьи

Результаты исследования и их обсуждение ...текст статьи

Выводы. ...текст статьи

Литература

1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 242. Об утверждении Комплексного плана по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы.

2 Андрущишин И.Ф., Бахтиярова С.Ж. Олимпийское образование в подготовке специалистов в области физической культуры // Теория и методика физической культуры. – 2019. - № 3 (57). – С.11-15.

3 ГОСО РК 6.08.064-2010 специалистов 5B010800 – Физическая культура и спорт от 03.11.2010 г. Приказ № 514 (дата введения 2011.09.01).

References

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoj kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.

2 Andrushhishin I.F., Bahtijarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoj kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.

3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedeniya 2011.09.01)

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Андрущишин Иосиф Францевич - педагогика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан.

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>

*В случае возвращения статьи авторам для переработки и исправления, согласно отзыву рецензента, статья должна быть возвращена в течение **20 рабочих дней** в виде доработанного варианта. Статьи, поступившие с доработки позднее указанного срока, рассматриваются как вновь поступившие. Редакция оставляет за собой право производить необходимые уточнения и сокращения, а также право предложить авторам сократить свою статью.*

Dear Authors!

The publication of materials in the scientific-theoretical journal “Theory and methodology of physical education” is carried out using the Open Journal System - a system of online submission and review of scientific articles. Registration or authorization is available in the section “Submission of Materials”. The journal’s website <http://tmfk.kz/>.

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES

The editorial board accepts previously unpublished articles on the scientific areas of the journal. The article is submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf formats) only by uploading it through the functionality of the journal’s website (Open Journal System).

File format: Microsoft Word (doc). Sheet size: A4. Margins: upper and lower - 2 cm, left - 3 cm, right - 1 cm. Body type: Times New Roman. Body text size: 12 pt size. It is allowed to use a smaller size (12 pt size) in the text of tables, links, diagrams, graphs, diagrams, and figures. Line spacing: single. Text justification: breadthwise, without word break. Paragraph indents (red line): 1.0 cm.

2. Figures in the text of the article are located without text circumfluence. Figures should be clear and legible. Captions should not be part of figures or tables. Figures should have an integral format (it is not permissible to compose a figure from separate parts in the form of inserts, figures, inscriptions, etc.). All figures and tables should be numbered. Tables and figures are numbered separately. The text of the article must contain references to tables, figures, graphs. All tables and figures must have a link to the source (if the table or figure is borrowed) or signed “Figure/photo of the author (s)”. When using statistical data, tables and figures should indicate - (Compiled by the author (s) based on data ...).

3. To compose formulas use only standard Microsoft Office tools.

4. While submitting an article for publication in the journal, it is not allowed:

- pagination;
- use of page breaks in the text;
- use of automatic paging links;
- using automatic hyphenation;
- using sparse or condensed letter spacing;
- text highlighting in bold type within sections of an article.

References to literature are made in square brackets:

In Kazakh language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

In Russian language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

In English language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

The volume of the article – at least 7 pages.

The originality of the article must be at least 60%. If there is a full analysis of the used material and the author’s conclusions in the article, the absence of incorrect borrowings, and the absence of large amounts of borrowing from one source, originality in the amount of 40% is allowed for review articles.

The article must be drawn up in strict accordance with the following rules: in the upper left corner - IRSTI, through an empty line in the center - the surname and initials of the authors (no more than 5 authors), academic degree, and academic title (without abbreviations), below without space the name of the university or scientific institution, city, and country. Through an empty line in the center in capital letters - the title of the article. Then, through an empty line across the width of the page - an Abstract (from 100 to 200 words) and keywords (5-7 words) and an empty line - the text of the article. At the end of the article through an empty line - “References”. Then a transliterated list of references.

The title of the article, full names of authors, abstract, and keywords should be in three languages (Kazakh, Russian, and English). The translation must be of high quality and performed by specialists. On a separate sheet, the full name, patronymic, and surnames of the authors, academic degrees and academic titles (if any), position, organization, telephones, and e-mail are indicated.

An Abstract, volume **100-200 words** in Kazakh, Russian, English languages should reflect the content of the article, as far as it will be the main source of information about the study for most readers.

All abbreviations must be deciphered when it is used in the article for the first.

Structure of the article: Introduction (relevance, purpose and objectives of the study); Methods and organization of the study; Research results and their discussion; Conclusions.

It is necessary to observe in bold **the full name of the author* (s), the title of the articles, and the titles of the sections: “Abstract”, “Keywords”, “Introduction”** (relevance, purpose, and objectives of the study), **“Methods and organization of the research”, “Results and discussion of the research”, “Conclusions”, “References”**.

* The author for correspondence (the first author) should be marked with the Latin letter “ a “ after the initials of the author, for example, ¹Ivanov I.I., ²Petrov P.P.

Section **“Methods and organization of research”** should contain:

- Research procedure;
- Sample description: the number of participants in the experiment or survey, gender, age, and other characteristics;
- Methods and techniques used in the course of the research with their description;

- Methods of analysis and statistical processing and other methods of ensuring reproducibility.

The bibliography should contain, in addition to the fundamental works, publications of the last 5 years, references to articles from highly cited foreign and Kazakh journals included in the bases are welcomed: Web of Science, SCOPUS, and RSCI. Self-citation is permissible in the amount of no more than 30% of sources. It is recommended to indicate the URL (link) and the date of reference for all sources, the texts of which are available on the Internet.

The list of references should be compiled as the sources are mentioned in the text (not alphabetically) and drawn up under 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of drawing up". The authors are responsible for the accuracy of the bibliographic data.

The list of references should be compiled as the sources are mentioned in the text (not alphabetically) and displayed at the end of the article. Style of the references list in Kazakh and Russian languages according to AUSS 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and compilation rules" (the requirement for publications included in the committee for quality assurance in education and science list).

The authors are responsible for the accuracy of the bibliographic data.

Links to unpublished dissertations are not allowed.

A correct description of the used sources in the bibliography is a guarantee that the cited publication will be taken into account when evaluating the scientific activities of authors and the organizations that they represent.

If there are works presented in the Cyrillic alphabet in the list of references, it is necessary to submit the list of references in two versions:

the first is in the original;

the second - in a Romanized alphabet (transliteration - <http://www.translit.ru>).

For example:

Литература

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskie riski v otnoshenii sovremennykh studentov k svoemu zdorov'yu // Materialy XXI rossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii (s mezhdunarodnym uchastiem) Rossijskij chelovek i vlast' v kontekste radikal'nykh izmenenij v sovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

In English articles, the bibliography is presented only in English, for example:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom bege: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryarov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, 2003. on. 136(1), pp. 161-170.

18. Information about the authors

On a separate sheet, additional information about each author is indicated: full name in Kazakh, Russian and English, academic degrees and academic titles (if any), position, organization, contact numbers, valid e-mail, URL (link) ORCID digital identifier.

19. To reimburse the costs of printing services, proof, posting in the RSCI and Crossreff databases, assignment of a DOI identifier, the publication of articles is carried out on a paid basis.

The cost of article publication (A4 format, 12-point size, 1.0 spacing, Times New Roman font) is **10,000 tenge** (including external blind review). Reviewers for external review are appointed by the Editorial Board.

Payment for the publication of an article is carried out only after the editorial board informs about acceptance for publication and is made according to the bank details indicated below (for citizens of the Republic of Kazakhstan, you must open a current account):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 57856000004009529 (EURO);

KZ 21856000005479598 (USD);

KZ 5085622203309006737 (RUB)

RNN 600700016358
BIN 010840001890
SWIFT KCJBKZKX
BC 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ
Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

SAMPLE REGISTRATION OF THE ARTICLE

¹Bakhtiyarova Sayagul, ²Andrusyshyn Iossif
¹West Kazakhstan agrarian-technical university named after Zhangir khan,
Uralsk, Kazakhstan
²Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan

OLYMPIC EDUCATION: THE VIEW OF SPECIALISTS

Bakhtiyarova Sayagul Zhaksybayevna, Andrusyshyn Iossif Francevich
Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words.

Key words: 5-7 words

Бахтиярова Саягуль Жақсыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жақсыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Андатпа. 100-200 сөз

Түйін сөздер: 5-7 сөз

Introduction...the text of an article

Methods and organization of research...the text of an article

Results and discussion of the research...the text of an article

Conclusions...the text of an article

References

- 1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoj kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.
- 2 Andrushhishin I.F., Bahtijarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoj kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.
- 3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedeniija 2011.09.01)

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>.

*In case if the paper is returned to the author for further corrections according to the reviewer's comments it should be reviewed and resubmitted within **20 working days**. The articles resubmitted after the deadline are considered as newly submitted. The Editorial board keeps the right for refinements and reductions. The Editorial board can ask the authors to abbreviate their articles.*